

Валерій Кононенко

Олена Вальчук

ПРАВА ТА СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Навчальний посібник

Конспект лекцій

Вінниця 2021

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО
КАФЕДРА ПРАВА І ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ**

*Валерій Кононенко
Олена Вальчук*

ПРАВА ТА СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

**Навчальний посібник
(Конспект лекцій)**

Вінниця – 2021

УДК 342.7(075.8)

К64

**Рекомендовано до друку Вченою радою
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла
Коцюбинського
(Протокол № 3 від 22 жовтня 2020 року)**

Рецензенти:

Яременко О. І., кандидат наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Комарніцький О. Б., доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри економічно-гуманітарних дисциплін та права Кам'янець-Подільського податкового інституту.

ISBN 978-617-7721-98-3

Кононенко В., Вальчук О.

Права та свободи людини і громадянина: Навчальний посібник (конспект лекцій). – Вінниця: ТОВ «Друк», 2021. – 184 с.

У навчальному посібнику відповідно до програми навчальної дисципліни «Права та свободи людини і громадянина», на основі найновіших досягнень вітчизняної та світової правової науки, у конспективній формі висвітлюються теоретичні, методологічні та практичні засади конституційно-правового інституту прав та свобод людини і громадянина.

Конспект лекцій розрахований на правознавців, викладачів, вчителів, науковців, студентів, які цікавляться проблемами реалізації та гарантій прав та свобод людини і громадянина.

ISBN 978-617-7721-98-3

© В. Кононенко, О. Вальчук, 2021

© ВДПУ, 2021

Передмова

У навчальному посібнику на основі міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів та наукової літератури подаються основні теоретичні та практичні положення навчальної дисципліни «Права та свободи людини і громадянина». Навчальна дисципліна «Права та свободи людини і громадянина» є вибірковою навчальною дисципліною для студентів СВО Бакалавра та обов'язковою навчальною дисципліною для студентів спеціальності 023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація СВО Бакалавра Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Метою викладання навчальної дисципліни «Права та свободи людини і громадянина» є ознайомлення студентів із правовим регулюванням реалізації прав, свобод і виконання обов'язків людини та громадянина, основними гарантіями і механізмом їх захисту, а також правовим статусом національних меншин, іноземців і біженців в Україні; засвоєння основних положень теорії конституційного права, Конституції України, законів та інших нормативно-правових актів, міжнародно-правових документів, літератури з питань прав людини; набуття умінь і навичок реалізації теоретичних знань на практиці.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Права та свободи людини і громадянина» є засвоєння студентами комплексу знань з теоретичних, методологічних та практичних засад конституційно-правового інституту прав та свобод людини і громадянина.

Загальні компетентності полягають у формуванні здатності до абстрактного, логічного та критичного мислення, аналізу і синтезу; здатності учитися; проявляти наполегливість у досягненні мети; здатності реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні; здатності зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області; здатності системно аналізувати свою професійну і соціальну діяльність, оцінювати накопичений досвід.

Фахові компетентності полягають у формуванні в студентів цінностей, політичної, правової культури та свідомості як громадянина громадянського суспільства та правової держави; оволодіння культурою прав людини, вироблення в них високої культури правового мислення, здатності об'єктивно сприймати правові явища та політичні процеси, що відбуваються в нашому суспільстві; набуття навичок застосування отриманих теоретичних знань із

курсу в конкретних умовах суспільно-політичного життя та практичній діяльності.

Програмні результати навчання полягають у тому, що після вивчення дисципліни студенти повинні мати знання щодо завдань, предмету, чинного законодавства про права і свободи людини та громадянина; поняття «основні права і свободи»; співвідношення прав і свобод людини та громадянина; відображення положень міжнародних актів у конституційному законодавстві України; громадянських та політичних прав і свобод людини та громадянина; основних соціально-економічних й екологічних прав та прав у галузі культури; основних гарантій і механізму захисту прав і свобод людини та громадянина; взаємозв'язку основних прав і свобод громадян України з їх обов'язками; особливостей правового статусу національних меншин, іноземців і біженців в Україні.

Після вивчення дисципліни студент повинен уміти використовувати отримані знання в практичній діяльності; вільно орієнтуватися в системі нормативно-правових актів, які регулюють права і свободи людини та громадянина; аналізувати й коментувати відповідні нормативні положення; прогнозувати напрями здійснення реформ у зазначеній сфері; користуватися сучасною науковою і спеціальною літературою, електронними юридичними базами даних, іншими інформаційними джерелами.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ № 1. Поняття та генезис прав людини. 2 год.

План

- 1. Права та свободи людини і громадянина як навчальна дисципліна.***
- 2. Поняття прав та свобод людини і громадянина.***
- 3. Співвідношення понять людина, особа, громадянин.***
- 4. Генезис прав людини.***
- 5. Джерела прав та свобод людини і громадянина.***

1. Права та свободи людини і громадянина як навчальна дисципліна.

Формування демократичної правової держави тісно пов'язане із забезпеченням та гарантіями захисту і реалізації прав та свобод громадян. Наявність демократичних прав та свобод є неодмінною умовою існування громадянського суспільства, що в сучасних умовах не тільки забезпечує контроль та моніторинг над органами державної влади та місцевого самоврядування, а й іноді переймає на себе окремі функції публічного управління суспільними процесами. Наявність широкого кола прав та свобод, на нашу думку, є одним із найголовніших досягнень сучасної демократії. Принцип «дозволено все, що прямо не заборонено законом» втілює основоположний принцип сучасного права – принцип свободи. У свою чергу, у правовій державі органи публічної влади мають діяти прямо протилежно: «дозволено лише те, що визначено законом». Саме таким чином має забезпечуватися паритет між волею держави та особистою свободою громадян.

Права людини в сучасному демократичному світі є невідчужуваними. Законодавство України не допускає звуження прав та свобод проголошених Конституцією та законами України, а їх обмеження чітко регламентується та можливе лише у певних випадках. Проте, навіть за таких умов, ніхто не може позбавити людину її природніх природжених прав – на життя, на особисту свободу та недоторканність, вільний вибір способів своєї життєдіяльності, свободу совісті, думок, переконань, автономію в сфері приватного життя й інших прав. Ці цінності є основою сучасного буття людини.

Навчальна дисципліна «Права та свободи людини і громадянина» з одного боку тісно пов'язана із теорією прав людини як юридичною дисципліною, з іншого – має право на існування як окрема навчальна дисципліна, що більше виконує виховну, просвітницьку функцію і орієнтована на ознайомлення слухачів з основними правами та свободами людини та громадянина.

Метою навчальної дисципліни є ознайомлення студентів із основними правами та свободами, правовим регулюванням їх реалізації, виконанням прав та свобод, основними гарантіями і механізмом їх захисту, а також правовим статусом національних меншин, іноземців і біженців в Україні; засвоєння основних положень теорії конституційного права, Конституції України, законів та інших нормативно-правових актів, міжнародно-правових документів, літератури з питань прав людини; набуття умінь і навичок реалізації теоретичних знань на практиці.

Основні завдання курсу полягають у засвоєнні студентами комплексу знань з теоретичних, методологічних та практичних засад конституційно-правового інституту прав і свобод людини та громадянина:

- вивчення природи, сутності, генезису прав та свобод людини;
- дослідження причин та умов формування покоління прав людини;
- вивчення та порівняльний аналіз категорій «людина», «особа» та «громадянин»;
- дослідження видів прав людини;
- розгляд вітчизняних та міжнародних гарантій дотримання та механізмів захисту прав та свобод людини і громадянина.

Предметом прав та свобод людини і громадянина у вузькому розумінні є права та свободи як один із інститутів вітчизняного та міжнародного права. У широкому розумінні, предметом навчальної дисципліни є природа, генезис, види прав та свобод людини і громадянина, гарантії та механізми їх захисту.

В сучасних умовах права та свободи людини, насамперед, виступають мірилом демократичного розвитку держави, «людиноцентричності» права, закону, законності, правового порядку.

Права та свободи також виступають центральним елементом правового статусу громадян та їх правосуб'єктності.

Вивчення прав та свобод людини і громадянина неодмінно веде до ознайомлення з правовими інститутами, категоріями та поняттями інших юридичних навчальних дисциплін. З огляду на це, знайомство з правами та свободами є важливою складовою юридичної освіти громадян. Так, у навчальному курсі слухачі неодмінно познайомляться з поняттями теорії держави й права, загальними моментами історії держави і права України та зарубіжних країн, історією політичних і правових вчень, галузевими юридичними дисциплінами (конституційним, цивільним, кримінальним, адміністративним, екологічним, трудовим правом та іншими галузями національного права).

2. Поняття прав та свобод людини і громадянина.

Юридичні права та свободи є близькими й майже тотожними поняттями. Проте, між ними є різниця. Так, О. Майданник (Конституційне право України, 2011 р.) визначає поняття «свободи людини і громадянина» як встановлену і гарантовану законодавством сферу автономії людини і громадянина у взаємовідносинах з державною владою та іншими членами суспільства. У його розумінні, «права людини» – це об'єктивні можливості кожного члена суспільства користуватися певними соціальними благами. М. Ковалів, М. Гаврильців, М. Бліхар (Конституційне право України, 2014 р.) вважають, що відмінність між правом і свободою – у процесі їх реалізації. Вони розглядають поняття свободи у загальносоціальному та юридичному розумінні. Так, на їхню думку в загальносоціальному значенні свободу слід розглядати як природний стан самої людини, як найвища її соціальна цінність, як право на свободу. Юридичне розуміння свободи, на їхню думку ґрунтується на співвідношенні з правом і її обмеженні правом. Розуміння свободи передбачає формулювання її ознак: 1) можливість людини мати власний вибір, що не залежить від будь-якої зовнішньої сили; 2) дається людям від природи; 3) має визначені межі; 4) враховується роль верховенства права при визначенні її меж. У той же час, права людини і громадянина – це гарантовані Конституцією та державою вид і міра можливої поведінки людини і громадянина у суспільстві та державі з метою задоволення своїх життєво важливих матеріальних і духовних інтересів, закріплених у Конституції та інших нормативно-правових актах.

Отже, *свободу людини і громадянина* слід розглядати як можливості реалізувати, здійснити свої задуми та бажання без будь-якого втручання держави та її органів. Держава повинна лише забезпечити охорону, непорушність і захист цих свобод. Слід розрізняти абсолютну свободу, коли громадяни реалізують свої інтереси як вважають за потрібне та правову свободу – коли їхня свобода є в межах юридичних рамок визначених державою. Окрім того, слід пам'ятати, що «там де закінчується твоя свобода, починається свобода інших».

На відмінну від свобод, права людини та громадянина – це гарантовані та визначені державою межі поведінки у процесі задоволення своїх потреб та інтересів. Права людини – це загальна, рівна для всіх міра свободи. Іншими словами – це юридичний коридор в межах якого людина та громадянин реалізовує свої свободи. Юридична енциклопедія (голова редкол. Ю. С. Шемшученко, 1998) тлумачить права людини як «визначальні засади правового статусу особи. Вони належать людині від народження, а тому є природними й невідчужуваними. Без цих прав людина не може існувати як

повноцінна суспільна істота». Права людини є необхідним елементом громадянського суспільства і правової держави.

Якщо свобода забезпечується охороною та гарантією її непорушності, то права певними юридичними процедурами.

3. Співвідношення понять людина, особа, громадянин.

Ступінь реалізації прав і свобод та характер взаємодії між державою та її населенням характеризується через поняття людина, особа та громадянин.

Поняття «людина» є одним із визначальних у суспільствознавчих науках та займає провідне місце у філософії, психології, соціології, юриспруденції. Проте у визначенні цього поняття кожна наука акцентує на певних властивостях в межах свого предмету пізнання. Так, психологи наголошують, що це істота, яка наділена здатністю мислити. Соціологи розглядають людину як представника суспільства. Політологи розглядають людину як суб'єкт та об'єкт політики, елемент політичної системи держави.

Великий тлумачний словник сучасної української мови розглядає поняття «людина», як одиничне до поняття «люди» – суспільних істот, що являють собою найвищий ступінь розвитку живих організмів, мають свідомість, володіють членороздільною мовою, виробляють і використовують знаряддя праці. Поняття «особа» визначає як окрему людину, індивіда. Людина, що посідає певне, переважно високе положення в суспільстві, в колективі. Громадянин – це особа, що належить до постійного населення якої-небудь держави, користується її правами та виконує певні обов'язки, встановлені законами цієї держави. Таким чином, людина виступає одночасно як біологічна категорія (істота, живий організм), так і соціальна категорія (суспільна істота). Для особи визначальною характеристикою словник подає індивідуальність та певне становище у суспільстві, а для громадянина – відношення до постійного населення, користування правами та виконання обов'язків.

На нашу думку, юридична наука, визначає поняття «людина», як збірну категорію, до якої відносяться усі живі істоти людського роду, як громадяни держави, так і ті, які не належать до громадян цієї держави (іноземці, особи без громадянства, біженці).

Риси людини:

- є живим організмом;
- належить до суспільства;
- володіє мовою;
- використовує знаряддя праці;
- володіє свідомістю.

Термін «*особа*» характеризує, насамперед, ступінь соціалізації людини. Особу слід розглядати як соціальну категорію, представника суспільства, що має індивідуальні особливості та виконує певну роль у суспільстві. Особа формується під впливом індивідуальних вроджених властивостей, які визначають її індивідуальність, та соціального середовища, в якому вона перебуває. Відома казка Р. Кіплінга «Мауглі» демонструє приклад людини, що виросла поза людським суспільством та не пройшла процесу соціалізації у людському суспільстві з усіма позитивними та негативними її наслідками.

В юридичному значенні, особа – загальне поняття для фізичної та юридичної особи. Обидва суб'єкти права є носіями прав та обов'язків.

Таким чином можемо виділити окремі *рис* особи:

- це людина, яка пройшла процес соціалізації;
- має індивідуальні властивості;
- наділена певними ролями у суспільстві;
- має як свободу діяльності у суспільстві, так і певні обов'язки перед ним.

Компонентами поняття «особа» є її свідомість, воля, можливість діяти та реалізовувати себе. Таким чином, якщо поняття «людина» відображає приналежність до людей як живих організмів та біологічних істот, які мають певні властивості, що відрізняють їх від інших істот, то «особа» – це, насамперед, соціалізована людина під впливом внутрішніх (індивідуальних) та зовнішніх (середовища) факторів.

Поняття «*громадянин*» є суто юридичним. Стаття 1 Закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. визначає громадянство України як правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах і обов'язках. Також, слід розглядати його як політичний зв'язок між державою (стрижневим поняттям політичної системи) та особою. Отже, громадянство вказує на специфічний «політико-правовий зв'язок» між особою та державою. Громадянин – це особа, яка належить до постійного населення певної держави, має нормативно закріплений статус, користується захистом держави як у межах її території, так і поза нею. В юридичному плані громадянство вказує на можливість реалізації, насамперед, політичних прав та свобод. Якщо громадянські, соціально-економічні, культурні права та свободи належать усім особам, то політичні – лише громадянам держави.

Ознаки поняття «громадянин»:

- до громадян відноситься постійне населення держави;
- громадянство передбачає постійний зв'язок особи з державою навіть за її межами;

- громадянство передбачає взаємозумовленість та взаємоузгодженість прав, обов'язків та відповідальності особи та держави.

Термін «громадянство» є характерним, як правило, для держав із республіканською формою правління. Близьким до громадянства є термін «підданство». Підданство вказує на політично-правовий зв'язок особи із державою монархічної форми правління. Проте, в сучасних умовах термін «підданство» вживається лише в окремих монархічних державах, а такі монархії, як Іспанія, Бельгія, Нідерланди, в конституціях і законодавстві використовують термін «громадянство».

4. Генезис прав людини.

Формування сучасних прав та свобод, що відображені у міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актах, йшло протягом тривалого історичного періоду.

В античні часи із формуванням класичної демократії, була закладена ідея про рівність усіх громадян грецького полісу в користуванні правами та свободами. Проте ідея рівності тут тісно перепліталася спочатку з соціальним походженням, а пізніше з майновим статусом і громадянством особи. Так, іноземці і в Греції, і в Стародавньому Римі були особисто вільними, могли володіти майном, проте не допускались до управління державою. Проте, саме в античні часи були закладені основи концепції природного права, що згодом розвивалася філософами та юристами Стародавнього Риму та навіть окремих країн Сходу. Природні права людини були божественного походження та формою загального розуму, що реалізовувалася через встановлення правової норми – закону.

Гуманістичні сили про рівність усіх людей перед Богом робила також релігія. Наприклад, християнство інтегрувало уявлення щодо прав людини з релігійно-моральними цінностями. Іслам виступав з ідеями милості, справедливості та рівності перед Всевишнім усіх мусульман незалежно від майнового та соціального статусу.

У феодалну епоху світ вступив у період боротьби між засиллям багатих та виживанням бідних. Колишні моральні та релігійні норми про рівність були неспроможними подолати напругу та суперечності у суспільстві. Протиріччя між різними класами суспільства ставали все відчутнішими. Саме тому, у цей час з'явилися перші нормативні акти, які намагалися обмежити абсолютну владу монарха. Так, у 1215 р. в Англії була прийнята Велика хартія вольностей (Magna Carta). Її статті гарантували права та привілеї феодалної знаті, надання свободи дій церкві та зобов'язували короля дотримуватися

державних законів. Проте саме цей документ заклав основи майбутньої концепції прав людини.

В епоху Відродження (XIV – XVI ст.) відбулося повернення до гуманістичних ідеалів, а людина вперше в епоху Середньовіччя у працях філософів отримала право брати участь у власному житті, мати вибір та нести відповідальність.

В епоху Просвітництва (XVII ст.) права та свободи людини інтерпретувалися в рамках ідеї природніх прав. Остаточо ідеї рівності, право на життя та свободу сформувалися як наслідок буржуазних революцій. Так, в Англії у 1679 р. був прийнятий Хабеас Корпус Акт (Habeas Corpus Act), яким вперше було проголошено гарантії особистої недоторканості особи, вводився інститут поруки та застави, а також встановлювалися обмеження строків тримання під вартою. У 1689 р. із прийняттям Біля про права в Англії була проголошена свобода виборів до парламенту, свобода слова та суджень у його стінах. Декларація США про державний суверенітет 1776 р. вперше законодавчо закріпила концепцію природніх прав людини через проголошення принципу рівності та прав на життя, свободу та прагнення до щастя. Конституція США 1787 р. заклала основи ліберальної концепції прав людини. Французька революція привела до вироблення першого політичного та конституційного акту щодо прав людини – Декларації прав людини та громадянина 1789 р., яка вперше на законодавчому рівні закріпила принцип формальної рівності всіх громадян перед законом, проголосила свободу совісті, свободу слова, презумпцію невинуватості, недоторканність особи та її майна, а також встановлювала обов'язок держави забезпечувати та гарантувати права і свободи людини і право громадян на опір гнобленню. У декларації було закріплено також один із основоположних принципів сучасної правової демократичної держави – «дозволено все, що прямо не заборонено законом».

Вищезазначеними документами було закріплено *перше покоління прав* – *особисті та політичні права*. Для першого покоління прав характерним є проголошення принципу невтручання держави у справи суспільства, дистанціювання від нього, що знайшло своє втілення у понятті «мінімальна держава» або «держава – нічний сторож».

Упродовж XVIII – XIX ст. з розвитком у світі принципів конституціоналізму і парламентаризму ідея прав людини все більше втілювалася у нормотворчу практику держав. На початку XX ст. вперше у світовій практиці окремі держави починають закріплювати соціально-економічні права. Це так звані позитивні права, для реалізації яких необхідна організуюча діяльність держави щодо забезпечення цих прав. Саме соціально-

економічні та культурні права складають *друге покоління прав* (право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу, захист материнства і дитинства та ін.), які міжнародне законодавче визнання отримали в Загальній декларації прав людини (1948 р.). Загальна декларація прав людини – перший міжнародний універсальний нормативно-правовий акт, який проголосив основні громадянські, політичні, соціально-економічні та культурні права і тим самим встановив стандарти та ідеали сучасної демократичної держави.

Третє покоління прав також вперше законодавчо було закріплене після Другої світової війни. Нечувані злочини проти людства, масовий геноцид народів, безпрецедентне намагання перекроїти політичну карту світу спонукали міжнародну спільноту гарантувати солідарні (колективні) права, тобто права всього людства – права людини, права народів, права нації, права спільнот та асоціацій. Також, реалізація цього покоління прав обумовлена загостренням у другій половині ХХ ст. глобальних проблем, серед яких на одне з перших місць виходить екологічна, а також вступом найбільш розвинутих країн в епоху інформатизації. Третє покоління прав закріпило право на мир, безпеку, незалежність (самовизначення народів), на здорове навколишнє природне середовище, на соціальний і економічний розвиток як людини, так і людства в цілому.

Бурхливий розвиток сучасного світу спричинив перегляд концепції трьох поколінь прав. Сьогодні мова йде про формування *четвертого покоління прав*, яке потребує законодавчого закріплення внаслідок активного розвитку науки, техніки, медицини тощо. До четвертого покоління прав людини можна включити право на: зміну статі, трансплантацію органів, клонування, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби, штучне запліднення, евтаназію, вільну від дитини сім'ю, незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами, на доступ до Інтернету та ін.

Законодавче закріплення прав та свобод людини і громадянина породжує проблему їх класифікації та об'єднання у групи. На сьогодні юридична література виділяє декілька груп видів прав. Так, автори підручника «Конституційне право України» за редакцією В. Колісника та Ю. Барабаша провели класифікацію прав та свобод людини і громадянина за певними критеріями, узагальнивши їх до кількох груп:

1. За суб'єктами: права і свободи людини та права і свободи громадянина. Обсяг прав у громадян більший, аніж у тих осіб, які не є громадянами.

2. За видом суб'єкта: права індивідуальні й колективні.

3. За генезою: природні і похідні (сформульовані в законах, міжнародних пактах).

4. За характером утворення: основні (конституційні) і доповнюючі (конкретизуючі).

5. За черговістю їх включення до конституцій: права першого, другого та третього поколінь.

6. За ступенем їх абсолютизації: поділяються на такі, що підлягають обмеженню, і такі, що не підлягають обмеженню.

7. За змістом: громадянські (особисті), політичні, економічні, соціальні і культурні.

Варто зазначити, що це лише один із запропонованих підходів до класифікації груп та видів прав та свобод людини і громадянина. Наукова література пропонує й інші підходи до їх класифікації. Детальний аналіз груп та видів прав та свобод людини і громадянина буде проведений у наступних лекціях.

5. Джерела прав та свобод людини і громадянина.

У попередніх розділах лекції ми зазначили, що права та свободи знайшли своє відображення у практиці організації життя окремих стародавніх держав, філософській та юридичній думці, релігії, нормативно-правових актах. У широкому розумінні джерелами прав та свобод людини і громадянина є усі прояви діяльності людини, де пропонується закріплення, тлумачення прав та свобод, їх юридичні гарантії, форми реалізації та захисту. У вузькому розумінні, *джерела прав та свобод людини і громадянина* – міжнародні та вітчизняні нормативно-правові акти, які їх визначають та закріплюють.

Права та свободи людини і громадянина визнаються і гарантуються в Україні згідно із загально визнаними принципами і нормами міжнародного права і відповідно до Конституції України.

Основними джерелами міжнародно-правових норм з прав людини є:

- Загальна декларація прав людини (10.12.1948 р.);
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (16.12.1966 р.);
- Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права (16.12.1966 р.);
- Конвенція про заборону всіх форм дискримінації жінок (18.12.1979 р.);
- Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього (09.12.1948 р.);
- Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації (21.12.1965 р.);

- Конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього (30.11.1973 р.);
- Конвенція про права дитини (20.11.1989 р.);
- Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (04.11.1950 р.);
- Європейська конвенція про громадянство (07.11.1997 р.);
- Європейська хартія місцевого самоврядування (15.10.1985 р.);
- Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру Ради Безпеки Ради Європи (29.06.1990 р.) та інші нормативно-правові акти.

Вітчизняні джерела прав та свобод людини і громадянина представлені такими нормативно-правовими актами:

- Декларація про державний суверенітет України (16.07.1990 р.);
- Конституція України (28.06.1996 р.);
- Постанова Верховної Ради України «Про Засади державної політики України в галузі прав людини» (17.06.1999 р.);
- Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (23.12.1997 р.);
- Закон України «Про громадянство України» (18.01.2001 р.);
- Закон України «Про громадські об'єднання» (22.03.2012 р.);
- Закон України «Про звернення громадян» (2.10.1996 р.);
- Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (23.04.1991 р.);
- Закон України «Про національні меншини в Україні» (25.06.1992 р.) та інші нормативно-правові акти.

Основні поняття лекції: людина, особа, громадянин, держава, права, свободи, покоління прав.

Контрольні питання:

1. Поясніть різницю між поняттями права та свободи людини.
2. Дайте визначення прав та свобод людини і громадянина.
3. Охарактеризуйте відмінність між поняттями людина, особа, громадянин.
4. Поясніть значення поняття «покоління прав».
5. Охарактеризуйте основні міжнародні джерела прав та свобод людини і громадянина.

Витяги з джерел:

Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.

Стаття 1.

Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства.

Стаття 2.

Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті.

Стаття 3.

Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.

Стаття 4.

Ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах.

Стаття 5.

Ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання. ...

Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р.

Верховна Рада Української РСР,

- виражаючи волю народу України,
 - прагнучи створити демократичне суспільство,
 - виходячи з потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини,
 - шануючи національні права всіх народів,
 - дбаючи про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу України,
 - визнаючи необхідність побудови правової держави,
 - маючи на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України,
- проголошує державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах.

IV. ГРОМАДЯНСТВО УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Всім громадянам Української РСР гарантуються права і свободи, які передбачені Конституцією Української РСР і нормами міжнародного права, визнаними Українською РСР.

Конституція України від 28 червня 1996 р.

Стаття 3.

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Стаття 8.

В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Стаття 17. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності.

Література:

Основна

1. Human Rights. Handbook for Parliamentarians N 26 / Inter-Parliamentary Union and the United Nations (Office of the High Commissioner for Human Rights). – Geneva: Courand et Associés, 2016. – 235 p. – Режим доступу: <https://www.ohchr.org/documents/publications/handbookparliamentarians.pdf>.

2. Universal Declaration of Human Rights. – Geneva: UN, 2015. – 63 p. – Режим доступу: https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf.

3. Загоруй І. С. Поняття «права людини»: теоретико-правові підходи до розуміння прав людини / І. С. Загоруй // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2016. – № 2. – С. 66-82.

4. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Бліхар М. М. Конституційне право України: Навчальний посібник. – Львів: ТОВ «Ліга-прес», 2014. – 402 с.

5. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 350 с.

6. Конституція України. Науково-практичний коментар / редколегія: В. Я. Тацій (голова редколегії), О. В. Петришин (відповідальний секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Національна академія правових наук України. – 2-ге видання, перероблене і доповнене. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.

7. Конституційне право України: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. – Х.: Право, 2008. – 416 с.

8. Кушніренко О. Г. Права і свободи людини та громадянина: навчальний посібник / О.Г. Кушніренко, Т.М. Слінько. – Х.: Факт, 2001. – 440 с.

9. Майданник О. О. Конституційне право України: Навчальний посібник. – К: Алерта, 2011. – 380 с.

10. Науково-практичний коментар Конституції України / За ред. В. Мусіяки. – К.: Центр навчальної літератури, 2011. – 544 с.

11. Гончаренко О. М. Права людини в Україні: Навчальний посібник для студентів, викладачів ВНЗ. Рекомендовано МОН / Гончаренко О. М. – К., 2008. – 207 с.

12. Пейн Т. Права людини / Т. Пейн, І. Савчак (переклад з англійської). – Л.: Літопис, 2000. – 283 с.

13. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України): навчальний посібник / За загальною редакцією проф. Мартиненка П. Ф. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 376 с.

14. Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навчальний посібник / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.

Додаткова

1. Новак-Каляєва Л. Джерела формування концепції прав людини в процесах європейського державотворення / Л. Новак-Каляєва // Науковий вісник. – 2012. – Випуск 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2012_9_5.

2. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація / Рабінович П. М. // Вісник Національної академії правових наук України. – 2016. – № 1 (84). – С. 19-29.

3. Суржинський М. І. Поняття громадянства та конституційне регулювання його основних засад у пострадянських країнах /

М. І. Суржинський // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 93-97.

4. Трошкіна К. Генеза наукової думки щодо формування поняття громадянства та його ознак / К. Трошкіна // Актуальні проблеми правознавства. – 2017. – Випуск 3. – С. 91-95.

5. Трошкіна К. Співвідношення категорій «підданство» та «громадянство»: історико-правовий аспект / К. Трошкіна // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки. – 2019. – № 4. – Том. 30. – С. 18-22.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ № 2. Особисті права та свободи людини і громадянина. 2 год.

План

- 1. Поняття особистих прав та свобод людини і громадянина.**
- 2. Право громадян на життя, на вільний розвиток своєї особистості, повагу до їх гідності.**
- 3. Конституційні положення про право на свободу і особисту недоторканність та недоторканість житла.**
- 4. Право на свободу слова та друку. Свобода світогляду і віросповідання.**
- 5. Свобода пересування і право на вільний вибір місця проживання.**

1. Поняття особистих прав та свобод людини і громадянина.

Особисті (громадянські) права та свободи – це права та свободи, які обмежують повноваження державних органів у діях, що зачіпають особу та її автономію. Особисті права – це природні та невідчужувані основоположні права та свободи, які належать особі від народження і які не залежать від приналежності особи до конкретної держави. Як правило, особисті права та свободи – це центральні положення конституційних актів держави. Особистими правами володіють всі індивіди, що проживають на території України, незалежно від свого правового статусу (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, біженці).

Особисті (громадянські) права вперше були закріплені в античну епоху в Греції. Проте, громадянські права належали лише членам міської громади і не розповсюджувалося на всіх мешканців грецького міста-держави (поліса). Наявність громадянських прав (індивідуальна свобода, право голосу) надавало право громадянам брати участь в управлінні державою через інститути прямої демократії (загальні збори, вибори) та володіти земельною власністю. Саме тому особисті (громадянські) права та свободи часто згадують разом з політичними.

В епоху Просвітництва особисті права та свободи стали центральними в концепції природних прав. Тоді ж було сформульоване головне положення природних прав – це права, які не повинні залежати від держави. Це права, що втілені у формулі «свобода від» – у першу чергу, від втручання держави в особисте життя. Держава не надає ці права, вони гарантуються самим фактом народження людини. Проте для їх реалізації мають бути створенні гарантії та механізми захисту.

Англійський філософ Джон Локк, який один із перших сформулював концепцію природніх прав, вважав, що природні права повинні бути гарантовані проти вторгнень як інших осіб, так і держави.

Вперше особисті (громадянські) права були зафіксовані у Декларації прав людини та громадянина у Франції 26 серпня 1789 р. У ній зазначалося, що «люди народжуються і залишаються вільними та рівними в правах», і що «метою кожного політичного об'єднання є збереження природних і невід'ємних прав людини; цими правами є свобода, власність, безпека і опір гніту».

Особисті (громадянські) права та свободи належать до першого покоління прав. Сучасна юридична наука відносить до особистих (громадянських) прав та свобод людини і громадянина право на життя; право на вільний розвиток особистості; право на повагу до його гідності; право на свободу і особисту недоторканність; право на недоторканність житла; право на таємницю листування, телефонних переговорів, телеграфної та іншої кореспонденції; право на невтручання в особисте і сімейне життя; право на таємницю особистого і сімейного життя; право на свободу думки і слова; на вільне вираження своїх поглядів і переконань; на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації; право на свободу світогляду і віросповідання; право на свободу пересування; вільний вибір місця проживання; право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

2. Право громадян на життя, на вільний розвиток своєї особистості, повагу до його гідності.

Стаття 27 Конституції України зазначає, що кожна людина має невід'ємне *право на життя*. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Право на життя є первинним особистим правом, яке породжує інші особисті права. Право на життя належить до невід'ємних, основоположних прав людини. Воно закріплене в усіх найважливіших міжнародних договорах про права людини і стаття 27 Конституції України відповідає цим міжнародно-правовим документам. Стаття 3 Конституції України зазначає, що основоположним ціннісним підходом української держави є людина, її життя і здоров'я як «найвища соціальна цінність».

Життя є особистим немайновим благом фізичної особи (людини). Суб'єктом права на життя є людина. Це означає, що це право не залежить від

громадянства особи та поширюється, як й інші особисті права та свободи на усіх, хто перебуває на території України.

Право на життя містить такі складові: невід'ємність права людини на життя, заборона свавільного позбавлення життя, право захищати своє життя та життя інших людей від протиправних посягань. Визнається право особи позбавити життя іншу людину внаслідок неминучої потреби застосувати силу у випадках, визначених законом.

Право на життя не належить до абсолютних прав, оскільки згідно з частиною 2 статті 27 Конституції України «ніхто не може бути свавільно позбавлений життя», а отже зазначене положення допускає позбавлення життя людини відповідно до положень законів України. Оскільки смертна кара в Україні не передбачена, це положення вказує, насамперед, на випадки, коли людину може бути позбавлено життя внаслідок неминучої потреби застосувати силу. Наприклад, міжнародна Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.) у статті 2 такими випадками визначає: при захисті будь-якої людини від незаконного насильства; при здійсненні законного арешту або при запобіганні втечі людини, що законно перебуває під вартою; у діях, законно вчинених з метою придушення бунту або заколоту.

Право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань кожна особа може реалізувати через необхідну оборону або крайню необхідність. Необхідна оборона, відповідно до частини 1 статті 36 Кримінального кодексу України, – дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони. Крайня необхідність (частина 1 статті 39) – це заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

Варто зазначити, що питання права на життя визначається окрім Конституції України іншими нормативно-правовими актами. Так, стаття 281 Цивільного кодексу України (2003 р.) також вказує на те, що фізична особа має невід'ємне право на життя. Утім, щодо позбавлення життя норма статті категоричніша у порівнянні з нормою Конституції – фізична особа не може

бути позбавлена життя. Також, у цій статті Кодексу піднімаються питання евтаназії – практики припинення (або скорочення) лікарем життя людини, яка страждає невиліковним захворюванням, відчуває нестерпні страждання, коли хвороба бере своє, на задоволення прохання хворого в безболісній або мінімально болісній формі з метою припинення страждань, та аборту – штучного переривання вагітності жінки. Так, частина 4 статті 281 Цивільного кодексу України вказує, що забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя, а частина 6 вказує, що штучне переривання вагітності, якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів, може здійснюватися за бажанням жінки. У випадках, встановлених законодавством, штучне переривання вагітності може бути проведене при вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів. Перелік обставин, що дозволяють переривання вагітності після дванадцяти тижнів вагітності, встановлюється законодавством України і на даний час регулюється Постановою Кабінету Міністрів України «Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України» від 15 лютого 2006 р.

Право на повагу до його гідності. Стаття 28 Конституції України проголошує право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідженням.

Право кожного на повагу до його гідності належить до особистих невід’ємних прав людини. Без визнання його з боку держави і забезпечення належного рівня захисту людина не може бути рівноправним членом суспільства. Саме тому Конституція України гарантує його відразу за проголошенням рівності конституційних прав і свобод.

Як слідує із положень, що містяться у статті 28 Конституції України, держава має не лише утримуватися від посягання на гідність особи, а й зобов’язана забезпечити дієвий захист усім особам від таких посягань з боку інших осіб. Так, стаття 297 Цивільного кодексу України чітко визначає, що «гідність та честь фізичної особи є недоторканими». Фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі.

Право на вільний розвиток особистості. Стаття 23 Конституції України спрямована на забезпечення автономії людини. Вона стверджує, що кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов’язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. Конституція України чітко зазначає, що особа в процесі реалізації цього права має обов’язки перед суспільством та може діяти в межах законів

України за правилом «де закінчується твоя свобода, починається свобода інших».

Право на вільний розвиток своєї особистості одне із основоположних прав для реалізації прав людини. Так, Декларація про право на розвиток ООН від 4 грудня 1986 р. проголошує, що право на розвиток є невід'ємним правом людини, володіючи яким, кожна людина та всі народи можуть брати участь у такому економічному, соціальному, культурному і політичному розвитку, де можуть бути повністю здійснені всі права людини й основні свободи, а також сприяти йому та користуватись його благами.

Наявність права на вільний розвиток своєї особистості запорука використання людиною внутрішнього потенціалу та її самореалізації в усіх сферах людського буття.

Право на вільний розвиток особистості підтверджується іншими нормативно-правовими актами. Так, Сімейний кодекс України (2002 р.) декларує право дружини та чоловіка на фізичний та духовний розвиток: «Дружина та чоловік мають рівне право на фізичний та духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку».

3. Конституційні положення про право на свободу і особисту недоторканність та недоторканість житла.

Право на свободу і особисту недоторканність. Право на свободу поряд з правом на життя є основоположними принципами функціонування людини в демократичній правовій державі. Принцип «дозволено все, що прямо не заборонено законом» є центральним у гарантуванні людині права на свободу. Р. Стефанчук включає в поняття свободи декілька аспектів: 1) пізнання необхідного; 2) можливість вибору, наявність альтернативи; 3) захищеність від небажаних впливів (свобода від насилля, голоду, злидарства тощо); 4) свобода як відсутність зовнішніх обмежень (роблю, що забажаю); 5) здатність досягнення цілей, реалізації особистості.

У правовій державі свобода не означає всездозволеності, оскільки людина в праві реалізовувати її в тих рамках, які визначені законами.

Поряд з тим, видання Ради Європи «Посібник зі статті 5 право на свободу та особисту недоторканність» зазначає, що проголошуючи «право на свободу», стаття 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачає фізичну свободу людини; її мета полягає в забезпеченні того, щоб жодна особа не могла бути свавільно позбавлена волі. Окрім того, у виданні стверджується, що «основною метою статті 5 є запобігання свавільному або необґрунтованому позбавленню волі».

Недоторканність особи є важливою гарантією свободи людини, насамперед, свободи від свавільних дій посадових осіб держави. Відповідно до Конституції України ніхто не може бути заарештованим чи триматися під вартою інакше як за рішенням суду. У разі нагальної потреби запобігти злочину або його припинити правоохоронні органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід. Обґрунтованість цього тимчасового запобіжного заходу протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом.

Інші нормативно-правові акти України розширюють межі дії права на свободу та особисту недоторканість. Так, стаття 56 Сімейного кодексу України право дружини та чоловіка на свободу та особисту недоторканість вбачають у тому, що дружина та чоловік мають право на вільний вибір місця свого проживання; дружина та чоловік мають право вживати заходів, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, щодо підтримання шлюбних відносин; кожен з подружжя має право припинити шлюбні відносини; примушування до припинення шлюбних відносин, примушування до їх збереження, в тому числі примушування до статевого зв'язку за допомогою фізичного або психічного насильства, є порушенням права дружини, чоловіка на свободу та особисту недоторканність і може мати наслідки, встановлені законом.

Право на недоторканність житла є продовженням людської особистості, важливою гарантією її свободи і недоторканності. Принцип «мій дім – моя фортеця» і в прямому і в переносному значенні вказують, що недоторканість житла є однією із гарантій свободи та особистої недоторканності. Конституція України зазначає, що проникнення до житла, проведення в ньому огляду або обшуку можуть здійснюватися тільки за рішенням суду. В окремих випадках, що чітко врегульовані законодавством України, проникнення до житла допускається без рішення суду. Так, Закон України «Про національну поліцію» (2015 р.) передбачає, що поліція для охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці і порядку або припинення їх порушення також застосовує в межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи та заходи примусу, визначені цим Законом. Серед них – проникнення до житла чи іншого володіння особи без рішення суду у чітко визначених випадках: 1) рятуванням життя людей та цінного майна під час надзвичайних ситуацій; 2) безпосереднім переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення; 3) припиненням злочину, що загрожує життю осіб, які знаходяться в житлі або іншому володінні.

Таємниця листування, телефонних переговорів, телеграфної та іншої кореспонденції. Ця норма Конституції України є однією з гарантій свободи особи. Винятки (тобто ознайомлення з кореспонденцією посадових осіб держави) можуть бути встановлені тільки судом з метою запобігти злочину чи встановити істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими засобами одержати інформацію неможливо.

Невтручання в особисте і сімейне життя. Таємниця особистого і сімейного життя – ще одна грань свободи особи. Конституція України забороняє збирання, збереження, використання і поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і тільки в інтересах національної безпеки, економічного добробуту і прав людини.

4. Право на свободу слова та друку. Свобода світогляду і віросповідання.

Приклади побудови демократичних правових держав переконують, що право на свободу думки і слова, на вільне виявлення своїх поглядів і переконань є одним з наріжних каменів їх розбудови. Без свободи слова немає демократичної правової держави та розвиненого громадянського суспільства.

Стаття 34 Конституції України гарантує кожному громадянину право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації. Це важливе конституційне положення повністю відповідає статті 19 Загальної декларації прав людини та статті 10 Конвенції про захист прав і основних свобод людини.

Поряд з тим, питання забезпечення свободи слова та друку врегульовано й іншими законами України. Найголовнішими серед них є такі: Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992 р.); Закон України «Про захист суспільної моралі» (2003 р.); Закон України «Про захист персональних даних» (2010 р.); Закон України «Про інформацію» (1992 р.) та інші.

Свобода думки в принципі не може бути нічим та ніким обмежена – адже контролювати і регулювати людське мислення неможливо. Проте, свобода слова і друку в Україні, як і в будь-якій іншій демократичній країні, має певні межі. Так, відповідно до статті 3 Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» встановлюється неприпустимість зловживання свободою діяльності друкованих засобів масової інформації та забороняється використання друкованих засобів масової інформації для: закликів до захоплення влади, насильницької зміни конституційного ладу або територіальної цілісності України; пропаганди війни, насильства та

жорстокості; розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі; розповсюдження порнографії, а також з метою вчинення терористичних актів та інших кримінально караних діянь; пропаганди комуністичного та / або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки; популяризації або пропаганди держави-агресора та її органів влади, представників органів влади держави-агресора та їхніх дій, що створюють позитивний образ держави-агресора, виправдовують чи визнають правомірною окупацію території України; втручання в особисте і сімейне життя особи, крім випадків, передбачених законом; заподіяння шкоди честі і гідності особи; розголошення будь-якої інформації, яка може призвести до вказання на особу неповнолітнього правопорушника без його згоди і згоди його законного представника.

Право на свободу світогляду і віросповідання є однією із гарантій реалізації статті 15 Конституції України, яка зазначає, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Цензура в Україні заборонена.

Право на свободу світогляду і віросповідання проявляється у тому, що кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути звільненим від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

Право на свободу світогляду і віросповідання разом з іншими фундаментальними правами і свободами є основою створення та функціонування демократичного суспільства. Всебічне утвердження і забезпечення цих прав і свобод – головний обов'язок України як демократичної, правової держави.

Свобода віросповідання як загальносоціальне (природне) право людини – можливість людини вільно обирати об'єкт своєї віри і визначати власне внутрішнє ставлення до нього.

Положення статті 35 Конституції України дають можливість зробити висновок: церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви; жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова; Україна є світською державою.

Держава не може контролювати світогляд, думки, переконання людини, однак вона встановлює положення щодо їх реалізації на практиці, визначає обов'язки релігійних організацій перед державою і суспільством (Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991 р.)). Сучасні тенденції релігійного життя в Україні та окремі протиріччя у цій сфері вказують, що зазначений Закон України потребує змін або на часі прийняття нового нормативно-правового акту. Насамперед, держава мусить чітко окреслити в законодавстві межі свого втручання у сповідання будь-якої віри, у діяльність релігійних та атеїстичних організацій; вона має законодавчо визначити межі діяльності, фізичної поведінки (проте аж ніяк не думок, не віри), поза які не можуть виходити прихильники будь-якої релігії або іншої, у тому числі атеїстичної, віри відповідно до міжнародних стандартів цих меж (стаття 29 Загальної декларації прав людини); вона повинна також здійснювати контроль за не порушенням цих меж, тобто за дотриманням законності (законів) віруючими всіх конфесій, усіма релігійними й атеїстичними організаціями, та притягати до юридичної відповідальності ті з них, котрі порушили чинне законодавство України.

5. Свобода пересування і право на вільний вибір місця проживання.

Стаття 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод стверджує, що «кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, має право вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання в межах цієї території». Це положення міжнародного акту знайшло своє відображення у статті 33 Конституції України, яка фіксує, що «кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну».

Стаття 2 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» (2003 р.) уточнює коло суб'єктів, на яких поширюється це право – громадян України, а також іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні. Отже, це особисте право поширюється тільки на осіб, що перебувають в Україні на законних підставах.

Право на вільний вибір місця проживання за своєю сутністю є проявом свободи людини. Вільне пересування та право на вибір місця проживання є суттєвою гарантією свободи особистості, умовою її професійного та духовного розвитку. Закріплення цього особистого права, спроба подолати практику тоталітарних та авторитарних держав, щодо стримування міграції населення в межах країни та обмеження в'їзду, виїзду на тимчасове чи постійне проживання за її межі. Так, селянам СРСР, які становили майже 40 відсотків населення країни, вперше дозволили видавати паспорти лише 28 серпня 1974 р., а без цього документу залишати своє постійне місце перебування було не можливо.

Слід зазначити, що право на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні не є абсолютним, оскільки свобода пересування, вільний вибір місця, проживання, право виїзду та в'їзду на територію України може бути обмеженим у випадках визначених міжнародними та вітчизняними нормативно-правовими актами.

Поряд з тим, варто констатувати той факт, що на практиці положення Конституції України, остаточно так і не реалізовані. Основна причина – велика кількість нормативно-правових актів, які «прив'язують» громадян до їх місця реєстрації (колишньої «прописки»). Так, державну реєстрацію розірвання шлюбу подружжя, яке не має дітей, проводять відповідним органом державної реєстрації актів цивільного стану за місцем проживання подружжя або одного з них за їх заявою; закордонний паспорт можна отримати тільки за місцем реєстрації; вклеїти фото в паспорт по досягненню особою 25 та 45-річного віку можливо тільки за місцем реєстрації; обміняти паспорт, отримати новий замість втраченого / викраденого можна (крім біометричних паспортів тільки за місцем реєстрації тощо.

Таким чином, для реалізації права на свободу пересування і права на вільний вибір місця проживання необхідні зміни правових положення цілого ряду нормативно-правових актів України.

Основні поняття лекції: особисті (громадянські) права, свобода, гідність, особиста недоторканість, особиста автономія, світогляд, віросповідання, місце проживання, свобода пересування.

Контрольні питання:

1. Дайте визначення особистих (громадянських) прав та свобод людини і громадянина.
2. Які міжнародні та вітчизняні нормативно-правові акти визначають особисті (громадянські) права та свободи?

3. Наведіть перелік особистих (громадянських) прав та свобод людини і громадянина.

4. Опишіть етапи становлення особистих (громадянських) прав та свобод людини і громадянина.

5. У яких випадках може бути обмежена свобода слова та друку?

Витяги з джерел:

Декларація прав людини і громадянина (Франція) від 26 серпня 1789 р.

– Люди народжуються і залишаються вільними і рівними у правах; суспільні відмінності можуть ґрунтуватися лише на основі загальної користі.

– Метою кожного політичного об'єднання є збереження природних і невід'ємних прав людини; цими правами є свобода, власність, безпека і опір гніту.

– Джерело всього суверенітету бере свій початок в нації; жодна група, жодна особа не може здійснювати владу, яка прямо не витікає з нього.

– Свобода полягає у владі робити все, що не є шкідливим для інших; таким чином, здійснення природних прав кожної людини має лише такі межі, які забезпечують іншим членам суспільства користування такими самими правами; такі межі можуть бути визначені лише законом.

Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.

Стаття 1.

Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства.

Стаття 2.

Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті.

Стаття 3.

Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.

Стаття 4.

Ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах.

Стаття 5.

Ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання. ...

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р.

Стаття 6.

1. Право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя.

2. В країнах, які не скасували смертної кари, смертні вироки можуть виноситися тільки за найтяжчі злочини відповідно до закону, який діяв під час вчинення злочину і який не суперечить постановам цього Пакту і Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього. Це покарання може бути здійснене тільки на виконання остаточного вироку, винесеного компетентним судом.

3. Коли позбавлення життя становить злочин геноциду, слід мати на увазі, що ніщо в цій статті не дає державам-учасницям цього Пакту права яким би то не було шляхом відступати від будь-яких зобов'язань, прийнятих згідно з постановами Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього.

4. Кожен, кого засуджено до смертної кари, має право просити про помилування чи про пом'якшення вироку. Амністія, помилування або заміна смертного вироку можуть бути даровані в усіх випадках.

5. Смертний вирок не виноситься за злочини, вчинені особами, молодшими за вісімнадцять років, і не виконується щодо вагітних жінок.

6. Ніщо в цій статті не може бути підставою для відстрочення або недопущення скасування смертної кари будь-якою державою-учасницею цього Пакту.

Стаття 7.

Нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поводженню чи покаранню. Зокрема, жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим досліддам.

Стаття 8.

1. Нікого не можуть, держати в рабстві: рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах.

2. Нікого не можуть держати в підневільному стані.

3. а) Нікого не можуть приневолювати до примусової чи обов'язкової праці;

б) в тих країнах, де у вигляді покарання за злочин може призначатися позбавлення волі, зв'язане з каторжними роботами, пункт 3 (а) не вважається перешкодою для виконання каторжних робіт за вироком компетентного суду, що призначив таке покарання;

с) терміном «примусова чи обов'язкова праця» в цьому пункті не охоплюється:

i) будь-яка не згадана в підпункті (б) робота чи служба, котру, як правило, повинна виконувати особа, що перебуває в ув'язненні на підставі законного розпорядження суду, або особа, умовно звільнена від такого ув'язнення;

ii) будь-яка служба військового характеру, а в тих країнах, де визнається відмовлення від військової служби з політичних чи релігійно-етичних мотивів, будь-яка служба, передбачена законом для осіб, що відмовляються від військової служби з таких мотивів;

iii) будь-яка служба, обов'язкова у випадках надзвичайного становища або лиха, що загрожують життю чи благополуччю населення;

iv) будь-яка робота чи служба, що входять до звичайних громадських обов'язків.

Стаття 9.

1. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути піддано свавільному арешту чи триманню під вартою. Нікого не може бути позбавлено волі інакше, як на підставах і відповідно до такої процедури, які встановлено законом.

2. Кожному заарештованому повідомляються при арешті причини його арешту і в терміновому порядку повідомляється будь-яке пред'явлене йому обвинувачення.

3. Кожна заарештована або затримана за кримінальним обвинуваченням особа в терміновому порядку доставляється до судді чи до іншої службової особи, якій належить за законом право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд протягом розумного строку або на звільнення. Тримання під вартою осіб, які чекають судового розгляду, не має бути загальним правилом, але звільнення може ставитись у залежність від подання гарантій явки на суд, явки на судовий розгляд у будь-якій іншій його стадії і, в разі необхідності, явки для виконання вироку.

4. Кожному, хто позбавлений волі внаслідок арешту чи тримання під вартою, належить право на розгляд його справи у суді, щоб цей суд міг невідкладно винести постанову щодо законності його затримання і розпорядитися про його звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто був жертвою незаконного арешту чи тримання під вартою, має право на компенсацію, якій надано позовної сили.

Стаття 10.

1. Всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і поважання гідності, властивої людській особі.

2. а) Обвинувачені у випадках, коли немає виняткових обставин, поміщаються окремо від засуджених, і їм надається окремий режим, що відповідає їх статусу незасуджених осіб.

б) обвинувачені неповнолітні відокремлюються від повнолітніх і в найкоротший строк доставляються до суду для винесення рішення.

3. Пенітенціарною системою передбачається режим для ув'язнених, істотною метою якого є їх виправлення і соціальне перевиховання. Неповнолітні правопорушники відокремлюються від повнолітніх, і їм надається режим, що відповідає їх віку і правовому статусу.

Стаття 11.

Ніхто не може бути позбавлений волі на тій лише підставі, що він не в змозі виконати якесь договірне зобов'язання.

Стаття 12.

1. Кожному, хто законно перебуває на території будь-якої держави, належить, у межах цієї території, право на вільне пересування і свобода вибору місця проживання.

2. Кожна людина має право покидати будь-яку країну, включаючи свою власну.

3. Згадані вище права не можуть бути об'єктом ніяких обмежень, крім тих, які передбачено законом, які є необхідними для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення або прав та свобод інших і є сумісними з іншими правами, визначеними в цьому Пакті.

4. Ніхто не може бути свавільно позбавлений права на в'їзд у свою власну країну.

Стаття 13.

Іноземець, що законно перебуває на території будь-якої держави-учасниці цього Пакту, може бути висланий тільки на виконання рішення, винесеного відповідно до закону, і, якщо імперативні міркування державної безпеки не вимагають іншого, має право на подання доводів проти свого вислання, на перегляд своєї справи компетентною владою чи особою або

особами, спеціально призначеними компетентною владою, і на те, щоб бути представленим для цієї мети перед цією владою, особою чи особами.

Конституція України від 28 червня 1996 р.

ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Стаття 23. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Стаття 24. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. ...

Стаття 27. Кожна людина має невід'ємне право на життя.

Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини.

Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Стаття 28. Кожен має право на повагу до його гідності.

Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам.

Стаття 29. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність.

Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

У разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника.

Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.

Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого.

Стаття 30. Кожному гарантується недоторканність житла.

Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку.

Стаття 31. Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинам чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Стаття 32. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

Стаття 33. Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну.

Стаття 34. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. ...

Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р.

Стаття 51. Право дружини та чоловіка на повагу до своєї індивідуальності.

1. Дружина та чоловік мають рівне право на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань.

Стаття 52. Право дружини та чоловіка на фізичний та духовний розвиток.

1. Дружина та чоловік мають рівне право на фізичний та духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку.

Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.

Стаття 281. Право на життя.

1. Фізична особа має невід'ємне право на життя.

2. Фізична особа не може бути позбавлена життя.

Фізична особа має право захищати своє життя та здоров'я, а також життя та здоров'я іншої фізичної особи від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом.

3. Медичні, наукові та інші дослідження можуть провадитися лише щодо повнолітньої дієздатної фізичної особи за її вільною згодою.

Клінічні випробування лікарських засобів проводяться відповідно до закону.

4. Забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя.

5. Стерилізація може відбутися лише за бажанням повнолітньої фізичної особи.

6. Штучне переривання вагітності, якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів, може здійснюватися за бажанням жінки.

У випадках, встановлених законодавством, штучне переривання вагітності може бути проведене при вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів.

Перелік обставин, що дозволяють переривання вагітності після дванадцяти тижнів вагітності, встановлюється законодавством.

7. Повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством.

Стаття 282. Право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю.

1. Фізична особа має право вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької або іншої діяльності, яка загрожує життю та здоров'ю.

Література:

Основна

1. Human Rights. Handbook for Parliamentarians N 26 / Inter-Parliamentary Union and the United Nations (Office of the High Commissioner for Human Rights). – Geneva: Courand et Associés, 2016. – 235 p. – Режим доступу: <https://www.ohchr.org/documents/publications/handbookparliamentarians.pdf>.

2. Universal Declaration of Human Rights. – Geneva: UN, 2015. – 63 p. – Режим доступу: https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf.

3. Гончаренко О. М. Права людини в Україні: Навчальний посібник для студентів, викладачів ВНЗ. Рекомендовано МОН / Гончаренко О.М. – К., 2008. – 207 с.

4. Загоруй І. С. Поняття «права людини»: теоретико-правові підходи до розуміння прав людини / І. С. Загоруй // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2016. – № 2. – С. 66-82.

5. Ковалів М. В., Гаврильців М. Т., Бліхар М. М. Конституційне право України: Навчальний посібник. – Львів: ТОВ «Ліга-прес», 2014. – 402 с.

6. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 350 с.

7. Конституція України. Науково-практичний коментар / редколегія: В. Я. Тацій (голова редколегії), О. В. Петришин (відповідальний секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Національна академія правових наук України. – 2-ге видання, перероблене і доповнене. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.

8. Кушніренко О. Г. Права і свободи людини та громадянина: навчальний посібник / О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько. – Х.: Факт, 2001. – 440 с.

9. Науково-практичний коментар Конституції України / За ред. В. Мусіяки. – К.: Центр навчальної літератури, 2011. – 544 с.

10. Пейн Т. Права людини / Т. Пейн, І. Савчак (переклад з англійської). – Л.: Літопис, 2000. – 283 с.

11. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України): навчальний посібник / За загальною редакцією проф. Мартиненка П. Ф. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 376 с.

12. Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навчальний посібник / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.

13. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю. Н. Тодыка, О. Ю. Тодыка. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2004. – 368 с.

Додаткова

1. Кожан В. Окремі аспекти права на життя / В. Кожан // Национальный юридический журнал: теория и практика. 2015. – Режим доступу: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/6/7.pdf>.

2. Курко М. Н. Забезпечення прав на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань / М. Н. Курко // Європейські перспективи. – 2014. – № 10. – С. 5-9.

3. Михайлишин І. Зміст права громадян на вільне пересування та вибір місця проживання / І. Михайлишин // Право і безпека. – 2012. – № 3. – С. 32-37.

4. Пунда О. О. Право на життя / О. О. Пунда // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2003. – № 2. – С. 58-64.

5. Стефанчук Р. Особиста свобода та право на особисту свободу / Р. Стефанчук // Університетські наукові записки. – 2007. – № 2. – С. 170-177.

6. Усманов Ю. І. Генезис права на життя як імперативної норми міжнародного права / Ю. І. Усманов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2016. – Випуск 39. – Том 2. – С. 144-150.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ № 3. Політичні права та свободи людини і громадянина. 2 год.

План

1. Поняття політичних прав та свобод людини і громадянина та їх значення для розвитку демократії в Україні.

2. Право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

3. Право громадян на свободу зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, пікетів, маршів.

4. Право громадян України на об'єднання в політичні партії, громадські організації.

1. Поняття політичних прав та свобод людини і громадянина та їх значення для розвитку демократії в Україні.

Політичні права та свободи – це визначені міжнародними та вітчизняними нормативно-правовими актами можливості людини брати участь у державному та громадському житті, бути джерелом влади, безпосередньо брати участь в управлінні державою та суспільством, впливати на діяльність органів публічної влади, політичних партій та громадських об'єднань.

Політичні права та свободи відносяться до першого покоління прав. Вони є невідчужуваними у визначених законом межах і належать кожній особі через її людську природу. Історія формування політичних прав та свобод сягає до часів античного світу, коли в Греції та Римі була запроваджена республіка з класичною демократією. Політичні права та свободи остаточно почали втілюватися у практику державного будівництва в епоху буржуазних революцій. Із прийняттям перших конституційних актів, запровадження принципу розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову владу почали формуватися елементи сучасної демократичної, правової держави.

Особливістю політичних прав і свобод в Україні є те, що їх носіями виступають лише громадяни України. Проте, окремі політичні права можуть бути надані іншим громадянам, які на законних підставах перебувають на території України (наприклад, свобода об'єднуватися в неполітичні організації, право скеровувати індивідуальні чи колективні письмові звернення).

Політичні права та свободи мають такі ознаки:

- є невід'ємними та невідчужуваними;

- поширюються виключно на громадян держави, за винятком окремих видів прав (право на створення та участь в громадських об'єднаннях, право звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування тощо);

- можуть реалізовуватися як індивідуально, так і колективно;

- визначені міжнародними стандартами та імплементуються в національне законодавство з метою дотримання принципів побудови демократичної правової держави.

Політичні права та свободи тісно переплітаються з особистими (громадянськими) правами та свободами. Так право на свободу та плюралізм думок можна вважати як особистими, так і політичними правами та свободами. Свободу на об'єднання в організації та свободу зборів прийнято вважати політичними правами, проте вони можуть використовуватися і в неполітичних цілях громадянами для вираження спільних інтересів.

З огляду на зазначене вище, немає єдиного підходу щодо конкретних видів політичних права та свобод. Так, Загальна декларація прав людини визначає політичні права у статті 21, де за громадянами закріплюються права брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників; мати право рівного доступу до державної служби в своїй країні; воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права закріплює за громадянами права брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників; голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців; допускатися в своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби (стаття 25).

В Україні до політичних прав і свобод людини й громадянина належать: а) право брати участь в управлінні державними справами; б) право брати участь у референдумах; в) право на звернення до органів державної влади і місцевого самоврядування, їх посадових осіб; г) право на петиції, індивідуальні й колективні звернення до державних органів і їх посадових осіб; д) право на свободу об'єднань у політичні партії та громадські організації; е) право на збори, мітинги, демонстрації, пікетування; є) право на участь в управлінні державними справами.

Формами реалізації політичних прав та свобод є виборче право, референдуми, публічна служба тощо.

2. Право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Центральним положенням реалізації політичних прав та свобод в Україні є те, що відповідно до статті 5 Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Ніхто не може узурпувати державну владу.

Стаття 38 Конституції України надає громадянам України право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

Право на участь в управлінні державними справами є основоположним політичним правом, і реалізується через низку інших положень Конституції України та законів. Право брати участь в управлінні державними справами за своєю природою є не тільки одним із найважливіших суб'єктивних політичних прав громадян, а й основоположним принципом взаємовідносин між державою та громадянином. Це право реалізується через інститути прямої та представницької демократії: активне і пасивне право, участь у формуванні органів публічної влади та їх функціонуванні через інститут публічної служби, через референдум, через звернення до органів публічної влади. Окрім того, важливою функцією народу залишається моніторинг та контроль над діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Таким чином, право на участь в управлінні державними справами є комплексним правом, яке включає в себе широкий спектр форм його здійснення. Свого часу філософ Жозеф де Местр писав: «Кожен народ має ту владу, на яку заслуговує». Отже, сформована народом в межах народного суверенітету публічна влада є зрізом суспільства на його політичну зрілість, сформованість громадянського суспільства та готовність у повній мірі реалізовувати свої політичні права та свободи.

Участь громадян в управлінні державними справами в літературі визначається як правомірна публічна діяльність громадян України з метою впливу на прийняття, виконання та контроль за реалізацію рішень державного значення безпосередньо або через представників в органах усіх гілок державної влади, гарантована закріпленням у Конституції відповідного суб'єктивного права (Чуб О. О.).

Положення Конституції України про право на участь в управлінні державними справами реалізується низкою законів України. Серед них: Закон України «Про державну службу» (2015 р.), Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (2001 р.), Виборчий кодекс України (2019 р.) тощо.

Безпосередня участь громадян в управлінні державними справами на сьогодні реалізується через такі форми партисипаторної (від англ. participate – брати участь) демократії, як: а) громадські слухання; б) громадські консультації; в) громадська експертиза діяльності органів державної влади; г) діяльність громадських рад при державних органах виконавчої влади; ґ) участь представників інститутів громадянського суспільства в конкурсних і атестаційних комісіях в органах державної влади і органах місцевого самоврядування тощо.

Право на участь у всеукраїнському та місцевих референдумах передбачає можливість громадян України ініціювати проведення такого, здійснювати агітацію за чи проти питань, винесених на голосування, брати участь у голосуванні та долучатись до реалізації актів всеукраїнського референдуму.

Відповідно до розділу III Вибори. Референдум Конституції України референдум є формою народного волевиявлення. Право голосу на референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років. Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними. Всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їхніх повноважень, встановлених цією Конституцією. Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області. Виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України. Референдум не допускається щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії. Маємо констатувати, що положення про референдум Конституції України є єдиними чинними на цей час, оскільки Закон України «Про

всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 р. визнаний у 2018 р. Конституційним Судом України неконституційним через порушення процедури розгляду та ухвалення (Рішення КСУ № 4-р/2018). Новий нормативно-правовий акт, який має врегулювати питання проведення всеукраїнського та місцевого референдумів «Про народовладдя через всеукраїнський референдум» 18 червня 2020 р. Верховною Радою України було прийнято у першому читанні.

Право обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування гарантується положеннями Виборчого кодексу України (2019 р.), Закону України «Про державну службу» (2015 р.), Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (2001 р.).

У цих нормативно-правових актах деталізуються способи реалізації права обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Так, Виборчий кодекс України визначає виборцями громадян України, яким на день голосування виповнилося 18 років та які є дієздатними. Президентом України може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, володіє державною мовою і проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років (стаття 75). Депутатом Верховної Ради України може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом п'яти останніх перед днем виборів років (стаття 134). Депутатом сільської, селищної, міської ради, сільським, селищним, міським головою може бути обраний громадянин України, який має право голосу відповідно до статті 70 Конституції України (стаття 193).

Закон України «Про державну службу» надає право на державну службу повнолітнім громадянам України, які вільно володіють державною мовою та яким присвоєно ступінь вищої освіти не нижче: 1) магістра – для посад категорій «А» і «Б»; 2) бакалавра, молодшого бакалавра – для посад категорій «В».

Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» передбачено, що право на службу в органах місцевого самоврядування мають громадяни України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території. На посаду можуть бути призначені особи, які мають відповідну освіту і професійну підготовку, володіють державною мовою та регіональними мовами в обсягах, достатніх для виконання службових обов'язків відповідно до вимог статті 11 Закону України «Про засади державної мовної політики». Увага! Закон України «Про

службу в органах місцевого самоврядування» до цього часу посилається на Закон України «Про засади державної мовної політики» (2012 р.), який визнано неконституційним Рішенням Конституційного Суду України № 2-р/2018 від 28 лютого 2018 року.

В контексті участі в управлінні державними справами слід назвати політичне *право громадян на звернення*. Таке право громадян закріплене у статті 40 Конституції України та деталізоване в Законі України «Про звернення громадян» (1996 р.).

Визначене у статті 40 Конституції України право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк, або право на звернення (петиції). Це конституційне право є засобом забезпечення інших політичних прав громадян і формою реалізації права громадян України брати участь в управлінні державними справами та формою громадського контролю за діяльністю органів державної влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб.

Закон України «Про звернення громадян» поділяє звернення громадян на: а) пропозиції (зауваження); б) заяви (клопотання); в) скарги. За формою звернення громадян можуть бути: 1) письмовими; 2) усними. Для кожного виду звернень громадян чинне законодавство України визначає самостійну процедуру розгляду та форми реагування.

Основні конституційні положення цього права громадян:

- усі мають право направляти індивідуальні письмові звернення;
- усі мають право направляти колективні письмові звернення;
- усі мають право особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Суб'єктами цього конституційного права є усі фізичні особи: громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства.

Звернення може бути усним чи письмовим.

Усне звернення викладається громадянином на особистому прийомі або за допомогою засобів телефонного зв'язку через визначені контактні центри, телефонні «гарячі лінії» та записується (реєструється) посадовою особою.

Письмове звернення надсилається поштою або передається громадянином до відповідного органу, установи особисто чи через уповноважену ним особу, повноваження якої оформлені відповідно до

законодавства. Письмове звернення також може бути надіслане з використанням мережі Інтернет, засобів електронного зв'язку (електронне звернення).

Обов'язковими вимогами до звернення є зазначення прізвища, ім'я, по батькові, місця проживання громадянина, викладення суті порушеного питання, зауваження, пропозиції, заяви чи скарги, прохання чи вимоги, наявності підпису та дати звернення.

3. Право громадян на свободу зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, пікетів, маршів.

Стаття 39 Конституції України гарантує громадянам право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Суб'єктами цього права є громадяни України, проте за іншими категоріями населення, які перебувають на території України на законних підставах теоретично зберігається право на такі форми безпосередньої демократії для вирішення не політичних питань.

Ознаки права громадян на свободу зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, пікетів, маршів:

- це право є невідчужуваним і непорушним правом громадян;
- воно є однією з конституційних гарантій права громадянина на свободу свого світогляду і віросповідання, думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір, права на вільний розвиток своєї особистості тощо;
- збори, мітинги, походи і демонстрації можуть проводитися лише мирно та без зброї;
- при реалізації цих прав і свобод не повинно бути посягань на права і свободи, честь і гідність інших людей, кожен громадянин зобов'язаний дотримуватися Конституції та законів України;
- про заходи такого типу слід завчасно сповістити органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Варто зазначити, що до цього часу не є врегульованими терміни щодо сповіщення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування про такі заходи. Так, стаття 38 Конституції України та інші нормативно-правові акти не вказують конкретного терміну для завчасного повідомлення. Водночас, рішення Конституційного Суду України від 19.04.2001 р. № 4-рп/2001 наголошує, що «організатори таких мирних зібрань мають сповістити

зазначені органи про проведення цих заходів заздалегідь, тобто у прийнятні строки, що передують даті їх проведення». Ці строки не повинні обмежувати передбачене статтею 39 Конституції України право громадян, а мають служити його гарантією і водночас надавати можливість відповідним органам виконавчої влади чи органам місцевого самоврядування вжити заходів щодо безперешкодного проведення громадянами зборів, мітингів, походів і демонстрацій, забезпечення громадського порядку, прав і свобод інших людей. Визначення конкретних строків є предметом законодавчого регулювання та ці терміни в законодавстві не визначенні до теперішнього часу. У листі Комітету з правової політики Верховної Ради України від 23 листопада 2009 р. № 04-29/19-1430 зазначається, що такі строки «мають бути у розумних межах і не повинні обмежувати передбаченого статтею 39 Конституції України права громадян на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій» та достатніми для того, «щоб органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування могли визначитися, наскільки проведення таких зібрань відповідає закону».

Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Основним Законом передбачена можливість організації при реалізації вказаного права використовувати такі форми безпосередньої демократії: 1) збори; 2) мітинги; 3) походи; 4) демонстрації.

Мирний захід розглядається, як вільне, публічне вираження громадянської або політичної позиції осіб, при якому можливе висловлення вимог, прийняття резолюцій, інших звернень з різноманітних питань суспільного життя на доступному кожному зібранні, що проводиться у формі зборів, мітингу, походу, демонстрації, пікетування або у будь-якому різному поєднанні цих форм за ініціативою фізичних чи юридичних осіб.

Кожен вид (форма), передбачених Конституцією України мирних заходів має свої особливості щодо змісту конституційних прав, які реалізуються на них громадянами, та порядку реалізації цих прав.

Збори – це мирний захід, що проводиться, як правило, у спеціально відведеному та пристосованому для цього місці з метою колективного обговорення і вирішення будь-яких професійних, організаційних, соціально-побутових та інших питань.

Мітинг – це мирний захід, що проводиться для підтримки вимог, резолюцій, інших звернень у заздалегідь визначеному відкритому місці.

Демонстрація – це специфічний вид мітингу, що проводиться, як правило, у вигляді організованого пересування учасників за заздалегідь визначеним маршрутом і передбачає використання плакатів, транспарантів та інших засобів наочної агітації.

Пікетування – це специфічний вид мітингу поблизу будинку, споруди чи іншого об'єкта, в яких розміщені підприємства, установи, організації, органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, які, на думку учасників заходу, можуть сприяти вирішенню висловлених ними вимог.

Похід – це мирний захід у вигляді масового організованого руху вулицями та дорогами за заздалегідь визначеним маршрутом.

Охарактеризоване вище політичне право одночасно є формою реалізації як громадянського, так і політичного *права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань*, що закріплено в статті 34 Конституції України та охарактеризоване нами у попередній лекції. Нагадаємо основні положення цієї конституційної норми:

- кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань;

- кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб, на свій вибір.

Здійснення права на свободу думки, слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань може бути обмежене законом у випадках, якщо цього вимагають інтереси національної безпеки, якщо реалізація цього права загрожує територіальній цілісності держави, якщо цього вимагають інтереси забезпечення належного громадського порядку.

4 Право громадян України на об'єднання в політичні партії, громадські організації.

Відповідно до статті 36 Конституції України громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах. Членами політичних партій можуть бути лише громадяни України. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно Конституцією і законами України.

Порядок створення, реєстрації, функціонування політичних партій та членства у них регулює Закон України «Про політичні партії в Україні» (2001 р.). Закон визначає, що політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Утворення і діяльність політичних партій забороняється, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на:

- 1) ліквідацію незалежності України;
- 2) зміну конституційного ладу насильницьким шляхом;
- 3) порушення суверенітету і територіальної цілісності України;
- 4) підрив безпеки держави;
- 5) незаконне захоплення державної влади;
- 6) пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі;
- 7) посягання на права і свободи людини;
- 8) посягання на здоров'я населення;
- 9) пропаганду комуністичного та / або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їх символіки.

Політичні партії не можуть мати воєнізованих формувань.

Діяльність політичної партії може бути заборонена лише за рішенням суду.

Членом політичної партії може бути лише громадянин України, який відповідно до Конституції України має право голосу на виборах (досяг віку 18 років). Громадянин України може перебувати одночасно лише в одній політичній партії. Для певних категорій громадян зі спеціальним статусом членство у політичних партіях заборонено. Так, не можуть бути членами політичних партій: 1) судді; 2) прокурори; 3) поліцейські; 4) співробітники Служби безпеки України; 5) військовослужбовці; 6) працівники митних та податкових органів; 7) персонал Державної кримінально-виконавчої служби України; 8) працівники Національного антикорупційного бюро України; 9) державні службовці у випадках, передбачених Законом України «Про державну службу»; 10) члени Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг.

Рішення про створення політичної партії приймається на її установчому з'їзді (конференції, зборах). Це рішення має бути підтримано підписами не менше 10 тисяч громадян України, які відповідно до Конституції України мають право голосу на виборах, зібраними не менш як у двох третирах районів

не менш як двох третин областей України, міст Києва і Севастополя та не менш як у двох третинах районів Автономної Республіки Крим.

На установчому з'їзді (конференції, зборах) політичної партії затверджуються статут і програма політичної партії, обираються її керівні та контрольно-ревізійні органи.

Політична партія створюється групою громадян України у складі не менш як 100 осіб. Політична партія може мати лише всеукраїнський статус.

Реєстрація політичних партій, їхніх обласних, міських і районних організацій, первинних осередків або інших структурних утворень, передбачених статутом партії, здійснюється в порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», після перевірки поданих матеріалів.

Статті 36 і 37 Конституції України закріплюють за громадянами право на об'єднання й у громадські організації. Механізм реалізації конституційного права на об'єднання в громадські організації визначений в Законі України «Про громадські об'єднання» (2012 р.). Громадські організації – це організації, які утворюються для здійснення і захисту прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших суспільних інтересів, гарантованих Конституцією та міжнародними договорами України. На відміну від політичних партій, членами та засновниками громадських організацій можуть бути не тільки громадяни України, а й іноземні громадяни та особи без громадянства. Засновниками громадської організації можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, які досягли 18 років, а молодіжної та дитячої громадської організації – 14 років. Засновниками громадської спілки можуть бути юридичні особи приватного права, у тому числі громадські об'єднання зі статусом юридичної особи. Засновниками громадської спілки не можуть бути політичні партії, а також юридичні особи, щодо яких прийнято рішення щодо їх припинення або які перебувають у процесі припинення.

Членами (учасниками) громадської організації, крім молодіжної та дитячої, можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах і досягли 14 років. Вік членів молодіжної, дитячої організації визначається її статутом у межах, встановлених законом. Членами (учасниками) громадської спілки можуть бути юридичні особи приватного права, у тому числі громадські об'єднання зі статусом юридичної особи, фізичні особи, які досягли 18 років та не визнані судом недієздатними.

На відміну від політичних партій, громадські організації можуть мати місцевий, всеукраїнський та навіть міжнародний статус. Сьогодні документи

на державну реєстрацію громадських організацій зі статусом юридичної особи
Ви можете подати до:

- головних територіальних управлінь юстиції за місцем знаходження організації;
- місцевих центрів надання адміністративних послуг;
- місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Основні поняття лекції: політичні права, політична партія, громадська організація, звернення, збори, мітинги, походи, демонстрації, державне управління, державна служба, служба в органах місцевого самоврядування.

Контрольні питання:

1. Назвіть основні риси політичних прав та свобод.
2. Якими нормативно-правовими актами передбачено реалізацію права обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування?
3. Вкажіть на відмінності та суттєві ознаки кожного виду мирних заходів, які передбачені Конституцією України.
4. Хто може бути засновником політичної партії?
5. Які види об'єднань громадян ви знаєте?

Витяги з джерел:

Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.

Стаття 21.

1. Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників.
2. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби в своїй країні.
3. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування. ...

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р.

Стаття 25.

Кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації, згаданої в статті 2, і без необґрунтованих обмежень право і можливість:

а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників;

б) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців;

с) допускатися в своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби.

Конституція України від 28 червня 1996 р.

ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Стаття 36.

Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах. Членами політичних партій можуть бути лише громадяни України. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.

Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів. Усі професійні спілки мають рівні права. Обмеження щодо членства у професійних спілках встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.

Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій.

Усі об'єднання громадян рівні перед законом.

Стаття 37.

Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються.

Політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань.

Не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях.

Заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку.

Стаття 38.

Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

Стаття 39.

Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Стаття 40.

Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Література:

Основна

1. Human Rights. Handbook for Parliamentarians N 26 / Inter-Parliamentary Union and the United Nations (Office of the High Commissioner for Human Rights). – Geneva: Courand et Associés, 2016. – 235 p. – Режим доступу: <https://www.ohchr.org/documents/publications/handbookparliamentarians.pdf>.

2. Universal Declaration of Human Rights. – Geneva: UN, 2015. – 63 p. – Режим доступу: https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf.

3. Гончаренко О. М. Права людини в Україні: Навчальний посібник для студентів, викладачів ВНЗ. Рекомендовано МОН / Гончаренко О.М. – К., 2008. – 207 с.

4. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 350 с.

5. Конституція України. Науково-практичний коментар / редколегія: В. Я. Тацій (голова редколегії), О. В. Петришин (відповідальний секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Національна академія правових наук України. – 2-ге видання, перероблене і доповнене. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.

6. Кушніренко О. Г. Права і свободи людини та громадянина: навчальний посібник / О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько. – Х.: Факт, 2001. – 440 с.

7. Науково-практичний коментар Конституції України / За ред. В. Мусіяки. – К.: Центр навчальної літератури, 2011. – 544 с.

8. Пейн Т. Права людини / Т. Пейн, І. Савчак (переклад з англійської). – Л.: Літопис, 2000. – 283 с.

9. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України): навчальний посібник / За загальною редакцією проф. Мартиненка П. Ф. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 376 с.

10. Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навчальний посібник / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.

11. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю. Н. Тодыка, О. Ю. Тодыка. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2004. – 368 с.

Додаткова

1. Бакумов О. С. Конституційне право громадян України на участь у виборах і референдумах та проблеми його реалізації: монографія / О. С. Бакумов. – Х.: Право, 2015. – 248 с.

2. Войналович М. Поняття та сутність конституційного права на об'єднання / М. Войналович // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 3. – С. 23-30.

3. Гураль Л. Політичні права людини і громадянина в сучасній Україні / Л. Гураль // Вісник Прикарпатського університету. Політологія. – 2016. – Вип. 10. – С. 125-130.

5. Дахова І. І. Участь громадян в управлінні державними справами / І. І. Дахова // Форум права. – 2014. – № 3. – С. 102-109.

6. Осауленко С. Гарантії права на свободу об'єднання у політичні партії / С. Осауленко // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2018. – № 4. – С. 34-42.

7. Суран А. В. Політичні партії як засіб реалізації права на свободу об'єднання в Україні / А. В. Суран // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2013. – Випуск 22. – Частина І. – Том 1. – С. 116-119.

8. Чуб О. О. Конституційне право громадян України на участь в управлінні державними справами: монографія. – Харків: Одісей, 2005. – 231 с.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ № 4. Основні соціально-економічні, екологічні права та свободи людини і громадянина та права у сфері культури. 2 год.

План

1. Загальна характеристика системи соціально-економічних прав і свобод людини і громадянина в Україні.

2. Право громадян на приватну власність, на підприємницьку діяльність, на працю, на страйк, на відпочинок.

3. Право на соціальний захист, на житло, на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

4. Екологічні права і свободи людини та громадянина.

5. Права у сфері культури.

1. Загальна характеристика системи соціально-економічних прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Традиційно в теорії прав та свобод людини виокремлюють три покоління прав. Вони продовжують свій розвиток, при цьому співіснують разом. Кожен наступний етап їхньої еволюції відкриває нову сторінку існування прав людини і водночас залишає відкритими усі попередні.

Відповідно до моделі К. Васака щодо трьох поколінь прав людини, до другого покоління належать економічні, соціальні та культурні права. Ці права сформувалися в процесі боротьби народів світу за покращення свого економічного становища (кінець XIX – початок XX ст.). Значний вплив на їхній розвиток та становлення мав науково-технічний прогрес XIX ст. Більшість цих прав були вперше закріплені в конституціях соціалістичних країн. До них належать право на працю, соціальне забезпечення, відпочинок, на захист материнства, дитинства, медичну допомогу.

Головною ознакою соціально-економічних прав і свобод є те, що їх належна реалізація потребує втручання держави задля забезпечення рівної участі у виробництві та розподілі відповідних цінностей. Сучасні вчені дискутують щодо природи соціально-економічних прав. Так, окремі західні вчені не визнають за соціально-економічними правами статусу конституційних, оскільки, за їх точкою зору, вони не завжди можуть бути гарантовані, а відповідно не можуть бути захищені в судовому порядку, оскільки залежать, у першу чергу, від економічного потенціалу держави. У західній доктрині конституційного права до останнього часу пануючою була теорія про другорядність соціально-економічних прав у порівнянні з особистими, про їхнє виключення з загального правила.

Проте усі ці права, закріплені у міжнародних нормативно-правових

актах, Конституції України, є рівними, взаємопов'язаними та нероздільними й повинні забезпечуватися державою незалежно від рівня економічного розвитку. Хоча безперечним є й той факт, що реалізувати соціально-економічні права в повному обсязі значно складніше, ніж громадянські та політичні права, оскільки для цього потрібні високорозвинена соціально-орієнтована економіка, багатство ресурсів, а також спеціальна цілеспрямована правотворча та організаційна діяльність держави по їх забезпеченню та захисту.

У наукових джерелах відсутній також і єдиний підхід до формулювання назви означених прав. Так, одні науковці вживають один термін «соціально-економічні права», а інші два – «соціальні права» та «економічні права». На нашу думку, застосування терміну соціально-економічні права у більшій мірі відповідатиме об'єктивному стану речей. Оскільки окремі права не тільки можливо відносити як до соціальних прав, так і до економічних (наприклад, право на працю), але й для з'ясування їх сутності та змісту необхідно розглядати вказану групу прав у тісному взаємозв'язку та не відокремлювати одне від одного.

2. Право громадян на приватну власність, на підприємницьку діяльність, на працю, на страйк, на відпочинок.

Стаття 41 Конституції України визначає, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, а також результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Право громадян на приватну власність – це не лише економічний показник, а й важливий атрибут правової держави і демократичного, громадянського суспільства. Отримавши своє закріплення в Основному Законі України, означене право отримало підґрунтя для подальшого закріплення в цивільному законодавстві. Право на приватну власність є одним із мірилом індивідуальної свободи. Американський вчений М. Фрідман вважав приватну власність основою людських свобод. Недаремно, одні із перших світових конституційних актів проголошували право на власність «священним і непорушним правом» (Французька декларація прав людини і громадянина 1789 р., Конституція США 1787 р.).

Право на приватну власність також слід розглядати як гарантію гідного життя громадян. М. Фрідман вважає, що приватна власність стала непорушною основою і свободою для капіталістичних країн, що сприяло не тільки економічному зростанню, а й скасування дискримінації.

Право власності – це абсолютне цивільне право. Це означає, що кожен, хто не є власником майна, не може створювати перепони власнику у реалізації

його прав та законних інтересів щодо належного йому майна.

У нормативно-правових актах виписані також й обмеження щодо реалізації права власності. Власник вправі вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону. Водночас він зобов'язаний утримуватися від використання свого права, якщо це завдаватиме шкоди правам інших осіб, інтересам суспільства, погіршуватиме екологічну ситуацію, а також нести витрати по утриманню майна.

Конституція України визначає непорушність права власності – ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Особа може бути позбавлена права власності або обмежена у його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених виключно законом.

Поряд із правом на приватну власність демократична країна гарантує громадянам брати участь в управлінні та користуватися державною та комунальною власністю, а відповідно до статті 13 Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу.

Право на підприємницьку діяльність, поруч із правом на приватну власність, було вимогою і водночас базовим елементом ринкової економіки. Ми розглядаємо підприємництво як одну з головних форм реалізації економічних прав людини і громадянина, а також як легітимну форму реалізації свободи громадян в економічних відносинах. Його закріплення у Конституції України дозволило не лише будувати економічну систему країни за новими правилами, а й надати можливість людині самотійно, ініціативно, систематично, на власний ризик діяти у сфері виробництва, розподілу, обміну, надання послуг, зайняття торгівлею та використання матеріальних благ з метою одержання прибутку.

Право на підприємницьку діяльність у системі прав і свобод людини в Україні тривалий час було відсутнє. Його фіксація у Конституції України 1996 р. стала основою для подальшого розвитку та розширення у законах та підзаконних нормативно-правових актах. Частина 1 статті 42 Конституції України гарантує кожному право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Свобода підприємницької діяльності також закріплена у Господарському та Цивільному кодексах України, Законом України «Про підприємництво» (1991 р.) Відповідними нормами права визначається зміст підприємництва, його принципів, організаційних форм, деталізовано право фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності. Так, Закон України «Про підприємництво» зазначає, що суб'єктами підприємницької діяльності

(підприємцями) можуть бути: громадяни України, громадяни інших держав, особи без громадянства, не обмежені законом у правоздатності або дієздатності. Частина 3 статті 35 Цивільного кодексу України надає право особі бути зареєстрованим як підприємцем з шістнадцяти років за умови наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування. У такому випадку фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця.

Право на підприємницьку діяльність не є універсальним. Законодавство України встановлює обмеження щодо підприємницької діяльності для окремих категорій громадян. Так, Основний Закон у статті 78 забороняє займатися підприємницькою діяльністю народним депутатам України, а статтею 103 Президенту України. Законами України («Про державну службу», «Про запобігання корупції», «Про прокуратуру», «Про судоустрій і статус суддів», «Про національну поліцію», «Про Службу безпеки України» та ін.) обмеження права на підприємницьку діяльність також встановлено для державних службовців, посадових осіб органів прокуратури, військовослужбовців, нотаріусів, посадових осіб органів місцевого самоврядування, керівників, заступників керівників державних підприємств, установ і організацій, їх структурних підрозділів, а також посадових осіб державних органів, органів місцевого і регіонального самоврядування, суддів, поліцейських, співробітників Служби безпеки України тощо.

Така заборона викликана необхідністю зосередження державних службовців на посадовій діяльності й усунення можливостей для прояву корупції та посадових зловживань. У той же час зазначеним категоріям осіб дозволяється працювати у вільний від роботи час і займатися педагогічною та науковою діяльністю.

Право на працю. Стаття 43 Конституції України проголошує, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Ця стаття Основного Закону України загалом відображає міжнародне законодавство. Так, стаття 23 Загальної декларації прав людини передбачає, що кожна людина має право на працю, вільний вибір роботи, справедливі й сприятливі умови праці й захист від безробіття, а Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права зазначає, що держави, які беруть у ньому участь, визнають право на працю, що включає право кожної людини мати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується, і зроблять належні кроки до забезпечення цього права. С. Прилипко та О. Ярошенко вважають, що у загальному сенсі це право відбиває потребу людини створювати і здобувати джерела існування для себе та своєї сім'ї,

реалізовувати власний творчий потенціал, виражати свою особистість, а тому є одним з фундаментальних прав людини, встановлене міжнародно-правовими актами й визнане всіма державами світу.

Право на працю також передбачає свободу від примусової праці, право вільно приймати рішення щодо згоди на працю, право на справедливу заробітну плату і рівну винагороду за працю рівної цінності, на дозвілля і розумне обмеження робочого часу, на умови роботи, що відповідають вимогам безпеки та гігієни праці, на вступ до профспілки.

У радянських Конституціях право на працю фіксувалося, однак фактично зводилося до права на отримання роботи взагалі, незалежно від кваліфікації працівника або ж його покликання. Але й навіть у такому вигляді воно значною мірою залишалося декларативним. Принцип повної зайнятості не мав економічного підґрунтя для реалізації та породжував лише негативні наслідки: приховане безробіття, неефективність праці й відповідно зниження рівня життя населення. Конституція УРСР 1937 р. у статті 12 гарантувала громадянам Української РСР «право на працю, тобто право на одержання гарантованої роботи з оплатою їх праці у відповідності з її кількістю та якістю», у той же час у статті 12 проголошувала працю «обов'язком і справою честі кожного здатного до праці громадянина за принципом: «хто не працює, той не їсть».

Стаття 5¹ Кодексу законів про працю України містить перелік гарантій забезпечення права громадян на працю. Держава гарантує працездатним громадянам, які постійно проживають на території України: вільний вибір виду діяльності; безплатне сприяння державними службами зайнятості у підборі підходящої роботи і працевлаштуванні відповідно до покликання, здібностей, професійної підготовки, освіти, з урахуванням суспільних потреб; надання підприємствами, установами, організаціями відповідно до їх попередньо поданих заявок роботи за фахом випускникам державних вищих навчальних, професійних навчально-виховних закладів; безплатне навчання безробітних нових професій, перепідготовку в навчальних закладах або у системі державної служби зайнятості з виплатою стипендії; компенсацію відповідно до законодавства матеріальних витрат у зв'язку з направленням на роботу в іншу місцевість; правовий захист від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу і незаконного звільнення, а також сприяння у збереженні роботи. Однак, це зовсім не свідчить про закріплення права кожного вимагати працевлаштування виключно там, де він цього бажає.

Трудові правовідносини виникають на основі трудового договору, у якому усі сторони мають дійти згоди щодо істотних умов.

Право на страйк тісно пов'язане з правом на працю. Адже стаття 44

Конституції України говорить, що ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Страйк застосовується як крайній засіб (коли всі інші можливості вичерпано) вирішення колективного трудового спору (конфлікту) у зв'язку з відмовою роботодавця або уповноваженої ним особи, організації роботодавців, об'єднання організацій роботодавців задовольнити вимоги найманих працівників або уповноваженого ними органу, профспілки, об'єднання профспілок чи уповноваженого нею (ними) органу.

Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей. Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку. Заборона страйку можлива лише на підставі закону. Проведення страйку як форми захисту своїх економічних і соціальних інтересів забороняється за умов, якщо припинення працівниками роботи створює загрозу життю і здоров'ю людей, довкіллю або перешкоджає запобіганню стихійному лиху, аваріям, катастрофам, епідеміям та епізоотіям чи ліквідації їх наслідків. Забороняється проведення страйку працівників (крім технічного та обслуговуючого персоналу) органів прокуратури, суду, Збройних Сил України, органів державної влади, безпеки та правопорядку.

Норми національного законодавства щодо забезпечення права на страйк містяться у розділі III Закону України «Про вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 р.

Стаття 45 Конституції України закріплює за працюючими *право на відпочинок*. Стаття відображає міжнародне законодавство у цій сфері і відповідає стандартам ООН, МОП, Ради Європи та Європейського Союзу у зазначеній сфері. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом.

Час відпочинку регламентується Кодексом законів про працю України (глава V «Час відпочинку», глава XII «Праця жінок», глава XIII «Праця молоді»), а також Законом України «Про відпустки», іншими законами України (наприклад, «Про державну службу»), постановами Кабінету Міністрів України, рядом нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади.

3. Право на соціальний захист, на житло, на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Соціальні права і свободи – це можливості людини і громадянина із забезпечення належних соціальних умов життя.

Право на соціальний захист. У статті 46 Конституції України визначено, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

На початку XXI ст. важлива роль у внутрішній політиці держави належить соціальному складнику. Насамперед, ураховуючи соціально-економічні та суспільно-політичні обставини, в яких перебуває Україна, це стосується такого компонента, як соціальне забезпечення, у тому числі – соціальне страхування. Державне забезпечення полягає в наданні соціальних виплат та інших соціальних послуг окремим громадянам за рахунок Державного бюджету. Все населення країни забезпечується певними видами соціального забезпечення без будь-якого зв'язку з працею.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування є системою заходів із соціального забезпечення громадян за умовами й видами, встановленими законодавством, за рахунок страхових внесків, що сплачуються роботодавцями і громадянами до відповідного фонду загальнообов'язкового соціального страхування. Воно спрямоване на захист громадян від соціальних і професійних ризиків, яких неможливо уникнути. Вони існують незалежно від рівня розвитку людської цивілізації, культурного та інтелектуального потенціалів і зрештою – технологічного прогресу, оскільки за своєю суттю притаманні людині як біологічній істоті, а також закладені в індустріальному житті суспільства. Недостатня увага до факторів соціального ризику свідчить про неспроможність держави з певних причин створити максимально сприятливі умови для життя і діяльності своїх громадян і ставить під загрозу національну безпеку суспільства. Суттєво нівелювати або послабити означені тенденції дозволяє розвинута система соціального

страхування. Притаманні їй економічні, медичні та соціальні функції дають змогу справедливо та ефективно акумулювати і розподілити фінансові ресурси для працівників і членів їхніх сімей.

Право на житло. Відповідно до статті 47 Конституції України кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону. Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

Крім того, право громадян на житло закріплює також стаття 1 Житлового кодексу. Це право забезпечується розвитком і охороною державного і громадського житлового фонду, сприянням кооперативному та індивідуальному житловому будівництву, справедливим розподілом під громадським контролем жилої площі, яка надається в міру здійснення програми будівництва благоустроєних жител, наданням громадянам за їх бажанням грошової компенсації за належне їм для отримання жиле приміщення для категорій громадян, визначених законом, а також невисокою платою за квартиру і комунальні послуги.

Основними формами реалізації конституційного права на житло є: будівництво житла; придбання житла у власність; оренда житла; безкоштовне отримання житла.

Кожен має *право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї*, що включає достатнє харчування, одяг, житло (стаття 48 Конституції України). Поняття «достатній життєвий рівень» чинним законодавством України не визначено, не встановлено також, яким є співвідношення достатнього життєвого рівня з прожитковим мінімумом. Достатній життєвий рівень не є усталеною величиною, тому що змінюється залежно від соціально-економічних та інших чинників. Завдання держави полягає у створенні належних умов для людини, щоб вона могла своєю працею забезпечити гідну матеріальну базу для себе і своєї сім'ї.

З метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень виключно законами встановлюються основні державні соціальні гарантії. Державні соціальні гарантії – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму. Вони є обов'язковими для всіх державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і

організацій незалежно від форми власності (Науково-практичний коментар Конституції України).

Право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування визначене у статті 49 Конституції України. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності. Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя.

Соціально-економічні права отримують все більш чітке визначення в національних, регіональних і глобальних правових системах, в законах і приписах, в національних конституціях і в міжнародних договорах. Їх визнання в якості прав людини покладає на держави юридичні зобов'язання щодо забезпечення кожному в країні можливості користуватися цими правами і по наданню засобів правового захисту в разі їх порушення.

4. Екологічні права і свободи людини та громадянина.

Проблема екологічних прав людини набула актуальності в другій половині ХХ ст. Погіршення стану довкілля вимагало постійної уваги з боку держав і міжнародних організацій. Сьогодні стало цілком очевидно, що підтримка сприятливого стану навколишнього середовища є невід'ємним елементом добробуту кожної людини, народу, людства в цілому. Більше того, без організації належної охорони навколишнього середовища неможливе досягнення цілей сталого розвитку і безпеки.

Основні екологічні права знайшли своє закріплення у статті 50 Конституції України. Тлумачення суті *права на безпечне для життя і здоров'я довкілля* та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди потребує уточнення терміну «довкілля» загалом та «безпечного довкілля» зокрема. Термін «довкілля» є синонімом до терміну «навколишнє природне середовище», зміст якого визначений у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. Таким чином, довкілля – це сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, які оточують людини і здійснюють як позитивний, так і негативний вплив на її життя та здоров'я. Безпечним, у свою чергу, є довкілля, яке, відповідно до екологічних нормативів, не чинить негативного впливу. Недодержання встановлених у законодавчому порядку екологічних нормативів є підставою

для відшкодування, завданої цим порушенням, шкоди.

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачені екологічні права громадян України (стаття 9). А саме, кожний громадянин України має право на:

а) безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище;

б) участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, що беруть участь у прийнятті рішень з цих питань;

в) участь в розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів;

г) здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів;

д) об'єднання в громадські природоохоронні формування;

е) вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом;

є) участь у громадських обговореннях з питань впливу планованої діяльності на довкілля;

ж) одержання екологічної освіти;

з) подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище;

и) оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом;

і) участь у процесі здійснення стратегічної екологічної оцінки.

Стаття 10 цього ж нормативно-правового акту містить гарантії екологічних прав громадян. Екологічні права громадян забезпечуються:

а) проведенням широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища;

б) обов'язком центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання

шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації об'єктів економіки;

в) участю громадських організацій та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища;

г) здійсненням державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

д) компенсацією в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

е) невідворотністю відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

є) створенням та функціонуванням мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації.

Діяльність, що перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне навколишнє природне середовище та інших їхніх екологічних прав, підлягає припиненню в порядку, встановленому Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та іншими нормативно-правовими актами України.

5. Права у сфері культури.

Досліджуючи значення конституційного забезпечення свободи творчості та права на результати творчої діяльності, Н. Бочарова до групи культурних прав відносить: свободу творчості, право на доступ до культурних цінностей, право на освіту, свободу викладання, право на участь у культурному житті, право на використання результатів технічного прогресу і їх практичне застосування та право на інформацію.

Право на освіту визначене у статті 53 Конституції України. У ній зазначається, що повна загальна середня освіта є обов'язковою; держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Конституційний Суд України вважає, що положення статті 53 Конституції України про забезпечення державою безоплатності вищої освіти

в державних і комунальних навчальних закладах необхідно розглядати у контексті гарантованого Основним Законом України права на освіту та доступу громадян України до її здобуття в цих навчальних закладах на конкурсній основі. За змістом положень цієї статті здобуття вищої освіти не є обов'язковим. У Рішенні Конституційного Суду України від 21 листопада 2002 року № 18-рп/2002 саме з обов'язковістю повної загальної середньої освіти пов'язана її безоплатність.

Доступність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту на принципах рівності, визначених статтею 24 Конституції України, означає, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має створити можливості для реалізації цього права; безоплатність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту означає можливість здобуття освіти в державних і комунальних навчальних закладах без внесення плати у будь-якій формі за освітні послуги визначених законодавством рівня, змісту, обсягу і в межах тих видів освіти, безоплатність яких передбачена частиною третьою статті 53 Конституції України.

Виходячи з положень частин другої, третьої статті 53 Конституції України, за якими повна загальна середня освіта є обов'язковою і безоплатною, витрати на забезпечення навчально-виховного процесу в державних і комунальних загальноосвітніх навчальних закладах здійснюються на нормативній основі за рахунок коштів відповідних бюджетів у повному обсязі.

Безоплатність вищої освіти означає, що громадянин має право здобути її відповідно до стандартів вищої освіти без внесення плати в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі (частина четверта статті 53 Конституції України) в межах обсягу підготовки фахівців для загальносуспільних потреб (державного замовлення) (Рішення Конституційного Суду України від 4 березня 2004 р.).

До прав у сфері культури також належить *право на свободу культурної, наукової та творчої діяльності*. Воно знайшло своє відображення у статті 54 Конституції України. Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Рівень розвитку сучасного суспільства, економічний потенціал держави тісно пов'язані з творчістю як однією з рушійних сил сталого розвитку у

умовах повсюдної глобалізації та цифровізації. Захист результатів інтелектуальної, творчої діяльності творців (авторів) регламентується Цивільним кодексом України та спеціальними законами. Державна підтримка та охорона права інтелектуальної власності стимулює до творчої діяльності, а недостатня увага у цій сфері призводить до значних збитків матеріального, морального і політичного характеру.

Таким чином, економічні, соціальні та культурні права – це права людини, що мають відношення до робочого місця, соціального забезпечення, сімейного життя, участі у культурному житті, а також доступу до житла, харчування, води, охорони здоров'я та освіти. Екологічні права закріплюють право громадян на безпечне довкілля.

Основні поняття лекції: соціально-економічні права, приватна власність, підприємницька діяльність, соціальне забезпечення, соціальне страхування, екологічні права, довкілля, культурні права, інтелектуальна власність.

Контрольні питання:

1. Дайте визначення соціально-економічних прав та свобод людини і громадянина.
2. Які є основні форми реалізації конституційного права на житло?
3. У яких випадках може бути обмежена підприємницька діяльність?
4. Що означає безоплатність вищої освіти?
5. Наведіть перелік прав у сфері культури.

Витяги з джерел:

Конституція України від 28 червня 1996 р.

Стаття 41. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом.

Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону.

Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним

повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Стаття 42. Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом.

Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом.

Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.

Стаття 43. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан.

Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється.

Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення.

Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом.

Стаття 44. Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей.

Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку.

Заборона страйку можлива лише на підставі закону.

Стаття 45. Кожен, хто працює, має право на відпочинок.

Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час.

Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом.

Стаття 46. Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Стаття 47. Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

Стаття 48. Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

Стаття 49. Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-

профілактичних програм.

Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя.

Стаття 50. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Стаття 51. Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї.

Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Стаття 52. Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей.

Стаття 53. Кожен має право на освіту.

Повна загальна середня освіта є обов'язковою.

Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Стаття 54. Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Держава сприяє розвиткові науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством.

Культурна спадщина охороняється законом.

Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами.

Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.

Стаття 22.

Кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави.

Стаття 23.

1. Кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття.

2. Кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю.

3. Кожний працюючий має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування, її самої та її сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення.

4. Кожна людина має право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів.

Стаття 24.

Кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку.

Стаття 25.

1. Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи

іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини.

2. Материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом.

Стаття 26.

1. Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безплатною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного.

2. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами і повинна сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй по підтриманню миру.

3. Батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей.

Стаття 27.

1. Кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами.

2. Кожна людина має право на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких вона є.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р.

Стаття 6.

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право на працю, що включає право кожної людини дістати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується, і зроблять належні кроки до забезпечення цього права.

2. Заходи, яких повинні вжити держави-учасниці цього Пакту з метою повного здійснення цього права, включають програми професійно-технічного навчання і підготовки, шляхи і методи досягнення продуктивної зайнятості в умовах, що гарантують основні політичні і економічні свободи людини.

Стаття 7.

Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожного на справедливі і сприятливі умови праці, включаючи, зокрема:

а) винагороду, що забезпечувала б як мінімум усім трудящим:

i) справедливу зарплату і рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-якої різниці, причому, зокрема, жінкам повинні гарантуватись умови праці, не гірші від тих, якими користуються чоловіки, з рівною платою за рівну працю;

ii) задовільне існування для них самих та їхніх сімей відповідно до постанов цього Пакту;

б) умови роботи, що відповідають вимогам безпеки та гігієни;

с) однакову для всіх можливість просування по роботі на відповідні більш високі ступені виключно на підставі трудового стажу і кваліфікації;

д) відпочинок, дозвілля і розумне обмеження робочого часу та оплачувану періодичну відпустку так само, як і винагороду за святкові дні.

Стаття 8.

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються забезпечити:

а) право кожної людини створювати для здійснення і захисту своїх економічних та соціальних інтересів професійні спілки і вступати до них на свій вибір при єдиній умові додержання правил відповідної організації. Користування зазначеним правом не підлягає жодним обмеженням, крім тих, які передбачаються законом і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки чи громадського порядку або для захисту прав і свобод інших;

б) право професійних спілок утворювати національні федерації чи конфедерації і право цих останніх засновувати міжнародні професійні організації або приєднуватися до них;

с) право професійних спілок функціонувати безперешкодно без будь-яких обмежень, крім тих, які передбачаються законом і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки чи громадського порядку або для захисту прав і свобод інших;

д) право на страйки при умові його здійснення відповідно до законів кожної країни.

2. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень користування цими правами для осіб, що входять до складу збройних сил, поліції або адміністрації держави.

3. Ніщо в цій статті не дає права державам, які беруть участь у Конвенції Міжнародної організації праці 1948 року щодо свободи асоціацій і захисту права на організацію, приймати законодавчі акти на шкоду гарантіям, передбаченим у зазначеній Конвенції, або застосовувати закон так, щоб завдавалося шкоди цим гарантіям.

Стаття 9.

Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування.

Стаття 10.

Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають, що:

1. Сім'я, яка є природним і основним осередком суспільства, повинні надаватися по можливості якнайширша охорона і допомога, особливо при її утворенні і поки на її відповідальності лежить турбота про несамотійних дітей та їх виховання. Шлюб повинен укладатися за вільною згодою тих, хто одружується.

2. Особлива охорона повинна надаватися матерям протягом розумного періоду до і після пологів. Протягом цього періоду працюючим матерям повинна надаватися оплачувана відпустка або відпустка з достатньою допомогою по соціальному забезпеченню.

3. Особливих заходів охорони і допомоги має вживатися щодо всіх дітей і підлітків без будь-якої дискримінації за ознакою сімейного походження чи за іншою ознакою. Дітей і підлітків має бути захищено від економічної і соціальної експлуатації. Застосування їх праці в галузі, шкідливій для їх моральності і здоров'я чи небезпечній для життя або такій, що може завдати шкоди їх нормальному розвитку, повинно бути каране за законом. Крім того, держави повинні встановити межі віку, нижче яких користування платною дитячою працею забороняється і карається законом.

Стаття 11.

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя. Держави-учасниці вживуть належних заходів щодо забезпечення здійснення цього права, визнаючи важливе значення в цьому відношенні міжнародного співробітництва, ґрунтованого на вільній згоді.

2. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнаючи основне право кожної людини на свободу від голоду, повинні вживати необхідних заходів індивідуально і в порядку міжнародного співробітництва, які б включали проведення конкретних програм для того, щоб:

а) поліпшити методи виробництва, зберігання і розподілу продуктів харчування шляхом широкого використання технічних і наукових знань, поширення знань про принципи харчування і вдосконалення або реформи аграрних систем так, щоб досягти найбільш ефективного освоєння і використання природних ресурсів.

б) забезпечити справедливий розподіл світових запасів продовольства

відповідно до потреб і з урахуванням проблем країн, як імпортуючих, так і експортуючих продукти.

Стаття 12.

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я.

2. Заходи, яких повинні вжити держави-учасниці цього Пакту для повного здійснення цього права, включають ті, які є необхідними для:

а) забезпечення скорочення мертвонароджуваності та дитячої смертності і здорового розвитку дитини;

б) поліпшення всіх аспектів гігієни зовнішнього середовища і гігієни праці в промисловості;

в) запобігання і лікування епідемічних, ендемічних, професійних та інших хвороб і боротьби з ними;

г) створення умов, які б забезпечували всім медичну допомогу і медичний догляд у разі хвороби.

Стаття 13.

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на освіту. Вони погоджуються, що освіта повинна спрямовуватись на повний розвиток людської особи та усвідомлення її гідності і повинна зміцнювати повагу до прав людини і основних свобод. Вони, далі, погоджуються в тому, що освіта повинна дати можливість усім бути корисними учасниками вільного суспільства, сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма націями і всіма расовими, етнічними та релігійними групами і сприяти роботі Організації Об'єднаних Націй по підтриманню миру.

2. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають, що для повного здійснення цього права:

а) початкова освіта повинна бути обов'язкова і безплатна для всіх;

б) середня освіта в її різних формах, включаючи професійно-технічну середню освіту, повинна бути відкрита і зроблена доступною для всіх шляхом вжиття всіх необхідних заходів і, зокрема, поступового запровадження безплатної освіти;

в) вища освіта повинна бути зроблена однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного шляхом вжиття всіх необхідних заходів і, зокрема, поступового запровадження безплатної освіти;

г) елементарна освіта повинна заохочуватися або інтенсифікуватися по можливості для тих, хто не проходив чи не закінчив повного курсу початкової освіти;

е) має активно проводитися розвиток мережі шкіл усіх ступенів, повинна

бути встановлена задовільна система стипендій і повинні постійно поліпшуватися матеріальні умови викладацького персоналу.

3. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів обирати для своїх дітей не тільки запроваджені державними властями школи, а й інші школи, що відповідають тому мінімуму вимог щодо освіти, який може бути встановлено чи затверджено державою, і забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань.

4. Ніяка частина цієї статті не повинна тлумачитись у розумінні припинення свободи окремих осіб та установ створювати навчальні заклади і керувати ними при незмінній умові додержання принципів, викладених у пункті 1 цієї статті, і вимоги, щоб освіта, яку дають у таких закладах, відповідала тому мінімуму вимог, що його може бути встановлено державою.

Стаття 14.

Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті і яка на час свого вступу до числа учасників не змогла встановити на території своєї метрополії або на інших територіях, що перебувають під її юрисдикцією, обов'язкової безплатної початкової освіти, зобов'язується протягом двох років виробити і прийняти докладний план заходів для поступового втілення у життя – протягом розумної кількості років, яка повинна бути зазначена в цьому плані, – принципу обов'язкової безплатної загальної освіти.

Стаття 15.

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на:

- a) участь у культурному житті;
- b) користування результатами наукового прогресу та їх практичне застосування;
- c) користування захистом моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з будь-якими науковими, літературними чи художніми працями, автором яких вона є.

2. Заходи, яких повинні вживати держави-учасниці цього Пакту для повного здійснення цього права, включають ті, які є необхідними для охорони, розвитку і поширення досягнень науки та культури.

3. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу, безумовно необхідну для наукових досліджень і творчої діяльності.

4. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають користь, що їм дають заохочення і розвиток міжнародних контактів та співробітництва в науковій і культурній галузях.

Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.

Стаття 283. Право на охорону здоров'я.

1. Фізична особа має право на охорону її здоров'я.
2. Охорона здоров'я забезпечується системною діяльністю державних та інших організацій, передбаченою Конституцією України та законом.

Стаття 284. Право на медичну допомогу.

1. Фізична особа має право на надання їй медичної допомоги.
2. Фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років і яка звернулася за наданням їй медичної допомоги, має право на вибір лікаря та вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій.
3. Надання медичної допомоги фізичній особі, яка досягла чотирнадцяти років, провадиться за її згодою.
4. Повнолітня дієздатна фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними, має право відмовитися від лікування.
5. У невідкладних випадках, за наявності реальної загрози життю фізичної особи, медична допомога надається без згоди фізичної особи або її батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника.
6. Надання фізичній особі психіатричної допомоги здійснюється відповідно до закону.

Стаття 293. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

1. Фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення.
2. Діяльність фізичної та юридичної особи, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля, є незаконною. Кожен має право вимагати припинення такої діяльності.

Діяльність фізичної та юридичної особи, яка завдає шкоди довкіллю, може бути припинена за рішенням суду.

3. Фізична особа має право на безпечні для неї продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту).
4. Фізична особа має право на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо.

Стаття 309. Право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості.

1. Фізична особа має право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості.
2. Фізична особа має право на вільний вибір сфер, змісту та форм (способів, прийомів) творчості.

Цензура процесу творчості та результатів творчої діяльності не

допускається.

Стаття 316. Поняття права власності.

1. Правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб.

2. Особливим видом права власності є право довірчої власності, яке виникає внаслідок закону або договору.

Стаття 319. Здійснення права власності.

1. Власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд.

2. Власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону.

При здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків власник зобов'язаний додержуватися моральних засад суспільства.

3. Усім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав.

4. Власність зобов'язує.

5. Власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі.

6. Держава не втручається у здійснення власником права власності.

7. Діяльність власника може бути обмежена чи припинена або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом.

8. Особливості здійснення права власності на культурні цінності встановлюються законом.

Стаття 320. Використання власником свого майна для здійснення підприємницької діяльності.

1. Власник має право використовувати своє майно для здійснення підприємницької діяльності, крім випадків, встановлених законом.

2. Законом можуть бути встановлені умови використання власником свого майна для здійснення підприємницької діяльності.

Стаття 321. Непорушність права власності.

1. Право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні.

2. Особа може бути позбавлена права власності або обмежена у його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених законом.

3. Примусове відчуження об'єктів права власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього та повного відшкодування їх вартості, крім випадків, встановлених частиною другою

статті 353 цього Кодексу.

Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971 р.

Стаття 2. Основні трудові права працівників.

Право громадян України на працю, – тобто на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, – включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, забезпечується державою. Держава створює умови для ефективної зайнятості населення, сприяє працевлаштуванню, підготовці і підвищенню трудової кваліфікації, а при необхідності забезпечує перепідготовку осіб, вивільнюваних у результаті переходу на ринкову економіку.

Працівники реалізують право на працю шляхом укладення трудового договору про роботу на підприємстві, в установі, організації або з фізичною особою. Працівники мають право на відпочинок відповідно до законів про обмеження робочого дня та робочого тижня і про щорічні оплачувані відпустки, право на здорові і безпечні умови праці, на об'єднання в професійні спілки та на вирішення колективних трудових конфліктів (спорів) у встановленому законом порядку, на участь в управлінні підприємством, установою, організацією, на матеріальне забезпечення в порядку соціального страхування в старості, а також у разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, на матеріальну допомогу в разі безробіття, на право звернення до суду для вирішення трудових спорів незалежно від характеру виконуваної роботи або займаної посади, крім випадків, передбачених законодавством, та інші права, встановлені законодавством.

Стаття 5¹. Гарантії забезпечення права громадян на працю.

Держава гарантує працездатним громадянам, які постійно проживають на території України:

вільний вибір виду діяльності;

безплатне сприяння державними службами зайнятості у підборі підходящої роботи і працевлаштуванні відповідно до покликання, здібностей, професійної підготовки, освіти, з урахуванням суспільних потреб;

надання підприємствами, установами, організаціями відповідно до їх попередньо поданих заявок роботи за фахом випускникам державних вищих навчальних, професійних навчально-виховних закладів;

безплатне навчання безробітних нових професій, перепідготовку в навчальних закладах або у системі державної служби зайнятості з виплатою стипендії;

компенсацію відповідно до законодавства матеріальних витрат у зв'язку з направленням на роботу в іншу місцевість;

правовий захист від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу і незаконного звільнення, а також сприяння у збереженні роботи.

Література:

Основна

1. Human Rights. Handbook for Parliamentarians N 26 / Inter-Parliamentary Union and the United Nations (Office of the High Commissioner for Human Rights). – Geneva: Courand et Associés, 2016. – 235 p. – Режим доступу: <https://www.ohchr.org/documents/publications/handbookparliamentarians.pdf>.

2. Universal Declaration of Human Rights. – Geneva: UN, 2015. – 63 p. – Режим доступу: https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf.

3. Гончаренко О. М. Права людини в Україні: Навчальний посібник для студентів, викладачів ВНЗ. Рекомендовано МОН / Гончаренко О.М. – К., 2008. – 207 с.

4. Заржицький О. С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти): монографія / О. С. Заржицький. – Д.: Національний гірничий університет, 2012. – 200 с.

5. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 350 с.

6. Конституція України. Науково-практичний коментар / редколегія: В. Я. Тацій (голова редколегії), О. В. Петришин (відповідальний секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Національна академія правових наук України. – 2-ге видання, перероблене і доповнене. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.

7. Кушніренко О. Г. Права і свободи людини та громадянина: навчальний посібник / О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько. – Х.: Факт, 2001. – 440 с.

8. Лопушняк Г. С. Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України: монографія / Г. С. Лопушняк. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 372 с.

Додаткова

1. Анісімова Г. В. Здійснення громадянами екологічних права: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Харків: Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого, 1996. – 18 с.

2. Болібрux Н. Б. Класифікація прав людини за Карелом Васаком / Н. Б. Болібрux // Теорія і практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід : матер. І наук.-практ. конф. (м. Львів, 30 квітня 2015 р.) / НУ «Львівська політехніка». – Львів, 2015. – С. 160-163.

3. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в

Україні: монографія / Н. Б. Болотіна. – К.: Знання, 2005. – 381 с.

4. Бочарова Н. Значення конституційного забезпечення свободи творчості та права на результати творчої діяльності / Н. Бочарова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2014. – №7. – С. 69-72.

5. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. // Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

6. Ільченко Н. В., Гурська В. Т., Чумакова Т. Л., Романюк Н. В. Безпечне довкілля – наше право чи обов'язок? / Н. В. Ільченко, В. Т. Гурська, Т. Л. Чумакова, Н. В. Романюк // Екологія і природокористування. – 2011. – Випуск 14. – С. 76-85.

7. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 332 с.

8. Лисенков С. Л. Особливості регламентації змісту і реалізації суб'єктивних культурних прав і свобод у Конституції України / С. Л. Лисенков // Адвокат. – 2006. – № 3. – С. 6-9.

9. Литвиненко І. Л. До питання класифікації конституційних прав та свобод людини та громадянина / І. Л. Литвиненко // Університетські наукові записки. – 2007. – № 2. – С. 55-63.

11. Мельник І. Право громадян на приватну власність у ліберальних підходах до державного управління / І. Мельник // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 18. – С. 149-154.

12. Прилипко С., Ярошенко О. Право на працю в системі прав людини / С. Прилипко, О. Ярошенко // Право України. – 2014. – № 6. – С. 102-110.

13. Турута О. В. Соціальні права людини в Україні / О. В. Турута // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – С. 112-115.

14. Фридман М. Капіталізм и свобода. – М.: Новое издательство, 2006. – 240 с.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ № 5. Правовий статус іноземців і біженців в Україні. 2 год.

План

- 1. Поняття «іноземець», «біженець», особливості їх правового статусу за чинним законодавством України.**
- 2. Права та свободи іноземців і біженців в Україні.**
- 3. Особливості механізму набуття статусу біженця. Право притулку.**
- 4. Юридична відповідальність іноземців і біженців. Підстави видворення з України.**

1. Поняття «іноземець», «біженець», особливості їх правового статусу за чинним законодавством України.

Вітчизняні та зарубіжні науковці підходять до визначення поняття «іноземець» по-різному. Одна з вагомих проблем полягає у тому, щоб встановити, чи входить в обсяг даного поняття «особа без громадянства». В українському законодавстві ці два поняття не змішуються. Відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 р. іноземець – це особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав; особа без громадянства – особа, яка не розглядається як громадянин будь-якою державою в силу дії її закону.

Термін «біженець» вперше з'явився у міжнародному праві після Першої світової війни, що було зумовлено об'єктивною потребою належного врегулювання правового статусу біженців, їх прав та обов'язків. Адже численні збройні конфлікти у всіх куточках світу безумовно призводять до появи означеного явища. Власне саме поняття формувалося на підставі міжнародних угод, документів міжнародних правозахисних організацій. Остаточного вигляду воно набуло у Конвенції ООН про статус біженців 1951 р. та Протоколі 1967 р. до цієї Конвенції.

У законодавстві України знайшло своє закріплення визначення поняття біженця, яким користуються у міжнародному праві і яке адаптоване правовими системами більшості держав.

Визначення поняття «біженець» міститься у статті 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 р. Відповідно до неї, біженець – це особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних

переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань.

Статтею 6 цього ж Закону визначено перелік осіб, яким не надається статус біженця. Зокрема, це особа, яка: вчинила злочин проти миру, воєнний злочин або злочин проти людства і людяності, як їх визначено у міжнародному праві; вчинила тяжкий злочин не політичного характеру за межами України до прибуття в Україну з метою набуття статусу біженця, якщо таке діяння віднесено Кримінальним кодексом України до тяжких або особливо тяжких злочинів; винна у вчиненні дій, що суперечать меті та принципам Організації Об'єднаних Націй; до прибуття в Україну була визнана в іншій країні біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту; яка до прибуття в Україну з наміром бути визнаною біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, перебувала в третій безпечній країні.

Основоположною для визначення правового статусу іноземців, осіб без громадянства, біженців в Україні є стаття 26 Конституції України, відповідно до якої іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом, а ті з них, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Правовий статус іноземців та біженців в Україні характеризується наступними рисами:

- має загальний характер, тобто поширюється на всі категорії іноземців, хоча окремі з них можуть мати певні особливості;
- іноземці користуються тими ж правами і виконують ті ж обов'язки, що й громадяни України;
- має певні межі – іноземці та біженці повністю не прирівнюються у правах та обов'язках до громадян України;
- має безумовний характер – не залежить від того чи мають громадяни України подібні права у відповідних країнах.

Відповідно до статті 92 Конституції України права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, статус іноземців та осіб без громадянства визначаються виключно законами України.

2. Права та свободи іноземців і біженців в Україні.

Іноземці та особи без громадянства, які перебувають під юрисдикцією України, незалежно від законності їх перебування, мають право на визнання їх правосуб'єктності та основних прав і свобод людини.

Іноземці та особи без громадянства зобов'язані неухильно додержуватися Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, інтереси суспільства та держави.

Строк перебування іноземців та осіб без громадянства в Україні встановлюється візою, законодавством України чи міжнародним договором України.

Іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, мають право у встановленому порядку вільно залишити територію України, крім випадків, встановлених законом.

Виїзд з України іноземцю або особі без громадянства не дозволяється, якщо:

- йому повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення або кримінальна справа розглядається судом – до закінчення кримінального провадження;
- його засуджено за вчинення кримінального правопорушення – до відбуття покарання або звільнення від покарання;
- його виїзд суперечить інтересам забезпечення національної безпеки України – до припинення обставин, що перешкоджають виїзду.

Виїзд з України іноземця або особи без громадянства може бути за рішенням суду тимчасово відкладено до виконання ним майнових зобов'язань перед фізичними та юридичними особами в Україні, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України.

Конституцією та законами України іноземцям та особам без громадянства гарантуються особисті (громадянські) права, що належать до загальновизнаного переліку природних прав: право на життя та його захист; право на повагу до гідності; право на свободу та особисту недоторканність; право на недоторканність житла; право на шлюб і сімейні відносини; право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; право на невтручання в особисте і сімейне життя; право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання; право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх переконань; право на свободу віросповідання.

Іноземці та особи без громадянства користуються в Україні численними економічними, соціальними та культурними правами і свободами. Як суб'єкти

права приватної власності вони можуть володіти, користуватись і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. У їхній власності можуть перебувати житлові будинки, квартири, предмети особистого користування, засоби виробництва, кошти тощо. Вони також є суб'єктами свободи підприємницької діяльності, права на працю, права на страйк, права на відпочинок, права на житло, права на достатній життєвий рівень, права на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, права на сприятливе навколишнє середовище і екологічну безпеку.

Іноземці та особи без громадянства мають право на звернення до суду та до інших державних органів для захисту їхніх особистих, майнових та інших прав.

Однак, іноземці не користуються в Україні більшістю політичних прав (не можуть об'єднуватися в політичні партії; не беруть участі в управлінні державними справами; не мають виборчих прав; не можуть брати участі в референдумах; не мають права рівного доступу до державної служби; не можуть створювати профспілки тощо), мають дещо менший порівняно з громадянами України обсяг економічних, соціальних і культурних прав (не мають права користуватися об'єктами права державної та комунальної власності, права на захист від незаконного звільнення, права на соціальний захист, права безоплатно здобути вищу освіту тощо); на них не поширюється обов'язок відбувати військову службу.

Земельним кодексом України обмежуються право власності іноземців та осіб без громадянства на землю. За статтею 81 цього кодексу вони можуть набувати права власності на земельні ділянки лише несільськогосподарського призначення та в разі: придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами; викупу земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм за правом власності; прийняття спадщини. Землі сільськогосподарського призначення, прийняті у спадщину іноземцями, а також особами без громадянства, протягом року підлягають відчуженню.

Відповідно до статті 13 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» особа, стосовно якої прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо надання статусу біженця, має право на: тимчасове працевлаштування, навчання, медичну допомогу у порядку, встановленому законодавством України; проживання у родичів, у готелі, піднайом житлового приміщення або користування житлом, наданим у пункті тимчасового розміщення біженців; безоплатну правову допомогу, конфіденційне листування з УВКБ ООН.

Крім прав, які гарантуються в Україні кожній людині, особа, якій надано статус біженця, має рівні з громадянами України права на пересування, вільний вибір місця проживання, вільне залишення території України, за винятком обмежень, які встановлюються законом, працю, підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; відпочинок; освіту, свободу світогляду і віросповідання, направлення індивідуальних чи колективних письмових звернень або особисте звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів, володіння, користування і розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; правову допомогу; відповідні права у шлюбних та сімейних відносинах; право на одержання грошової допомоги, пенсії та інших видів соціального забезпечення в порядку, встановленому законодавством України, та користування житлом, наданим у місці проживання (стаття 15 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»).

3. Особливості механізму набуття статусу біженця. Право притулку.

Відповідно до указу Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 р. функції з реалізації державної політики з питань громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб, а також у справах міграції в межах, визначених законодавством про біженців покладено на Державну міграційну службу України.

Процедура набуття статусу біженця регламентується Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту».

Законодавець виділяє наступний порядок визнання за особою статусу біженця, а саме: 1) вирішення питання щодо прийняття заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту; 2) оформлення документів для вирішення питання про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту; 3) попередній розгляд заяв; 4) розгляд заяви після прийняття рішення про оформлення документів для вирішення питання про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту; 5) прийняття рішення за заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

Статус біженця та додатковий захист втрачаються у тому випадку, якщо особа: 1) добровільно знову скористалася захистом країни громадянської

належності (підданства); 2) набула громадянства України або добровільно набула громадянства, яке мала раніше, або набула громадянства іншої держави і користується її захистом; 3) добровільно повернулася до країни, яку вона залишила чи за межами якої перебувала внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань; 4) будучи особою без громадянства, може повернутися в країну свого попереднього постійного проживання, оскільки обставин, за яких її було визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, більше не існує; 5) отримала притулок чи дозвіл на постійне проживання в іншій країні; 6) не може відмовлятися від користування захистом країни своєї громадянської належності, оскільки обставин, на підставі яких особу було визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, більше не існує. Особа позбавляється статусу біженця або додаткового захисту, якщо вона займається діяльністю, що становить загрозу національній безпеці, громадському порядку, здоров'ю населення України (стаття 11 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»).

Право притулку. Відповідно до статті 14 Загальної декларації прав людини, кожна людина має право шукати притулок від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком. Це право не може бути застосоване у випадку переслідування, яке в дійсності ґрунтується на вчиненні неполітичного злочину або діянням, що суперечить цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй. На підставі даної норми резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1967 р. була прийнята Декларація про територіальний притулок. Згідно з нею на право користуватися притулком не може посилається особа, щодо якої існують серйозні підстави вважати, що вона вчинила злочин проти миру, військовий злочин або злочин проти людства. Щодо інших осіб не повинні застосовуватися такі заходи, як відмова від дозволу перетинання кордону, а якщо вони вже перейшли кордон – вислання або примусове повернення до будь-якої країни, де такі особи можуть бути піддані переслідуванню.

У національному законодавстві право притулку закріплене у частині другій статті 26 Конституції України, яка містить положення, згідно з яким іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом. Однак справедливо буде зазначити, що такого закону в Україні ще не прийнято. Рішення про надання притулку в Україні, відповідно до пункту 26 статті 106 Конституції України, приймає Президент України. Зауважимо, що при цьому щодо кожної окремої особи таке рішення приймається персонально.

Кодексом України про адміністративні правопорушення від 7 грудня

1984 р. передбачена адміністративна відповідальність за незаконний перетин державного кордону. Окрім випадків прибуття в Україну іноземців чи осіб без громадянства з наміром отримати притулок чи бути визнаними в Україні біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, якщо вони звернулися із заявою про надання притулку чи заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

4. Юридична відповідальність іноземців і біженців. Підстави видворення з України.

У судочинстві іноземці та особи без громадянства як учасники процесу користуються такими самими процесуальними правами, що й громадяни України. Іноземці та особи без громадянства, які вчинили злочин, адміністративні або інші правопорушення, несуть відповідальність на загальних підставах. За порушення іноземцями та особами без громадянства встановленого порядку перебування в Україні, тобто проживання без документів на право проживання в Україні, або проживання за недійсними документами, недотримання встановленого порядку реєстрації або пересування і вибору місця проживання, працевлаштування, ухилення від виїзду після закінчення терміну перебування, а також за недотримання Правил транзитного проїзду через територію України до них застосовуються заходи відповідно до законодавства України.

Відповідальність іноземців та осіб без громадянства, механізм видворення за межі України регламентуються в окремому розділі Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». Відповідно до статті 23 цього нормативно-правового акту нелегальні мігранти та інші іноземці та особи без громадянства, які вчинили злочин, адміністративні або інші правопорушення, несуть відповідальність відповідно до закону.

Стаття 16 Кодексу України про адміністративні правопорушення визначає, що іноземці і особи без громадянства, які перебувають на території України, підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах з громадянами України. Питання про відповідальність за адміністративні правопорушення, вчинені на території України іноземцями, які згідно з чинними законами та міжнародними договорами України користуються імунітетом від адміністративної юрисдикції України, вирішуються дипломатичним шляхом.

Особливості кримінальної відповідальності іноземців визначені у статтях 6-10 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. Наприклад, у статті 6 зазначається, що питання про кримінальну відповідальність

дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які за законами України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не є підсудні у кримінальних справах судам України, в разі вчинення ними кримінального правопорушення на території України вирішується дипломатичним шляхом.

Особа без громадянства, яка постійно проживає в Україні і вчинила злочин поза межами України, не може бути видана іншій державі для притягнення до кримінальної відповідальності чи для виконання вироку суду. Питання стосовно видачі іноземців, які перебувають в Україні і вчинили злочин поза межами України, регулюється законодавчими актами України та міжнародними договорами України (Стаття 27 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»).

Іноземці, які вчинили кримінальні правопорушення на території України і засуджені за них відповідно до законодавчих актів України, можуть бути передані для відбування покарання тим державам, громадянами яких вони є, якщо така передача передбачена міжнародними договорами України. Не застосовується до осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту».

Передача з України або прийняття в Україну іноземця або особи без громадянства здійснюється відповідно до міжнародного договору про реадмісію. Прийняття Україною іноземця або особи без громадянства відповідно до міжнародного договору про реадмісію не змінює підстав для перебування на території України, що існували до такого прийняття. Іноземці або особи без громадянства, прийняті відповідно до міжнародного договору про реадмісію, які не мають законних підстав для перебування на території України, підлягають примусовому видворенню у разі, якщо між Україною і країною громадянської належності чи країною попереднього постійного проживання таких іноземців або осіб без громадянства відсутній договір про реадмісію (Стаття 29 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»).

Іноземець та особа без громадянства, який вчинив злочин або адміністративне правопорушення, після відбуття призначеного йому покарання чи виконання адміністративного стягнення може бути видворений за межі України. Рішення про видворення його за межі України після відбуття ним покарання чи виконання адміністративного стягнення приймається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, або органом охорони

державного кордону з повідомленням протягом 24 годин прокурора про підстави прийняття такого рішення. Видворення іноземця та особи без громадянства за межі України може супроводжуватися заборонаю подальшого в'їзду в Україну строком до п'яти років. Строки заборони подальшого в'їзду в Україну обчислюються з дня винесення зазначеного рішення.

Зауважимо, що законодавством передбачено також випадки, коли примусове повернення чи примусове видворення або видача чи передача іноземця та особи без громадянства забороняється. Означена процедура не застосовується, якщо життю або свободі іноземця або особи без громадянства загрожуватиме небезпека за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань; загрожує смертна кара або страта, катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання; загрожує небезпека внаслідок загальнопоширеного насильства в ситуаціях міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини, або природного чи техногенного лиха, або відсутності медичного лікування чи догляду, який забезпечує життя. Також забороняється колективно примусове видворення іноземців та осіб без громадянства.

Іноземці та особи без громадянства, які відповідно до рішення суду підлягають примусовому видворенню за межі України, відшкодовують витрати, пов'язані з видворенням, в установленому законом порядку.

Основні поняття лекції: іноземець, біженець, правовий статус, право притулку, реадмісія, юридична відповідальність, видворення.

Контрольні питання:

1. Поясніть поняття «іноземець» та «біженець».
2. Якими правами іноземці, що перебувають в Україні, не можуть користуватися?
3. Визначте основні етапи процедури набуття статусу біженця.
4. Що означає право притулку?
5. У яких випадках іноземець не може бути видворений з України?

Витяги з джерел:

Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 р.
Преамбула

Високі Договірні Сторони,

беручи до уваги, що Статут Організації Об'єднаних Націй і Загальна декларація прав людини, ухвалена Генеральною Асамблеєю 10 грудня 1948 р., встановили принцип, згідно з яким всі люди повинні користуватися основними правами та свободами без будь-якої дискримінації у цьому відношенні,

беручи до уваги, що Організація Об'єднаних Націй неодноразово виявляла свій глибокий інтерес до долі біженців і докладала всіх зусиль для того, щоб забезпечити біженцям якомога ширше користування зазначеними основними правами та свободами,

беручи до уваги, що бажано переглянути та об'єднати укладені раніше міжнародні угоди про статус біженців і розширити сферу застосування цих договорів та захист, який вони надають, шляхом укладення нової угоди,

беручи до уваги, що надання права притулку може покласти на деякі країни надмірний тягар і що задовільне вирішення проблеми, міжнародний масштаб і характер якої визнані Організацією Об'єднаних Націй, не може через це бути досягнуте без міжнародного співробітництва,

висловлюючи побажання, щоб всі держави, визнаючи соціальний і гуманітарний характер проблеми біженців, вжили всіх заходів для запобігання непорозумінню між державами у зв'язку з цією проблемою,

відмічаючи, що Верховному комісару Організації Об'єднаних Націй у справах біженців доручено нагляд за дотриманням міжнародних конвенцій із захисту біженців, і визнаючи, що ефективність координації заходів, які вживаються для вирішення цієї проблеми, залежатиме від співпраці держав з Верховним комісаром, уклали таку угоду:

Розділ I

Загальні положення

Стаття 1

Визначення терміну «біженець»

А. У цій Конвенції термін «біженець» означає особу, яка:

1) вважалася біженцем згідно з угодами від 12 травня 1926 р. і 30 червня 1928 р. або згідно з конвенціями від 28 жовтня 1933 р. і 10 лютого 1938 р., Протоколом від 14 вересня 1939 р. або згідно зі Статутом Міжнародної організації у справах біженців;

постанови про відмову в праві вважатися біженцями, ухвалені Міжнародною організацією у справах біженців у період її діяльності, не перешкоджають тому, щоб статус біженця надавався особам, які задовольняють умовам, викладеним у пункті 2 цього розділу;

2) внаслідок подій, які відбулися до 1 січня 1951 р., і через обґрунтовані

побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами країни своєї національної належності і не в змозі користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи визначеного громадянства і знаходячись за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань.

У тих випадках, коли будь-яка особа є громадянином декількох країн, вислів «країна її національної належності» означає будь-яку з країн, громадянином якої вона є, і така особа не вважається такою, що позбавлена захисту країни своєї національної належності, якщо без будь-якої поважної причини, яка впливає з обґрунтованих побоювань, вона не скористалася захистом однієї з країн, громадянином якої вона є.

В. 1) У цій Конвенції слова «події, які відбулися до 1 січня 1951 р.» в статті 1 розділу А означають: або а) «події, які відбулися в Європі до 1 січня 1951 р.»; або б) «події, які відбулися в Європі або в інших місцях до 1 січня 1951 р.»; кожна Договірна Держава зазначить під час підписання, ратифікації або приєднання, яке з цих значень вона використовує щодо своїх зобов'язань за цією Конвенцією.

2) Будь-яка Договірна Держава, яка прийняла альтернативне значення «а», може будь-коли розширити свої зобов'язання, прийнявши альтернативне значення «б» шляхом повідомлення на адресу Генерального Секретаря Організації Об'єднаних Націй.

С. Положення цієї Конвенції більше не поширюються на особу, яка підпадає під визначення розділу А, та яка

1) добровільно повторно скористалася захистом країни своєї громадянської належності; або

2) втративши своє громадянство, знову добровільно набула його; або

3) набула нового громадянства і користується захистом країни своєї нової громадянської належності; або

4) добровільно знову влаштувалася в країні, яку вона залишила або за межами якої вона перебувала через побоювання щодо переслідувань; або

5) більше не може відмовлятися від користування захистом країни своєї громадянської належності, оскільки обставини, за яких вона була визнана біженцем, більше не існують;

положення цього пункту не застосовуються до біженців, які підпадають під визначення пункту 1 розділу А цієї статті, якщо вони в змозі привести достатні підстави, які впливають з попередніх переслідувань,

для своєї відмови користуватися захистом країни своєї громадянської належності;

б) будучи особою без визначеного громадянства, може повернутися до країни свого попереднього звичайного місця проживання, оскільки обставини, за яких вона була визнана біженцем, більше не існують;

положення цього пункту не застосовуються до біженців, які підпадають під визначення пункту 1 розділу А цієї статті, якщо вони можуть навести переконливі причини, які впливають з попередніх переслідувань, для своєї відмови повернутися до країни свого колишнього місця проживання.

D. Положення цієї Конвенції не поширюються на осіб, які в цей час користуються захистом або допомогою інших органів або установ Організації Об'єднаних Націй, окрім Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців.

У разі, коли такий захист або допомога з будь-якої причини були припинені до того, як становище цих осіб було остаточно врегульоване згідно з відповідними резолюціями, прийнятими Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, ці особи автоматично набувають прав, які впливають з цієї Конвенції.

E. Положення цієї Конвенції не поширюються на осіб, за якими компетентні органи країни, в якій вони проживають, визнають права та обов'язки, пов'язані з громадянством цієї країни.

F. Положення цієї Конвенції не поширюються на тих осіб, щодо яких є серйозні підстави вважати, що вони:

а) вчинили злочин проти миру, військовий злочин або злочин проти людяності, як це визначено в міжнародних актах, укладених з метою вжиття заходів щодо подібних злочинів;

б) вчинили тяжкий злочин неполітичного характеру за межами країни, яка надала їм притулок, і до того, як вони були допущені до цієї країни як біженці;

с) винні у вчиненні дій, які суперечать цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

Протокол щодо статусу біженців від 16 грудня 1966 р.

Держави-учасниці цього Протоколу,

беручи до уваги те, що Конвенція щодо статусу біженців, підписана в Женеві 28 липня 1951 року (далі – Конвенція), поширюється лише на тих осіб, які стали біженцями внаслідок подій, які сталися до 1 січня 1951 року,

беручи до уваги, що з часу прийняття Конвенції виникли нові ситуації щодо біженців і що тому біженці, які мають до цього відношення, можуть не

підпадати під дію Конвенції,

беручи до уваги бажаність того, щоб усі біженці, які підпадають під визначення, яке міститься в Конвенції, користувалися рівним статусом, незалежно від вказаної дати 1 січня 1951 року,

домовилися про таке:

Стаття I

Загальні положення

1. Держави-учасниці цього Протоколу зобов'язуються застосовувати статті 2 - 34 цієї Конвенції до біженців, які підпадають під нижченаведене визначення.

2. Для цілей цього Протоколу термін «біженець», за винятком випадків, щодо застосування пункту 3 цієї статті, означає будь-яку особу, яка підпадає під визначення статті 1 Конвенції з вилученням слів «в результаті подій, які сталися до 1 січня 1951 року ...» та слів «... внаслідок таких подій» у статті 1 А (2).

3. Цей Протокол застосовується державами, які беруть у ньому участь, без будь-яких географічних обмежень, за винятком випадків, коли існуючі заяви, зроблені державами, які вже є учасницями Конвенції згідно зі статтею 1 В (1) (а) Конвенції, також застосовується, якщо Протокол не буде продовжений згідно зі статтею 1 В (2) Конвенції відповідно до цього Протоколу.

Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 р.

Стаття 7. Оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

1. Оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, проводиться на підставі заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту. Така заява особисто подається іноземцем чи особою без громадянства або її законним представником до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, за місцем тимчасового перебування заявника.

2. Заявник, якому виповнилося вісімнадцять років, подає заяву про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, в якій викладає основні відомості про себе та обставини, що змусили його залишити країну походження.

3. Відомості про дітей, які не досягли вісімнадцятирічного віку,

наводяться в заяві одного із законних представників особи, яка не досягла повноліття.

4. Заява про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, дитиною, розлученою із сім'єю, подається одним з її законних представників.

5. Заява про визнання недієздатної особи біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, подається її законним представником, про що центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, робить на заяві відповідний запис.

6. Якщо заявник не може особисто скласти заяву про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, у зв'язку з неписьменністю або фізичними вадами, заява на його прохання складається іншою особою, про що центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, робить на заяві відповідний запис.

7. До заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, додаються документи, що посвідчують особу заявника, а також документи та матеріали, що можуть бути доказом наявності умов для визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту. У разі якщо у заявника відсутні документи, що посвідчують його особу, або такі документи є фальшивими, він повинен повідомити про цю обставину в заяві про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, а також викласти причини виникнення зазначених обставин.

8. У разі якщо у заявника відсутні документи, що посвідчують його особу, його прізвище, ім'я, по батькові та інші дані про нього попередньо, до встановлення особи, записуються за його вказівкою, про що зазначається в реєстраційному листку на особу та робиться відповідний запис на заяві про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

9. До заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, додаються також по чотири фотокартки заявника та членів його сім'ї, які не досягли вісімнадцятирічного віку, відомості про яких внесено до заяви.

10. Відомості, що подаються заявником, інформація про факт подання заяви про визнання особою, яка має право на захист в Україні, є конфіденційною інформацією.

11. Одночасно з оформленням документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, дитини, розлученої із сім'єю, центральний орган виконавчої влади, що реалізує

державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, вживає всіх можливих заходів для розшуку батьків або інших законних представників особи, яка не досягла вісімнадцяти років.

12. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту:

реєструє заяву про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, та подані документи;

ознайомлює заявника або його законного представника під їх власний підпис з порядком прийняття рішення за їх заявами, правами та обов'язками особи, стосовно якої прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту;

проводить дактилоскопію особи, яка подала заяву про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту;

у разі потреби направляє особу на обстеження для встановлення віку у порядку, встановленому законодавством України;

заповнює реєстраційний листок на особу, яка звернулася із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, та членів її сім'ї, які не досягли вісімнадцятирічного віку, або на дитину, розлучену із сім'єю, від імені якої заяву про визнання її біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, подав її законний представник;

заповнює інші необхідні документи;

оформлює особову справу;

роз'яснює порядок звернення про надання безоплатної правової допомоги відповідно до закону, що регулює надання безоплатної правової допомоги;

заносить отримані відомості до централізованої інформаційної системи.

Стаття 8. Порядок попереднього розгляду заяв.

1. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, який прийняв до розгляду заяву іноземця чи особи без громадянства про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, видає заявникові довідку про звернення за захистом в Україні та реєструє заявника. Протягом п'ятнадцяти робочих днів з дня реєстрації заяви центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, проводить співбесіду із заявником, розглядає відомості, наведені в заяві, та інші документи, вимагає додаткові відомості та приймає рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує

додаткового захисту, або про відмову в оформленні документів для вирішення зазначеного питання.

У разі подання законним представником дитини, розлученої із сім'єю, заяви про визнання її біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, приймається рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, без попереднього розгляду заяви.

2. За бажанням заявника участь у попередньому розгляді заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, бере адвокат. Призначення адвоката для надання правової допомоги заявникові здійснюється в установленому порядку.

3. Під час співбесіди заявнику, який не володіє українською або російською мовами, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, забезпечує перекладача з мови, якою заявник може спілкуватися. Заявник має право залучити перекладача за свій рахунок або за рахунок інших юридичних чи фізичних осіб. Перекладач повинен дотримуватися конфіденційності з обов'язковим оформленням центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, розписки про нерозголошення відомостей, що містяться в особовій справі заявника.

4. Рішення про оформлення або відмову в оформленні документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, приймається на підставі письмового висновку працівника, який веде справу, і оформлюється наказом уповноваженої посадової особи центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту.

5. У разі прийняття рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, продовжує строк дії довідки про звернення за захистом в Україні.

6. Рішення про відмову в оформленні документів для вирішення питань щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, приймаються за заявами, які є очевидно необґрунтованими, тобто якщо у заявника відсутні умови, зазначені пунктами 1 чи 13 частини першої статті 1 цього Закону, а також якщо заяви носять характер зловживання: якщо заявник з метою визнання його біженцем або особою, яка потребує додаткового

захисту, видає себе за іншу особу, а так само за заявами, поданими особами, яким було відмовлено у визнанні біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, у зв'язку з відсутністю підстав, передбачених для визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, встановлених пунктами 1 чи 13 частини першої статті 1 цього Закону, якщо зазначені умови не змінилися.

7. У разі прийняття рішення про відмову в оформленні документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, протягом трьох робочих днів з дня його прийняття надсилає заявнику або його законному представнику письмове повідомлення з викладенням причини відмови і роз'ясненням порядку оскарження такого рішення.

8. У разі використання особою права на оскарження центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, до прийняття рішення за скаргною залишає на зберігання документи, що посвідчують особу заявника, та інші документи.

9. У разі невикористання особою права на оскарження протягом п'яти робочих днів з дня її письмового повідомлення про прийняття рішення про відмову в оформленні документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, вилучає у такої особи довідку про звернення за захистом в Україні та повертає особі документи, що посвідчують особу заявника, та інші документи, що перебувають на зберіганні в центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту.

Стаття 9. Порядок розгляду заяви після прийняття рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту

1. Розгляд заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, протягом двох місяців з дня прийняття рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту. Строк розгляду може бути продовжено уповноваженою посадовою особою центрального органу

виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, за вмотивованим поданням працівника, який розглядає заяву, але не більш як до трьох місяців.

2. Працівником центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, проводяться співбесіди із заявником або його законним представником, які мають на меті виявити додаткову інформацію, необхідну для оцінки справжності фактів, повідомлених заявником або його законним представником.

Співбесіда із заявником проводиться за правилами, встановленими частинами другою і третьою статті 8 цього Закону.

3. Під час розгляду заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, дитини, розлученої із сім'єю, співбесіда проводиться з її законним представником та такою дитиною, якщо вік та рівень розвитку дитини є достатніми для проведення такої співбесіди.

Співбесіда з дитиною, розлученою із сім'єю, проводиться в присутності її законного представника, який подав від імені дитини заяву про визнання її біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, а також психолога і педагога.

4. Під час розгляду заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, дитини, розлученої із сім'єю, участь адвоката є обов'язковою. Призначення адвоката для надання правової допомоги такій дитині здійснюється в установленому порядку.

5. У разі виникнення сумніву щодо віку дитини центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, за згодою дитини або згодою її законного представника направляє таку дитину на обстеження для встановлення віку, що проводиться у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я.

6. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, спільно з органами Служби безпеки України проводить перевірку обставин, за наявності яких заявника не може бути визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, відповідно до абзаців другого – четвертого частини першої статті 6 цього Закону.

7. У разі відсутності у заявника документів, що посвідчують особу, або якщо такі документи є фальшивими, для встановлення особи заявника центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у

сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, спільно з відповідними органами Служби безпеки України згідно із законодавством проводиться ідентифікація особи.

8. У разі виникнення сумнівів щодо достовірності інформації, поданої заявником, необхідності у встановленні справжності і дійсності поданих ним документів центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, має право звертатися з відповідними запитами до органів Служби безпеки України, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, які можуть сприяти встановленню справжніх фактів стосовно особи, заява якої розглядається. Такі звернення розглядаються у строк, визначений законодавством України.

9. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, направляє особу, яка подала заяву про визнання її біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, на медичне обстеження, що проводиться в порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я.

10. Документи, отримані або підготовлені центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, під час розгляду заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, долучаються до особової справи заявника.

11. Після вивчення документів, перевірки фактів, повідомлених особою, яка подала заяву про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, готує письмовий висновок щодо визнання або відмови у визнанні біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

12. Особова справа заявника разом з письмовим висновком надсилається до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, для прийняття остаточного рішення за заявою.

13. Розгляд заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, може бути припинено за відповідним клопотанням заявника.

Стаття 10. Прийняття рішення за заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

1. Рішення за заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує

додаткового захисту, у тому числі стосовно перебуваючих з ним на території України неповнолітніх дітей (членів сім'ї заявника або таких, які знаходяться під його опікою чи піклуванням), внесених до анкети заявника, на визнання яких біженцями або особами, які потребують додаткового захисту, є письмова згода заявника, висловлена в анкеті чи заяві, приймається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, протягом місяця з дня отримання особової справи заявника та письмового висновку. Строк прийняття рішення може бути продовжено керівником центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, але не більш як до трьох місяців.

2. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, може вимагати подання додаткової інформації від уповноважених посадових осіб цього центрального органу виконавчої влади, які здійснювали розгляд заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

3. У разі виникнення сумнівів щодо достовірності інформації, необхідності у встановленні справжності і дійсності документів центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, має право звертатися з відповідними запитами до Міністерства закордонних справ України, Служби безпеки України, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, які можуть сприяти встановленню справжніх фактів стосовно особи, особова справа якої розглядається.

З метою забезпечення конфіденційності інформації про заявників та захисту членів їхніх сімей, які можуть залишатися в країні їх походження, органи державної влади під час проведення зазначених заходів повинні уникати надсилання запитів з персональними даними заявників до спеціальних правоохоронних органів (служб) країни походження заявників.

4. Документи, отримані або підготовлені центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, під час прийняття рішення за заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, долучаються до особової справи заявника.

5. За результатами всебічного вивчення і оцінки всіх документів та матеріалів, що можуть бути доказом наявності умов для визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, центральний орган виконавчої

влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, приймає рішення про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, чи про відмову у визнанні біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

У разі виявлення помилок або неточностей у відомостях про особу, внесених до рішення про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, протягом місяця з дня отримання особової справи біженця або особи, яка потребує додаткового захисту, з письмовим висновком, приймає рішення про їх виправлення та здійснює обмін документів, виданих на підставі такого рішення.

6. Іноземець або особа без громадянства визнаються біженцем в Україні або особою, яка потребує додаткового захисту, та вважаються такими, які постійно проживають в Україні з моменту прийняття рішення про визнання їх біженцями або які безстроково на законних підставах перебувають на території України.

7. Рішення центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, надсилається протягом трьох робочих днів з дня його прийняття разом з особовою справою заявника уповноваженим посадовим особам цього центрального органу виконавчої влади, які розглядали заяву.

8. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, протягом 15 робочих днів з дня прийняття рішення про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, оформлює та видає кожній особі, яка досягла шістнадцятирічного віку, посвідчення біженця чи посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту. У разі якщо видача посвідчення необхідна для реалізації неповнолітньою особою, зазначеною у частині дванадцятій цієї статті, своїх прав на освіту, лікування тощо, за клопотанням батьків чи законних представників, погодженим з навчальним чи лікувальним закладом тощо, такій особі може бути, як виняток, оформлено та видано відповідне посвідчення після досягнення нею чотирнадцятирічного віку.

Дитині, розлученій із сім'єю, яку визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, посвідчення біженця чи посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту, видається до досягнення шістнадцятирічного віку. Під час видачі посвідчення біженця чи посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту, довідка про звернення за захистом в Україні вилучається.

10. Відомості про членів сім'ї біженця або особи, яка потребує

додаткового захисту, які не досягли шістнадцятирічного віку, зазначаються у посвідченні біженця чи посвідченні особи, яка потребує додаткового захисту, одного з батьків, а в разі відсутності батьків - діда чи баби, повнолітніх брата чи сестри, опікунів чи піклувальників або іншої особи, яка до прибуття в Україну добровільно чи в силу звичаю країни походження біженця або особи, яка потребує додаткового захисту, взяла на себе відповідальність за виховання та утримання дітей.

11. Посвідчення біженця чи посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту, видається строком на п'ять років.

Під час переєстрації біженця або особи, яка потребує додаткового захисту, строк дії посвідчення біженця або особи, яка потребує додаткового захисту, продовжується.

12. Особа, яку визнано біженцем, та особа, яка потребує додаткового захисту, які досягли шістнадцятирічного віку, мають право отримати проїзний документ для виїзду за кордон у порядку, встановленому законодавством України. Дитина, яка розлучена із сім'єю і яку визнано біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, має право за клопотанням її законних представників на отримання проїзного документа для виїзду за кордон до досягнення шістнадцятирічного віку.

13. У разі якщо центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, прийняв рішення про відмову у визнанні біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, уповноважена посадова особа цього центрального органу виконавчої влади протягом семи робочих днів з дня його отримання надсилає або видає особі, стосовно якої прийнято зазначене рішення, письмове повідомлення з викладенням причин відмови і роз'ясненням порядку оскарження такого рішення. Довідка про звернення за захистом в Україні продовжується, якщо особа оскаржує таке рішення.

14. У разі використання особою права на оскарження центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, до прийняття рішення за скаргу залишає на зберігання національний паспорт та інші документи (якщо такі є в особовій справі заявника).

15. У разі невикористання особою права на оскарження протягом п'яти робочих днів з дня її письмового повідомлення про прийняття рішення про відмову у визнанні біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, вилучає у такої особи довідку про звернення за захистом в Україні та повертає

особі національний паспорт та інші документи (якщо такі є в особовій справі заявника), що перебувають на зберіганні.

16. Особа, яка отримала повідомлення про відмову у визнанні біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, і не використала право на його оскарження, повинна залишити територію України в установленій строк, якщо немає інших законних підстав для перебування в Україні, встановлених Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства».

Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р.

Стаття 6. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо кримінального правопорушення, вчиненого на території України.

1. Особи, які вчинили кримінальні правопорушення на території України, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом.

2. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України.

3. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим на території України, якщо його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України.

4. Питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які за законами України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не є підсудні у кримінальних справах судам України, в разі вчинення ними кримінального правопорушення на території України вирішується дипломатичним шляхом.

Стаття 7. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо кримінальних правопорушень, вчинених громадянами України або особами без громадянства за межами України

1. Громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

2. Якщо особи, зазначені у частині першій цієї статті, за вчинені кримінальні правопорушення зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці кримінальні правопорушення.

Стаття 8. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо

кримінальних правопорушень, вчинених іноземцями або особами без громадянства за межами України

1. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнародними договорами або якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

2. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, також підлягають в Україні відповідальності згідно з цим Кодексом, якщо вони за межами України вчинили у співучасті із службовими особами, які є громадянами України, будь-яке кримінальне правопорушення, передбачене у статтях 368, 368⁻³, 368⁻⁴, 369 і 369⁻² цього Кодексу, або якщо вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну вигоду таким службовим особам, або прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержали від них таку вигоду.

Стаття 9. Правові наслідки засудження особи за межами України.

1. Вирок суду іноземної держави може бути врахований, якщо громадянин України, іноземець або особа без громадянства були засуджені за кримінальне правопорушення, вчинене за межами України, та знову вчинили кримінальне правопорушення на території України.

2. Відповідно до частини першої цієї статті рецидив кримінальних правопорушень, невідбуте покарання або інші правові наслідки вироку суду іноземної держави враховуються при кваліфікації нового кримінального правопорушення, призначенні покарання, звільненні від кримінальної відповідальності або покарання.

Стаття 10. Вирішення питання про кримінальну відповідальність осіб, які підлягають кримінальній відповідальності за законодавством іноземної держави і перебувають на території України, та виконання вироків, винесених іноземними судами чи міжнародними судовими установами

1. Громадяни України, які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду.

2. Іноземці та особи без громадянства, які вчинили злочини поза межами України і перебувають на території України, можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності і віддання до суду.

3. Україна може перейняти кримінальне провадження, в якому судовими органами іноземної держави не ухвалено вирок, щодо громадян України та іноземців, які вчинили злочини за межами України і перебувають на території

України, але які не можуть бути видані іноземній державі або у видачі яких відмовлено, якщо діяння, у зв'язку з яким запитується передача кримінального провадження, згідно з цим Кодексом визнається злочином.

4. Виконання в Україні вироку іноземного суду чи міжнародної судової установи можливо, якщо діяння, внаслідок вчинення якого було ухвалено вирок, згідно з цим Кодексом визнається кримінальним правопорушенням або було б кримінальним правопорушенням у разі його вчинення на території України.

Література:

Основна

1. Human Rights. Handbook for Parliamentarians N 26 / Inter-Parliamentary Union and the United Nations (Office of the High Commissioner for Human Rights). – Geneva: Courand et Associés, 2016. – 235 p. – Режим доступу: <https://www.ohchr.org/documents/publications/handbookparliamentarians.pdf>.

2. Universal Declaration of Human Rights. – Geneva: UN, 2015. – 63 p. – Режим доступу: https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf.

3. Гончаренко О. М. Права людини в Україні: Навчальний посібник для студентів, викладачів ВНЗ. Рекомендовано МОН / Гончаренко О.М. – К., 2008. – 207 с.

4. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 р. // Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>.

5. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 р. // Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>.

6. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 350 с.

7. Конституція України. Науково-практичний коментар / редколегія: В. Я. Тацій (голова редколегії), О. В. Петришин (відповідальний секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Національна академія правових наук України. – 2-ге видання, перероблене і доповнене. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.

8. Кушніренко О. Г. Права і свободи людини та громадянина: навчальний посібник / О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько. – Х.: Факт, 2001. – 440 с.

9. Науково-практичний коментар Конституції України / За ред. В. Мусіяки. – К.: Центр навчальної літератури, 2011. – 544 с.

10. Пейн Т. Права людини / Т. Пейн, І. Савчак (переклад з англійської).

– Л.: Літопис, 2000. – 283 с.

11. Права біженців та внутрішньо переміщених осіб: кращі європейські практики та шляхи їх імплементації науково-практичні рекомендації. – Братислава: SME SPOLU, 2018. – 95 с. – Режим доступу: http://www.aprnu.kharkiv.org/doc/20_09_2018.pdf.

12. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України): навчальний посібник / За загальною редакцією проф. Мартиненка П. Ф. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 376 с.

13. Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навчальний посібник / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.

14. Свящук А. Л. Проблеми прав біженців та виклики сучасності: Навчальний посібник. – Харків, 2018. – 325 с. – Режим доступу: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/10/a.20.PhD2_.pdf.

15. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю. Н. Тодыка, О. Ю. Тодыка. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2004. – 368 с.

Додаткова

1. Бобокал О. М. До питання про конституційно – правовий статус іноземців в Україні / О. М. Бобокал // Науковий Вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – К., 2007. – № 6. – С. 48-52.

2. Васильченко В. В. Науково-практичний коментар Закону України «Про міжнародне приватне право» / В. В. Васильченко. – К.: Істина, 2007. – 200 с.

3. Галуцько В. М. Проблема видворення за межі України іноземців та осіб без громадянства / В. М. Галуцько // Науковий Вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – К., 2006. – № 5. – С. 98-102.

4. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р. // Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>.

5. Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11 грудня 2003 р. // Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>.

6. Заржицький О. Працевлаштування іноземців та осіб без громадянства в Україні / О. Заржицький // Право України. – 2007. – №2. – С. 40-44.

7. Кармаза О. О. Правовий статус біженця та процедура його отримання. – К.: Видавець Фурса С.Я., 2006. –128 с.

8. Ковалишин І. Правовий статус біженців в Україні, як вид правового статусу іноземців / І. Ковалишин // Право України. – 2001. – №2. – С. 38.

9. Константинов С. Ф. Еволюція поняття іноземців та осіб без громадянства в Україні / С. Ф. Константинов // Держава і право: Збірник наукових праць: Юридичні і політичні науки. – 2001. – Вип.: 13. – С. 209-214.

10. Конституційне право України: навчальний посібник [для підготовки до іспиту за кредитно-модульною системою навчання] / В. О. Боняк, В. А. Завгородній, А. В. Самотуга, Л. А. Філянina. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 64-72.

11. Куколевський О. Додержання законодавства України про біженців та про правовий статус іноземців в Україні / О. Куколевський // Вісник прокуратури. – 2001. – №4. – С. 47-52.

12. Петров Є. Ю. До проблеми поняття «іноземець» та видів іноземців в Україні / Є. Ю. Петров // Право і безпека. – 2010. – №3. – С. 54-59.

13. Турецька Я. П. Історія запровадження паспорта Нансена: «попередника» проїзного документа біженця / Я. П. Турецька // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2017. – № 30. – Том 1. – С. 53-55.

15. Турецька Я. П. Особливості міжнародного захисту прав дітей-біженців / Я. П. Турецька // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – 2017. – Вип. 6. – Том 1. – С. 37-40.

16. Турецька Я. П. Співвідношення понять «біженець» та «внутрішньо переміщена особа» / Я. П. Турецька // Порівняльно-аналітичне право. – 2017. – № 5. – С. 72-74.

17. Турецька Я. П. «Внутрішньо переміщена особа» нове поняття в законодавстві України / Я. П. Турецька // Науковий журнал «Альманах науки». – 2018. – № 1 (2). – С. 54-59.

18. Турецька Я. П. Щодо стадії розгляду заяви про надання особі статусу біженця у законодавстві України / Я. П. Турецька // Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал». – 2018. – № 2. – С. 50-57.

19. Турецька Я. П. Теоретико-практичні аспекти конституційно-правового статусу біженців в Україні / Я. П. Турецька // Visegrad Journal on Human Rights. – 2018. – № 5. – С. 126-131.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ № 6. Правовий статус національних меншин в Україні. 2 год.

План

1. Поняття національної меншини. Права національних меншин як складова частина загальних прав людини.

2. Особливості правового статусу національних меншин в Україні.

3. Поняття культурної автономії національних меншин за законодавством України.

1. Поняття національної меншини. Права національних меншин як складова частина загальних прав людини.

Права національних (етнічних), релігійних, мовних меншин відносяться до третього покоління прав. Перші міжнародні нормативно-правові акти стосовно прав національних меншин були прийняті наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. Проте остаточно механізми захисту прав національних (етнічних), релігійних, мовних меншин були сформовані у другій половині ХХ ст. На цей час у вітчизняних науковців немає єдиного підходу щодо визначення поняття «національна меншина» та чіткого розмежування дефініцій етнічна та національна меншина. Наведемо декілька із тверджень. Національна меншина – це частина народу, яка проживає за межами однойменної держави, територіальної автономії в інонаціональному середовищі, зберігає свою самобутність, а також громадяни, котрі належать до народів, що не мають однойменних територіально-державних утворень (Ю. Котляр). Національна меншина – група осіб, яка, зберігаючи етнічні риси, претендує на особливі політичні права, включаючи національно-територіальну автономію (О. Рафальський). Національна меншина – частина народу, що мешкає відірвано від його основного масиву в інонаціональному середовищі, але представники якої відчувають із ним зв'язок через культуру, мову та деякі інші риси національної специфіки (В. Євтух). Національні меншини – це групи населення, осілі в даній державі, які перебувають у кількісній та фактичній меншості щодо титульної нації або становлять менше 50 % усього населення, культивують свою національну окремішність, відрізняються від більшості громадян своїм етнічним походженням, мовними, культурними або релігійними ознаками, усвідомлюють свою етнічну окремішність (Г. Костова). Серед багатьох представлених наукових підходів до тлумачення та розмежування дефініцій «етнічна меншина» та «національна меншина» можна помітити одну основоположну відмінність, за якою етнічні меншини переростають у національні – політичну активність. Національна

меншина – соціальна група, яка формується на основі ознак етнічної меншини і водночас певних політичних характеристик.

Проблема захисту прав меншин вперше стала розглядатися через призму загрози миру і політичної стабільності в післявоєнній Європі на початку ХХ ст. З другої половини ХХ ст. права людини займають центральне місце у взаємовідносинах держав. Особливий напрямок їхнього захисту – захист національних, релігійних, культурних меншин, що має досить тривалу традицію в доктрині і практиці міжнародного права і розглянутий, у зв'язку з цим, як один з історичних коренів сучасного захисту прав людини.

Г. Костова виділяє чотири етапи становлення міжнародно-правового регулювання захисту прав національних меншин: перший охоплює період до Першої світової війни; другий – період між двома світовими війнами; третій – від завершення Другої світової війни до початку дезінтеграційних процесів у колишніх СРСР та в Югославії; четвертий починається з прийняттям країнами – членами ОБСЄ Паризької хартії для нової Європи у 1990 р.

Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (1992 р.) зазначає, що «держави захищають на їх відповідних територіях існування та самобутність національних чи етнічних, культурних, релігійних та мовних меншин та заохочують створення умов для розвитку тої самобутності. Держави вживають належні законодавчі та інші кроки для досягнення цих цілей».

Проблема захисту прав меншин має своєрідні особливості. На перший погляд, національні меншини, як і представники більшості держави, мають увесь комплекс прав та свобод, проте одночасно є загроза їхнім самобутнім національними ознакам: мові, культурі, релігії, що можуть зникнути в середовищі титульних націй в силу різних причин (наприклад, внаслідок насильницької чи природної асиміляції). У силу цього, їхні права повинні забезпечуватися додатковими гарантіями. Ефективний захист прав меншин вимагає, щоб вони і юридично, і фактично знаходилися в тому ж становищі, що і більшість населення країни.

Основна ціль захисту – рівність та усунення дискримінації. Основне завдання цих прав – створення додаткових гарантій проти асиміляції національних меншин.

Проблема щодо захисту національних меншин виникає з огляду на принципи національної політики, яку проводить титульна нація стосовно менших народів. Умовно склалося два основних підходи до розв'язання питання існування національних меншин в багатонаціональних державах. Перший спрямований на поступову асиміляцію національних меншин та їх зникнення, що знімає усі проблеми щодо їхнього «сепаратизму» та прагнення

повернення в «материнську» державу (країну, де проживає більшість представників його народу). Інший шлях – демократичний, що передбачає забезпечення права національних меншин на додаткові гарантії захисту їх самобутності. Однак і тут, залишається одне із ключових питань – співвідношення їхніх прав і прав народів на самовизначення.

З одного боку, право народів на самовизначення у цей час є імперативним принципом загального міжнародного права. З іншого, визнаючи право меншин на самовизначення, кожна держава може поставити під загрозу таку життєво важливу для неї цінність, як територіальна цілісність, і призвести до різноманітного роду внутрішніх і зовнішніх конфліктів. Саме тому, у жодному з сучасних міжнародних документів безпосередньо за національною меншиною право на самовизначення не визнається.

У проблемі захисту прав національних меншин особливої уваги потребують культурні права. Основою правового захисту прав національних меншин є право користуватися своєю культурою. Це загальновизнане спеціальне право меншин, що передбачає права на освіту, самобутність, збереження і розвиток своєї культурної спадщини, звичаїв, традицій, літератури, мистецтва і створення для цього своїх культурних організацій, доступ до засобів масової інформації, участь у технічному й інтелектуальному розвитку суспільства. Здійснення культурних прав меншин є одним з основних чинників сприяння їх соціальному й економічному розвитку.

Інша група спеціальних прав стосується осіб, які належать до релігійних меншин, та має гарантувати можливість сповідувати свою релігію і виконувати її обряди. До цієї групи прав міжнародні нормативно-правові акти відносять такі: право особи вільно вибирати і сповідувати свою релігію; право членів релігійних громад бути вільними від примусової участі в діяльності інших релігій; право батьків визначати релігію дитини; право особи самотійно або спільно з іншими відправляти релігійні культи та обряди; право особи керувати справами своєї релігійної громади; свободу застосовувати предмети, необхідні для відправлення або дотримання культів і ритуалів, та утримувати місця, придатні для цієї мети; свободу створювати і розповсюджувати відповідну літературу; свободу отримувати від осіб та організацій добровільні фінансові та інші пожертвування; свободу відзначати свята і відправляти обряди відповідно до канонів релігії; право релігійної меншини створювати й утримувати релігійні установи, вести релігійне навчання та ін.

Іншим спеціальним правом національних меншин є право на користування рідною мовою. В «Ословських рекомендаціях щодо мовних прав національних меншин на освіту» (1998 р.) Організації безпеки і

співробітництва в Європі (ОБСЄ) пропонує державам проводити у цій сфері політику, яка забезпечує рівновагу між правом осіб, які належать до національних меншин, зберігати і розвивати свою особистість, культуру та мову, з одного боку, і можливостями інтеграції в усі інші сфери суспільного життя як повноправних і рівних членів суспільства.

2. Особливості правового статусу національних меншин в Україні.

Останній Всеукраїнський перепис населення 2001 р. зафіксував в Україні представників більше 100 національностей. У національному складі населення України переважають українці. Їхня чисельність за Переписом становила 37541,7 тис. осіб, або 77,8 % від загальної кількості населення країни. Національні (етнічні) меншини в Україні становили 14 млн осіб, або 27,3 % від усіх жителів. Найчисельнішими з них сьогодні є росіяни, євреї, білоруси, молдовани, болгары, поляки, угорці, румуни, греки, татари, вірмени, роми та ін.

Найбільша етнічна меншина в Україні – росіяни. Їхня кількість становила 8334,1 тисяч осіб (17,3 %). Кожна з інших етнічних меншин становила менше 1 % від загальної кількості населення, серед них виділяються білоруси (0,6 %), молдовани (0,5 %), кримські татари (0,5 %), болгары (0,4 %), угорці (0,3 %), румуни (0,3 %), поляки (0,3 %), євреї (0,2 %), вірмени (0,2 %), греки (0,2 %), роми (0,1 %), грузини (0,1 %), гагаузи (0,1 %) та ін.

Правовий статус національних меншин та система їх прав та свобод визначена рядом вітчизняних нормативно-правових актів, а із рухом України до незалежності захист національних меншин республіки виходив на якісно новий рівень. Уже в Декларації про державний суверенітет від 16 липня 1990 р. у розділі IV було визначено, що «Українська РСР забезпечує рівність перед законом усіх громадян Республіки незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин», а в розділі 7 доповнено, що «Українська РСР є самостійною у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають на території Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку».

1 листопада 1991 р. Верховна Рада України, враховуючи Декларацію про державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності України та опираючись на міжнародні нормативно-правові акти, що були ратифіковані Україною, прийняла Декларацію прав національностей, де Українською державою гарантувалися всім народам, національним групам, громадянам, які

проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права (стаття 1). Окрім того, держава гарантувала всім народам і національним групам право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і розповсюдження інформації (стаття 3).

За Конституцією України держава бере на себе зобов'язання сприяти розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин (стаття 11). Окрім конституційних положень правовий статус національних меншин визначається нормами Декларації прав національностей України від 1 листопада 1991 р., Закону України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р. та Закону «Про мови в УРСР» від 28 жовтня 1989 р. Відповідно до цих нормативно-правових актів, громадянам в Україні гарантуються рівні політичні, економічні і культурні права і свободи незалежно від їх національного походження. При цьому всі громадяни користуються захистом держави на рівних підставах. При забезпеченні прав осіб, що належать до національних меншин, Україна виходить з того, що ці права є невід'ємною частиною загально визнаних у світі прав людини.

До національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою. Тобто при встановленні належності до національних меншин головним тепер є власне суб'єктивне ставлення людини, її самоусвідомлення себе як такої особи, яка належить до певної національної меншини. Отже, особа має право сама, без будь-якого зовнішнього впливу чи тиску визначати належність до національної меншини.

Законодавство України визнає за громадянами, що належать до національних меншин, такі специфічні права: вільно обирати та відновлювати національність; на збереження національно-етнічної самобутності; на національне прізвище, ім'я та по батькові; на збереження життєвого середовища в місцях їх історичного і сучасного розселення; на створення національних громадських організацій: національно-культурних товариств, культурних центрів, земляцтв та інших організацій; на користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства; на розвиток національних культурних традицій; на використання національної символіки; на відзначення національних свят; на сповідування своєї релігії; на задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації; на створення національних культурних і навчальних закладів; обиратися або призначатися на рівних засадах на будь-які посади; вільно встановлювати і

підтримувати зв'язки з особами своєї національності та їх об'єднаннями за межами України; на будь-яку діяльність, що не суперечить законодавству.

Визначальним серед прав особи у сфері національно-культурного розвитку є право національно-етнічної самоідентифікації, адже для кожної людини є природним ототожнення себе з певною національно-етнічною спільнотою. Громадяни України, які належать до національних меншин, мають право вільно обирати та відновлювати національність.

Безпосередньо з цього права випливає право на збереження національно-етнічної самобутності, яке знайшло своє законодавче закріплення у статті 300 Цивільного кодексу України (2001 р.). Стаття гарантує право на індивідуальність для фізичної особи, зазначаючи, що у свою чергу фізична особа має право на збереження своєї національної, культурної, релігійної, мовної самобутності, а також право на вільний вибір форм та способів прояву своєї індивідуальності, якщо вони не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства.

Кожний громадянин України має право на національне прізвище, ім'я та по батькові, тобто громадяни мають право іменувати себе згідно з національними традиціями. Так, згідно зі статтею 146 Сімейного кодексу України якщо батьки дитини перебувають у шлюбі, ім'я дитини визначається за згодою батьків. При державній реєстрації народження дитині може бути присвоєно не більше двох власних імен. Однак, кількість імен не обмежується у тих випадках, коли мати і (або) батько дитини належать до національних меншин і порядок присвоєння імені є звичаєм конкретної з них. Громадяни, в національній традиції яких немає звичаю вказувати «по батькові», мають право записувати в паспорті лише ім'я та прізвище, а в свідоцтві про народження – ім'я батька та матері.

Необхідність визнання за національними меншинами права на збереження життєвого середовища в місцях їх історичного й сучасного розселення обумовлено, передусім, практикою примусового виселення цілих народів та національних меншин у минулому.

Для громадян, які належать до національних меншин, особливого значення набуває право на користування та навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови в державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. У Конституції України наголошується, що «в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України» (стаття 10).

Українська держава взяла на себе зобов'язання забезпечити необхідні умови для розвитку і використання мов національних меншин. Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до статті 53 Конституції

України, гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови в державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Законом України «Про освіту» (2017 р.) в Україні створюються рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак (стаття 3). Особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідної національної меншини поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням українською мовою.

Особам, які належать до корінних народів України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної і загальної середньої освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідного корінного народу. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідного корінного народу України поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням українською мовою.

Особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, гарантується право на вивчення мови відповідного корінного народу чи національної меншини в комунальних закладах загальної середньої освіти або через національні культурні товариства (стаття 7).

Право створювати свої громадські організації, культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання здійснюється представниками національних меншин у порядку, встановленому Законом «Про громадські об'єднання». (2012 р.) Ці організації сприяють збереженню самобутності національних меншин, задоволенню їх національно-культурних потреб.

Представники національних меншин мають право обиратися на рівних засадах до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, рівного доступу до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, займати будь-які посади на підприємствах, в установах та організаціях. У Законі «Про національні меншини в Україні» зазначається, що громадяни України, які належать до національних меншин, мають право відповідно обиратися або призначатися на рівних засадах на будь-які посади

до органів законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування, в армії, на підприємствах, в установах і організаціях.

Громадяни, які належать до національних меншин, а також національні громадські об'єднання мають право вільно встановлювати і підтримувати зв'язки з особами своєї національності та їх громадськими об'єднаннями за межами України, одержувати від них допомогу для задоволення мовних, культурних, духовних потреб, брати участь у діяльності міжнародних неурядових організацій.

3. Поняття культурної автономії національних меншин за законодавством України.

Міжнародний досвід забезпечення національної самобутності національних меншин передбачає декілька шляхів забезпечення їх національної самобутності.

Перший – передбачає проголошення незалежності та державного суверенітету на тій території, на якій вона щільно проживає. В умовах закріплених численними міжнародними договорами територій та державних кордонів держав, в складі якої перебуває національна меншина, такий шлях майже завжди веде до міжнаціональних конфліктів. Приклад, Косово, Придністров'я, Нагірний Карабах тощо.

Другий – передбачає створення на території, на якій проживає національна меншина, національно-територіальної автономії, де національна меншина користується правами не тільки збереження національної культури та релігії, а й має ознаки суверенітету. Як правило, такий шлях є характерним для багатонаціональних федеративних держав.

Третій – проголошення права для національних меншин, які є розпорошеними в межах держави або мають невелику чисельність, права на національну-культурну автономію.

В Україні, як унітарній державі, Законом України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.), не тільки подано законодавче визначення національної меншини – «До національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою» (стаття 3), а й вперше визначено *право національних меншин на національно-культурну автономію*, що передбачає: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідання своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах

масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству.

Конституція України від 28 червня 1996 р. лише підбила підсумок попереднього нормотворчого процесу та закріпила вироблені правові норми регулювання національного життя в Україні в Основному Законі.

Варто зазначити, що в своїй історії Україна вже мала позитивний досвід реалізації прав національних меншин. Так, Закон УНР «Про національно-персональну автономію» (1918 р.) поряд з правом на «самостійне облаштування свого національного життя» гарантував національним меншинам їх здійснення «через органи Національного Союзу, влада якого шириться на всіх його членів, незалежно від місця їх заселення в межах Української Народної Республіки. Це є невід'ємне право націй, і ні одна з них не може бути позбавлена цього права або обмежена в ньому». Такий досвід розв'язання національного питання та забезпечення прав національним меншинам на початку ХХ ст. був одним із перших у світовій історії.

Основні поняття лекції: право націй, право народів, національна меншина, право на самовизначення, національно-культурна автономія.

Контрольні питання:

1. Що означає право націй та народів на самовизначення?
2. Охарактеризуйте поняття національна самобутність.
3. Назвіть права, які гарантуються вітчизняним законодавством національним меншинам України.
4. Назвіть міжнародні нормативно-правові акти, які визначають права та свободи національних, релігійних та мовних меншин.
5. Охарактеризуйте поняття національно-культурна автономія.

Витяги з джерел:

Паризька хартія для нової Європи від 21 листопада 1990 р.

Відчуваючи рішучість сприяти великому вкладу національних меншин у життя наших громад, ми зобов'язуємось і надалі покращувати їх становище. Ми знову підтверджуємо нашу глибоку переконаність у тому, що дружні відносини між нашими народами, а також мир, справедливість, стабільність та демократія вимагають того, щоб етнічна, культурна, мовна та релігійна самобутність національних меншин була захищена та створювались умови для заохочення цієї самобутності. Ми заявляємо, що питання, що стосуються

національних меншин, можуть бути вирішені належним чином лише в демократичних політичних рамках. Ми визнаємо також, що права осіб, що належать до національної меншини, мають поважатися, як частина загальних прав людини. Усвідомлюючи нагальну потребу в активізації співпраці у питаннях, які стосуються національних меншин, а також щодо вдосконалення їх захисту, ми приймаємо рішення провести з 1 по 19 липня 1991 року в Женеві нараду експертів з питань національних меншин.

Ми виражаємо свою рішучість боротися з усіма формами расової та етнічної ненависті, антисемітизму, ксенофобії та дискримінації щодо кого-небудь, а також переслідування за релігійними та ідеологічними мотивами.

Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин від 18 грудня 1992 р.

Стаття 1.

1. Держави захищають на їх відповідних територіях існування та самобутність національних чи етнічних, культурних, релігійних та мовних меншин та заохочують створення умов для розвитку тої самобутності.

2. Держави вживають належні законодавчі та інші кроки для досягнення цих цілей.

Стаття 2.

1. Особи, що належать до національних чи етнічних, релігійних та мовних меншин (надалі називаються особами, що належать до меншин), мають право користуватися досягненнями своєї культури, сповідувати свою релігію та відправляти релігійні обряди, а також користуватися своєю мовою у приватному житті та публічно, вільно та без втручання чи дискримінації у будь-якій формі.

2. Особи, що належать до меншин, мають право активної участі в культурному, релігійному, громадському, економічному та державному житті.

3. Особи, що належать до меншин, мають право активної участі у прийнятті на національному і, де це необхідно, регіональному рівні рішень, стосовно тої меншини, до якої вони належать, або тих регіонів, у яких вони проживають, в порядку, що не суперечить національному законодавству.

4. Особи, що належать до меншин, мають право створювати свої власні асоціації та забезпечувати їх функціонування та підтримувати без будь-якої дискримінації вільні та мирні контакти з іншими членами своєї групи та з особами, що належать до інших меншин, а також контакти через кордони з громадянами інших держав, з якими вони зв'язані національними, етнічними, релігійними або мовними зв'язками.

Стаття 3.

1. Особи, що належать до меншин, можуть здійснювати свої права, в тому числі права, викладені у цій Декларації, як індивідуально, так і спільно з іншими членами своєї групи без будь-якої дискримінації.

2. Використання або невикористання прав, викладених у цій Декларації, не призводить до яких би там не було негативних наслідків для становища будь-якої особи, що належить до меншини.

Стаття 4.

1. Держави вживають при необхідності заходів для забезпечення того, щоб особи, що належать до меншин, могли повною мірою та ефективно здійснювати свої права людини та основні свободи без будь-якої дискримінації і на підставі повної рівності перед законом.

2. Держави вживають заходів для створення сприятливих умов, які дозволять особам, що належать до меншин, виражати свої особливості та розвивати свою культуру, мову, релігію, традиції та звичаї за винятком тих випадків, коли конкретна діяльність здійснюється з порушенням національного законодавства та суперечить міжнародним нормам.

3. Держави вживають відповідних заходів на те, щоб там, де це здійснимо, особи, що належать до меншин, мали належні можливості для вивчення своєї рідної мови або навчання своїй рідній мові.

4. Держави при необхідності вживають заходів у галузі освіти з метою стимулювання вивчення історії, традицій, мови і культури меншин, що проживають на їхній території. Особи, що належать до меншин, повинні мати належні можливості для отримання знань, необхідних для життя у суспільстві (взагалі) і в цілому.

5. Держави розглядають питання про вжиття належних заходів для того, щоб особи, що належать до меншин, могли повною мірою брати участь у забезпеченні економічного прогресу та розвитку своєї країни.

Стаття 5.

1. Національна політика та програми плануються та здійснюються за належного врахування законних інтересів осіб, що належать до меншин.

2. Програми співпраці та допомоги між державами плануються та здійснюються за належного врахування законних інтересів осіб, що належать до меншин.

Стаття 6.

Державам слід співпрацювати у питаннях, що стосуються осіб, що належать до меншин, в тому числі в обміні інформацією та досвідом, з метою розвитку взаєморозуміння та довіри.

Стаття 7.

Державам слід співпрацювати з метою заохочення поважання прав, викладених у цій Декларації.

Стаття 8.

1. Ніщо у цій Декларації не заважає виконанню державами їхніх міжнародних зобов'язань стосовно осіб, що належать до меншин. Зокрема, державам слід сумлінно виконувати обов'язки та зобов'язання, які вони прийняли на себе у відповідності з міжнародними договорами та угодами, учасниками яких вони є.

2. Здійснення прав, викладених у цій Декларації, не завдає шкоди здійсненню усіма особами загально визнаних прав людини та основних свобод.

3. Заходи, яких вживають держави з метою забезпечення ефективного здійснення прав, викладених у цій Декларації, не вважаються *prima facie* суперечними з принципами рівності, що закріплені у Загальній декларації прав людини.

4. Ніщо у цій Декларації не може бути витлумачено як таке, що допускає будь-яку діяльність націй, включаючи принципи поважання суверенної рівності, територіальної цілісності та політичної незалежності держав.

Стаття 9.

Спеціалізовані установи Організації Об'єднаних Націй та інші організації сприяють повному здійсненню прав та принципів, викладених у цій Декларації, в рамках їхніх відповідних сфер компетенцій.

Рамкова конвенція про захист національних меншин від 1 лютого 1995 р.

Держави – члени Ради Європи та інші держави, які підписали цю Рамкову конвенцію,

враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням,

вважаючи, що одним із засобів досягнення цієї мети є збереження та подальше здійснення прав і основних свобод людини,

бажаючи вжити заходів на розвиток Декларації глав держав та урядів держав – членів Ради Європи, ухваленої у Відні 9 жовтня 1993 року,

сповнені рішучості захищати національні меншини, які проживають в межах їхніх територій,

вважаючи, що бурхливі події, яких зазнала європейська історія, підтверджують, що захист національних меншин є суттєво важливим для забезпечення стабільності, демократії та миру на цьому континенті,

вважаючи, що плюралістичне та справді демократичне суспільство має не тільки поважати етнічну, культурну, мовну та релігійну самобутність кожної особи, яка належить до національної меншини, а й створювати відповідні умови для виявлення, збереження та розвитку цієї самобутності,

вважаючи, що створення клімату терпимості та діалогу є необхідним для того, щоб культурне розмаїття стало джерелом та чинником не розколу, а збагачення кожного суспільства,

вважаючи, що існування терпимої та процвітаючої Європи не тільки залежить від співпраці між державами, але й вимагає транскордонного співробітництва між місцевими та регіональними властями, яке не зашкоджує устрою та територіальній цілісності кожної держави,

вважаючи на Конвенцію про захист прав і основоположних свобод людини та протоколи до неї,

вважаючи на зобов'язання стосовно захисту національних меншин, що викладені в конвенціях та деклараціях Організації Об'єднаних Націй та в документах Ради з безпеки та співробітництва в Європі, зокрема у Копенгагенському документі від 29 червня 1990 року, сповнені рішучості визначити принципи, які мають поважатися, та зобов'язання, що з них випливають, з метою забезпечення у державах-членах та інших державах, які можуть стати учасниками цього документа, ефективного захисту національних меншин та прав і свобод осіб, що належать до цих меншин, в рамках закону, вважаючи територіальну цілісність та національний суверенітет держав, сповнені рішучості здійснювати принципи, визначені в цій Рамковій конвенції, за допомогою національного законодавства та відповідної державної політики, погодилися про таке:

Розділ I

Стаття 1.

Захист національних меншин та прав і свобод осіб, які належать до цих меншин, є невід'ємною частиною міжнародного захисту прав людини і як такий є одним з напрямків міжнародного співробітництва.

Стаття 2.

Положення цієї Рамкової конвенції застосовуються сумлінно, в дусі взаєморозуміння, терпимості та згідно з принципами добросусідства, дружніх відносин та співробітництва між державами.

Стаття 3.

1. Кожна особа, яка належить до національної меншини, має право вільно вирішувати, вважатися їй, чи не вважатися такою, і таке рішення або здійснення прав у зв'язку з ним не повинно зашкоджувати такій особі.

2. Особи, які належать до національних меншин, можуть здійснювати права і свободи, що випливають з принципів, проголошених в цій Рамковій конвенції, одноосібно та разом з іншими.

Розділ II

Стаття 4.

1. Сторони зобов'язуються гарантувати особам, які належать до національних меншин, право рівності перед законом та право на рівний правовий захист. У цьому зв'язку будь-яка дискримінація на підставі приналежності до національної меншини забороняється.

2. Сторони зобов'язуються вжити, у разі необхідності, належних заходів з метою досягнення у всіх сферах економічного, соціального, політичного та культурного життя повної та справжньої рівності між особами, які належать до національної меншини, та особами, які належать до більшості населення. У цьому зв'язку, вони належним чином враховують конкретне становище осіб, які належать до національних меншин.

3. Заходи, вжиті відповідно до пункту 2, не розглядаються як акт дискримінації.

Стаття 5.

1. Сторони зобов'язуються створити необхідні умови для того, щоб особи, які належать до національних меншин, мали можливість зберігати та розвивати свою культуру, зберігати основні елементи своєї самобутності, зокрема релігію, мову, традиції та культурну спадщину.

2. Без шкоди для заходів, що вживаються згідно з їх загальною політикою інтеграції, Сторони утримуються від політики та практики асиміляції осіб, які належать до національних меншин, проти їхньої волі і захищають цих осіб від будь-яких дій, спрямованих на таку асиміляцію.

Закон про національно-персональну автономію від 22 січня 1918 р.

Ст.1. Кожна з населюючих Україну націй має право в межах Української Народньої Республіки на національно-персональну автономію, себто право на самостійне устроєння свого національного, життя, що здійснюється через органи Національного Союзу, влада якого шириться на всіх його членів, незалежно від місця їх заселення в межах Української Народньої Республіки. Це є невіднімане право націй, і ні одна з них не може бути позбавлена цього права або обмежена в ньому.

Ст.2. Населюючим територію У.Н.Р. націям – великоруській, єврейській і польській – право на національно-персональну автономію дається силою цього закону. Нації же білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська можуть скористуватися правом національно-

персональної автономії, якщо до Генерального Суду про те поступить заява від кожної нації зокрема, підписана не менш як 10.000 громадян У.Н.Р. без різниці полу і віри, не обмежених по суду у своїх політичних правах, що заявляють про належність свою до даної нації Генеральний Суд розглядає заяву в публічному засіданні в строк не пізніше як через 6 місяців зо дня її подання, сповіщає про свою постанову Генеральний Секретаріат і оголошує п до загальної відомості. Зазначені заяви від націй, які не перелічені в цій статті, подаються на розгляд парламенту У.Н.Р.

Ст.3. Для здійснення зазначеного в ст.1 права громадяни У.Н.Р., належні до даної нації, утворюють на території У.Н.Р. Національний Союз. Членам кожного Національного Союзу ведуться іменні списки, які в сукупності складають Національний Кадастр, який по складанню публікується до загальної відомості, і кожен громадянин має право вимагати як свого включення в даний Національний Кадастр, так і виключення з нього з огляду на заяву про неналежність його до даної нації.

Ст.4. Національний Союз користується правом законодавства і врядування в межах компетенції, котра точно установлюється в порядкуві, зазначеному в ст.7 цього закону. Національному Союзові виключно належить право представництва даної нації, яка живе на території У.Н.Р., перед державними і громадськими установами. Законодатні постанови, які видаються Національними Зборами в межах компетенції Національного Союзу (ст.9), належать до оголошення в загальноустановленому порядку.

Ст.5. З загальних засобів У.Н.Р. та органів місцевого самоврядування одчисляється в розпорядження Національного Союзу на справи, якими він завідує, із сум, взагалі призначених на ці справи, певні частини, пропорціональні кількості членів даного Національного Союзу.

Ст.6. Національний Союз установлює свій щорічний бюджет і має право оподаткування своїх членів на підставах, установлених для загальнодержавного податкування, за своєю відповідальністю робити позики і приймати інші фінансові заходи для забезпечення діяльності Національного Союзу.

Ст.7. Обсяг справ, належних до компетенції Національного Союзу і окремих його органів, як рівно і устрій установ, визначається постановою Установчих Зборів даної нації, котрі разом із цим визначають і порядок змінення своїх постанов. Прийняті постанови, які торкаються обсягу компетенції Національного Союзу, належать до розгляду і ствердження Установчими Зборами У.Н.Р. або її парламенту.

Примітка: Незгідності, які можуть виникати з цього приводу між Національними Установчими Зборами і Установчими Зборами У.Н.Р. або її

парламенту, розв'язуються погоджуючою комісією, котра складається з однакового числа представників від цих установ. Постанови погоджуючої комісії переходять на остаточне ствердження Установчих Зборів У.Н.Р. або її парламенту.

Ст.8. Національні Установчі Збори утворюються з членів, обраних належними до даної нації громадянами У.Н.Р., котрим дійшло 20 років, на основі загального, без різниці полу і віри і рівного виборчого права, через безпосередні вибори і таємне голосування з приложенням принципу пропорціонального представництва.

Ст.9. Органи Національного Союзу є органи державні. Вищим представницьким органом Національного Союзу є Національні Збори, які обираються членами Союзу на основах, зазначених у ст.8. Вищим виконавчим органом Союзу є Національна Рада, котра обирається Національними Зборами і перед ними відповідає.

Ст.10. Усі суперечки по питанню компетенції, які виникають між органами Національного Союзу, з одного боку, та органами державного урядування, місцевого самоврядування та інших Національних Союзів, з другого боку, розв'язуються адміністративним судом.

Декларація про державний суверенітет від 16 липня 1990 р.

Українська РСР забезпечує рівність перед законом усіх громадян Республіки незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р.

Верховна Рада України, виходячи з Декларації про державний суверенітет України, з Акта проголошення незалежності України, керуючись Загальною декларацією прав людини та ратифікованими Україною міжнародними пактами про права та свободи особистості,

прагнучи утвердження в незалежній, демократичній Україні священних принципів свободи, гуманізму, соціальної справедливості, рівноправності всіх етнічних груп народу України,

беручи до уваги, що на території України проживають громадяни понад 100 національностей, які разом з українцями становлять п'ятдесятидвохмільйонний народ України, приймає цю Декларацію прав національностей України:

Стаття 1.

Українська держава гарантує всім народам, національним групам, громадянам, які проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права.

Представники народів та національних груп обираються на рівних правах до органів державної влади всіх рівнів, займають будь-які посади в органах управління, на підприємствах, в установах та організаціях.

Дискримінація за національною ознакою забороняється й карається за законом.

Стаття 2.

Українська держава гарантує всім національностям право на збереження їх традиційного розселення і забезпечує існування національно-адміністративних одиниць, бере на себе обов'язок створювати належні умови для розвитку всіх національних мов і культур.

Стаття 3.

Українська держава гарантує всім народам і національним групам право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і розповсюдження інформації.

Верховна Рада України тлумачить статтю 3 Закону «Про мови в Українській РСР» таким чином, що в межах адміністративно-територіальних одиниць, де компактно проживає певна національність, може функціонувати її мова нарівні з державною мовою.

Українська держава забезпечує право своїм громадянам вільного користування російською мовою. В регіонах, де компактно проживає кілька національних груп, нарівні з державною українською мовою може функціонувати мова, прийнятна для всього населення даної місцевості.

Стаття 4.

Усім громадянам України кожної національності гарантується право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати свої національні свята, брати участь у традиційних обрядах своїх народів.

Стаття 5.

Пам'ятки історії та культури народів та національних груп на території України охороняються законом.

Стаття 6.

Українська держава гарантує всім національностям право створювати свої культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання. Ці організації можуть здійснювати діяльність, спрямовану на розвиток національної культури, проводити в установленому законом порядку масові заходи,

сприяти створенню національних газет, журналів, видавництв, музеїв, художніх колективів, театрів, кіностудій.

Стаття 7.

Національні культурні центри і товариства, представники національних меншин мають право на вільні контакти із своєю історичною батьківщиною.

Закон України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р.

Стаття 6. Держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідання своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству.

Конституція України від 28 червня 1996 р.

Стаття 11. Держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Література:

Основна

1. Human Rights. Handbook for Parliamentarians N 26 / Inter-Parliamentary Union and the United Nations (Office of the High Commissioner for Human Rights). – Geneva: Courand et Associés, 2016. – 235 p. – Режим доступу: <https://www.ohchr.org/documents/publications/handbookparliamentarians.pdf>.

2. Universal Declaration of Human Rights. – Geneva: UN, 2015. – 63 p. – Режим доступу: https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf.

3. Гончаренко О. М. Права людини в Україні: Навчальний посібник для студентів, викладачів ВНЗ. Рекомендовано МОН / Гончаренко О.М. – К., 2008. – 207 с.

4. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 350 с.

5. Конституція України. Науково-практичний коментар / редколегія: В. Я. Тацій (голова редколегії), О. В. Петришин (відповідальний секретар),

Ю. Г. Барабаш та ін.; Національна академія правових наук України. – 2-ге видання, перероблене і доповнене. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.

6. Кушніренко О. Г. Права і свободи людини та громадянина: навчальний посібник / О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько. – Х.: Факт, 2001. – 440 с.

7. Науково-практичний коментар Конституції України / За ред. В. Мусіяки. – К.: Центр навчальної літератури, 2011. – 544 с.

8. Пейн Т. Права людини / Т. Пейн, І. Савчак (переклад з англійської). – Л.: Літопис, 2000. – 283 с.

9. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України): навчальний посібник / За загальною редакцією проф. Мартиненка П. Ф. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 376 с.

10. Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навчальний посібник / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.

11. Ткаченко Є. В. Правовий захист прав етнічних та мовних меншин: навчальний посібник / Є. В. Ткаченко. – К.: Видавництво «ФОРМ» Голембовська О. О., 2018. – 315 с.

12. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю. Н. Тодыка, О. Ю. Тодыка. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2004. – 368 с.

Додаткова

1. Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник / В. Б. Євтух; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. – Київ: Фенікс, 2012. – 396 с.

2. Клименко Л. С. Національні меншини та їх право на користування рідною мовою / Л. С. Клименко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. – 2010. – Вип. 10. – С. 152-158.

3. Котляр Ю. В. Методологічні основи термінології, пов'язаної з національними меншинами / Ю. В. Котляр // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – 2008. – Вип. 2. – С. 33-37.

4. Липчук О. І. Сучасний стан національно-культурної автономії в Україні та перспективи розвитку її політико-правових засад / О. І. Липчук // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 100. – С. 277-281.

5. Мицик В. В. Права національних меншин у міжнародному праві / В. В. Мицик. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 287 с.

6. Рафальський О. Поняття «національна меншина» в етнополітичному дослідженні / О. Рафальський // Наукові записки. Зб. Київ: ІПіЕНД. – 1999. – Вип. 8. – С. 176-183.

7. Товт М. Міжнародноправовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку) / М. Товт; відпов. ред. В. І. Євінтов. – Ужгород: ІВА, 2002. – 160 с.

8. Яцишин Н. Регулювання прав національних меншин у міждержавних договорах: історія та сучасність / Н. Яцишин // Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). – 2017. – Вип. 2–3 (6–7). – С. 281-289.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ № 7. Основні гарантії і механізм захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. 2 год.

План

- 1. Механізм захисту прав і свобод громадян, його складові.**
- 2. Гарантії забезпечення прав і свобод людини та громадянина.**
- 3. Судова влада як основна юридична гарантія захисту прав і свобод.**
- 4. Роль органів державної влади у захисті прав та свобод людини і громадянина.**
- 5. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (омбудсмен).**

1. Механізм захисту прав і свобод громадян, його складові.

Наразі чимало дослідників говорять про те, що у конституційно-правовій доктрині немає усталеного визначення механізму захисту прав та свобод людини і громадянина. Крім того, є поняття, які використовують як синонімічні, що також породжує суперечності.

Так, О. Нелін у своїх наукових працях намагається висвітлити основні підходи до розуміння означеної проблеми. Так, він зазначає, що на думку М. Савенко, основу механізму захисту прав і свобод людини і громадянина становлять правові принципи, норми (юридичні гарантії), а також умови і вимоги діяльності органів влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадян, які в сукупності забезпечують дотримання, реалізацію і захист прав та свобод громадян. Є думка, що це система взаємопов'язаних конституційних норм, які закріплюють основні права та свободи громадян і встановлюють гарантії їх реалізації, а також система органів державної влади, місцевого самоврядування, інших інституцій держави, які забезпечують, охороняють і захищають основні права та свободи громадян (Конституційний механізм захисту основних прав і свобод людини і громадянина в правовій доктрині України, 2016 р.). О. Лавринович визначає наступні складові структурних елементів державно-правового механізму захисту прав і свобод людини: механізм реалізації; норми права, функціональним призначенням яких є регулювання суспільних відносин; механізм охорони; механізм захисту; механізм відновлення.

О. Нелін зазначає, що поняття «механізм захисту прав людини» частково співпадає з поняттям «механізм правового регулювання». Останній включає: норми права – офіційні правила з моделлю поведінки людей; юридичні факти, що приводять в дію норму права; правовідносини – конкретні моделі поведінки для суб'єктів на основі норм і юридичних фактів; акти реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у формі дотримання,

виконання, використання права; акти застосування норм права; елементи правосвідомості і правової культури. Але механізм захисту прав людини, на відміну від механізму правового забезпечення, інтегрує все це в організації і діях індивідів, корпорацій, об'єднань, органів державної влади і місцевого самоврядування, виходить за рамки правового регулювання, і реалізується також в правовій охороні та захисті. Таким чином, в структурі механізму забезпечення прав людини інтегруються: а) праворегулюючі, правоохоронні механізми; б) механізми вирішення конфліктів; в) ідентифікаційні, інформаційні, організаційні, акційні елементи, що з'єднуються для процедурно-правової регламентації поведінки і правового виховання осіб в цілях задоволення законних прав та інтересів людей.

Варто також розрізняти наступні поняття: «реалізація прав», «охорона» і «захист прав». «Реалізація права» включає форми перетворення правових розпоряджень в поведінці учасників правовідносин, виконання обов'язків, застосування норм легітимними органами влади, посадовцями для захисту порушених прав. «Захист прав» означає дії по відновленню порушених прав, забезпеченню компенсації фізичної, моральної, матеріальної і професійної шкоди. «Охорона прав» – система законодавства, органів влади і організацій, що створені для того, щоб виключити або зменшити порушення прав людини. Механізм захисту прав людини за своєю суттю значно ширший, ніж усі вищезазначені поняття.

2. Гарантії забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Гарантії прав та свобод людини і громадянина – це передбачена Конституцією і законами України система правових норм, організаційних засобів і способів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюються охорона і захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина.

Сучасна наукова літератури виділяє декілька груп гарантій забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Серед них:

- політичні гарантії, які передбачають умови, способи й засоби, що забезпечують використання механізму влади народу для здійснення прав і свобод людини та громадянина;

- економічні гарантії – умови, способи і засоби, які передбачають участь громадян в економічних відносинах держави;

- соціальні гарантії, які спрямовані на забезпечення гідного життя людини та громадянина і передбачають умови для реалізації права на соціальний захист;

- юридичні гарантії, що передбачають сукупність умов та спеціальних правових способів і засобів реалізації, охорони та захисту прав та свобод

людини і громадянина як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівні.

У правовій державі гарантії забезпечення прав та свобод людини і громадянина реалізуються у конституційному законодавстві. Конституційно-правові гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина поділяють на дві основні групи:

1. Нормативно-правові гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина – це сукупність правових норм, за допомогою яких забезпечуються реалізація, порядок охорони і захисту прав та свобод особистості. До нормативно-правових гарантій відносять норми-принципи, юридичну відповідальність та юридичні обов'язки, передбачені конституцією;

2. Організаційно-правові гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина – це механізм держави, органи місцевого самоврядування, посадові особи, політичні партії і громадські організації, засоби масової інформації, міжнародні правозахисні організації та їх діяльність у сфері правотворчості та правозастосування, спрямована на створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами і свободами.

Головною організаційно-правовою гарантією в демократичній державі є суд, незалежний від будь-якого державного або партійного органу. Ефективність організаційно-правових гарантій залежить від якості конституції та інших законів і підзаконних актів, тобто від нормативно-правових гарантій. Вони взаємопов'язані і взаємообумовлені.

У чинній Конституції України юридичними гарантіями забезпечення прав і свобод людини і громадянина є такі положення:

1) неможливість зміни Конституції України, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав та свобод людини і громадянина (стаття 157 Конституції України);

2) покладення на державу обов'язку дотримуватися і захищати права та свободи людини і громадянина (стаття 3 Конституції України);

3) визнання прямої дії норм Конституції України, в тому числі тих, які закріплюють права та свободи людини і громадянина в Україні (стаття 8 Конституції України);

4) встановлення в нормах Конституції України та поточного законодавства юридичної відповідальності громадян, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та посадових осіб за порушення прав і свобод людини і громадянина в Україні;

5) конституційне визнання права кожного захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань всіма засобами, не забороненими

законом (стаття 55 Конституції України);

6) конституційне визнання права особи на правову допомогу (стаття 59 Конституції України);

7) конституційне закріплення права кожного на судовий захист (стаття 55 Конституції України);

8) закріплення в Конституції України та поточному законодавстві демократичних принципів судочинства, гуманного поводження з особами, притягнутими до кримінальної та адміністративної відповідальності (стаття 63 Конституції України);

9) конституційне закріплення системи особливих державних органів, до компетенції яких належать повноваження щодо захисту конституційних прав і свобод (Конституційний Суд України);

10) закріплення в Конституції України інших видів гарантій прав і свобод (основ демократичної системи влади, основних напрямів соціально-економічної політики України як соціальної держави).

Поряд із поділом гарантій прав та свобод людини і громадянина на нормативно-правові та організаційно-правові, існують і інші класифікації. Так, конституційні гарантії поділяють на загальні, до яких відносять конституційний лад, державний захист прав та свобод людини і громадянина, самозахист прав і свобод, судовий захист, міжнародний захист, та гарантії правосуддя.

3. Судова влада як основна юридична гарантія захисту прав і свобод.

У статті 55 Конституції України зазначається, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується наступні права: на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом; після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Судовий захист прав і свобод людини і громадянина необхідно розглядати як вид державного захисту прав і свобод людини і громадянина. Право на судовий захист передбачає і конкретні гарантії ефективного

поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя.

Правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах. Загальною декларацією прав людини 1948 року передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (стаття 8). Право на ефективний засіб захисту закріплено також у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (стаття 2) і в Конвенції про захист прав людини та основних свобод (стаття 13).

Конституція України гарантує кожному судовий захист його прав у межах конституційного, цивільного, господарського, адміністративного і кримінального судочинства України. Норми, що передбачають вирішення спорів, зокрема про поновлення порушеного права, не можуть суперечити принципу рівності усіх перед законом та судом і у зв'язку з цим обмежувати право на судовий захист.

Забезпечення прав і свобод потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод (абзац четвертий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 24 грудня 2004 року № 22-рп/2004). До таких механізмів належить структурована система судів і види судового провадження, встановлені державою. Судовий захист вважається найбільш дієвою гарантією відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина.

Конституційний принцип незалежності суддів забезпечує важливу роль судової гілки влади в механізмі захисту прав і свобод громадян та є запорукою реалізації права на судовий захист, передбаченого статтею 55 Основного Закону України. Будь-яке зниження рівня гарантій незалежності суддів суперечить конституційній вимозі неухильного забезпечення незалежного правосуддя та права громадян на захист прав і свобод незалежним судом, оскільки призводить до обмеження можливостей реалізації цього конституційного права, а отже, суперечить статті 55 Конституції України.

Судовий захист прав та свобод людини і громадянина може здійснюватися також через офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

У статті 147 Конституції України визначено, що вирішення питань про відповідність Конституції України законів України, здійснення офіційного тлумачення Конституції України належить до сфери діяльності Конституційного суду України. Порядок його діяльності регламентується

Законом України «Про Конституційний суд України» від 13 липня 2017 р.

4. Роль органів державної влади у захисті прав та свобод людини і громадянина.

Захист і охорона прав та свобод людини та громадянина – це одне з головних завдань держави, яке вона здійснює через посередництво своїх органів державної влади.

До системи державних органів України належать: орган законодавчої влади – Верховна Рада України; органи виконавчої влади; органи судової влади; глава держави – Президент України; органи місцевого самоврядування та контрольні-наглядові органи.

Серед усіх державних органів слід розрізняти ті, які здійснюють захист та охорону прав і свобод людини і громадянина в порядку загального виконання покладених на них функцій та ті, які створені спеціально для виконання функцій захисту та охорони прав і свобод. Варто також зауважити, що будь-який державний орган у своїй діяльності має керуватися вимогою недопущення порушення правопорядку, в тому числі прав і свобод людини та громадянина.

Стаття 102 Конституції України визначає Президента України як гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Однак перелік його повноважень не містить прямої вказівки на те, що він захищає права і свободи людини і громадянина. Проте він приймає рішення про прийняття до громадянства та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні, здійснює помилування, має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів, може звертатися з конституційним поданням до Конституційного суду України щодо відповідності Конституції України законів, актів Кабінету Міністрів України.

Верховна Рада України, виконуючи функції органу законодавчої влади – прийняття законів, встановлює права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина. Таким чином, здійснюючи їхній захист і охорону. Серед повноважень Верховної Ради України є призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні. Що можна розглядати як один з інструментів контролю за станом дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні.

Кабінет Міністрів України – це найвищий орган виконавчої влади. Відповідно до статті 116 Конституції України саме він вживає заходів щодо

забезпечення прав і свобод людини і громадянина; забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування. Кабінет Міністрів України розробляє план дій щодо реалізації Національної стратегії у сфері прав людини, забезпечує проведення щорічного публічного обговорення звіту щодо його виконання та здійснює його доопрацювання з урахуванням результатів обговорення.

Правом нагляду за дотриманням законів та застосування законодавства наділені також органи прокуратури України. Функції та засади діяльності прокуратури визначені в Законі України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р.

5. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (омбудсмен).

Серед механізмів захисту прав та свобод людини і громадянина в Україні від свавілля державних органів та посадових осіб при здійсненні ними владних повноважень особливе місце посідає інститут омбудсмена. Він має встановлену організаційну структуру, визначений порядок діяльності, а також очолюється публічною посадовою особою, яка наділена повноваженнями представляти інтереси інших осіб.

Згідно зі статтею 101 Конституції України парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Порядок його діяльності визначається Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р.

Уповноважений здійснює свою діяльність на підставі відомостей про порушення прав і свобод людини і громадянина, які отримує:

- 1) за зверненнями громадян України, іноземців, осіб без громадянства чи їх представників;
- 2) за зверненнями народних депутатів України;
- 3) за власною ініціативою.

Уповноважений приймає та розглядає звернення громадян України, іноземців, осіб без громадянства або осіб, які діють в їхніх інтересах, відповідно до Закону України «Про звернення громадян».

При розгляді звернення Уповноважений: відкриває провадження у справі про порушення прав і свобод людини і громадянина; роз'яснює заходи, що їх має вжити особа, яка подала звернення; направляє звернення за належністю в орган, до компетенції якого належить розгляд справи, та

контролює розгляд цього звернення; відмовляє в розгляді звернення.

Усі структури, до яких звернувся Уповноважений, зобов'язані співпрацювати з ним і надавати йому необхідну допомогу.

Щороку Уповноважений представляє Верховній Раді України доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні та про виявлені недоліки в законодавстві щодо захисту прав і свобод людини і громадянина.

Щорічна доповідь повинна містити посилання на випадки порушень прав і свобод людини і громадянина, щодо яких Уповноважений уживав необхідних заходів, на результати перевірок, що здійснювалися протягом року, висновки та рекомендації, спрямовані на поліпшення стану забезпечення прав і свобод людини і громадянина. У разі необхідності Уповноважений може представити Верховній Раді України спеціальну доповідь (доповіді) з окремих питань додержання в Україні прав і свобод людини і громадянина.

Омбудсмен – це представник громадянського суспільства, який захищає права і свободи людини в першу чергу від держави. Водночас він діє також і в інтересах держави, є тим інститутом, яким підвищує довіру населення до влади. Його діяльність більшою мірою ґрунтується на соціальній ролі в суспільному житті. Адже передбачає безоплатність послуг для громадян, безперешкодну можливість звернення та відносну відсутність бюрократичного механізму його розгляду.

Основні поняття лекції: механізм захисту прав людини, механізм правового регулювання, реалізація прав, охорона прав, захист прав, гарантії прав та свобод людини і громадянина, омбудсмен.

Контрольні питання:

1. Поясніть різницю між поняттями «реалізація прав», «охорона прав», «захист прав».
2. Які функції виконує Президент України у системі захисту прав і свобод людини і громадянина?
3. Наведіть перелік складових структурних елементів державно-правового механізму захисту прав і свобод людини.
4. Якими повноваженнями наділений Конституційний Суд України у сфері захисту прав та свобод людини і громадянина?
5. Дайте визначення інституту омбудсмена.

Витяги з джерел:

Національна стратегія у сфері прав людини затверджена Указом Президента України від 25 серпня 2015 р.

1. Загальна частина

Затвердження Національної стратегії у сфері прав людини (далі – Стратегія) зумовлено необхідністю вдосконалення діяльності держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини, створення дієвого механізму захисту в Україні прав і свобод людини, вирішення системних проблем у зазначеній сфері.

Події Революції гідності (листопад 2013 року – лютий 2014 року) засвідчили незворотне прагнення Українського народу до побудови правової та демократичної держави, в якій гарантуються та забезпечуються права і свободи людини.

В умовах тимчасової окупації частини території України та військової агресії Російської Федерації в окремих районах Донецької і Луганської областей проблема захисту прав і свобод людини постає особливо гостро. Поряд із першочерговими завданнями щодо зміцнення національної безпеки, подолання економічної кризи, реформування державного управління тощо забезпечення прав і свобод людини залишається головним обов'язком держави та має визначати зміст і спрямованість діяльності держави в усіх її зусиллях. У кризовій ситуації ризики непропорційного обмеження прав і свобод людини зростають, що потребує особливого контролю з боку суспільства.

Стратегія спрямована на об'єднання суспільства довкола розуміння цінності прав і свобод людини, які захищаються на основі принципу рівності та без дискримінації.

Стратегія зосереджена на вирішенні основних системних проблем у сфері захисту прав і свобод людини та нових викликах суспільства, але не вичерпує повністю проблематику у зазначеній сфері. Удосконалення системи захисту прав і свобод людини здійснюватиметься з урахуванням як вітчизняного досвіду, так і напрацьованих та апробованих міжнародною спільнотою засад і принципів. У цьому зв'язку буде взято до уваги та активно використовуватиметься досвід Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, правозахисних організацій України, Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, інших міжнародних організацій, а також практика Європейського суду з прав людини.

У співпраці з іншими державами Україна застосовує підхід, заснований

на правах і свободах людини, і розвиває двосторонні відносини з урахуванням міжнародних зобов'язань у зазначеній сфері.

2. Мета і результати реалізації Стратегії

Метою реалізації Стратегії є забезпечення пріоритетності прав і свобод людини як визначального чинника під час визначення державної політики, прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Результатом виконання Стратегії має стати запровадження системного підходу до виконання завдань та забезпечення узгодженості дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері прав і свобод людини, створення в Україні ефективного (доступного, зрозумілого, передбачуваного) механізму реалізації та захисту прав і свобод людини.

Закон України «Про Конституційний суд України» від 13 липня 2017 р.

Глава 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ.

Стаття 1. Статус Конституційного Суду України.

1. Конституційний Суд України (далі – Конституційний Суд або Суд) є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України.

Стаття 2. Засади діяльності Суду.

1. Конституційний Суд здійснює свою діяльність на засадах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, відкритості, повного і всебічного розгляду справ, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків.

Глава 2. ПОВНОВАЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ.

Стаття 7. Повноваження Суду.

1. До повноважень Суду належить:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) офіційне тлумачення Конституції України;

3) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів

України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

4) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

5) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 і 151 Конституції України;

6) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України;

7) надання за зверненням Верховної Ради України висновку про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;

8) вирішення питань про відповідність Конституції України та законам України нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим за зверненням Президента України згідно з частиною другою статті 137 Конституції України;

9) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України.

Стаття 8. Межі повноважень Суду.

1. Суд розглядає питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) чинних актів (їх окремих положень).

2. З метою захисту та відновлення прав особи Суд розглядає питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) акта (його окремих положень), який втратив чинність, але продовжує застосовуватись до правовідносин, що виникли під час його чинності.

3. Суд не розглядає питання щодо відповідності законам України актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, актів інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, крім випадків, передбачених пунктом 28 частини першої статті 85 та частиною другою статті 137 Конституції України.

Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р.

Стаття 1. Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений), який у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Стаття 2. Сфера застосування Закону.

Сферою застосування Закону є відносини, що виникають при реалізації прав і свобод людини і громадянина між громадянином України, незалежно від місця його перебування, іноземцем чи особою без громадянства, які перебувають на території України, та органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими і службовими особами.

Дія цього Закону також поширюється на відносини, що виникають між юридичними особами публічного та приватного права, а також фізичними особами, які перебувають на території України, у випадках, передбачених окремим законом.

Стаття 3. Мета парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Метою парламентського контролю, який здійснює Уповноважений, є:

1) захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України;

2) додержання та повага до прав і свобод людини і громадянина суб'єктами, зазначеними у статті 2 цього Закону;

3) запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню;

4) сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність з Конституцією України, міжнародними стандартами у цій галузі;

5) поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина;

6) запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод;

7) сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу.

Стаття 4. Правовий статус Уповноваженого.

Уповноважений є посадовою особою, статус якої визначається Конституцією України, цим та іншими законами України.

Уповноважений здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб. Діяльність Уповноваженого доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не відміняє їх і не тягне перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод.

Повноваження Уповноваженого не можуть бути припинені чи обмежені у разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України або її розпуску (саморозпуску), введення воєнного або надзвичайного стану в Україні чи в окремих її місцевостях.

Уповноважений має печатку із зображенням малого Державного Герба України та своїм найменуванням.

Місцезнаходженням Уповноваженого є столиця України – місто Київ.

Література:

Основна

1. Human Rights. Handbook for Parliamentarians N 26 / Inter-Parliamentary Union and the United Nations (Office of the High Commissioner for Human Rights). – Geneva: Courand et Associés, 2016. – 235 p. – Режим доступу: <https://www.ohchr.org/documents/publications/handbookparliamentarians.pdf>.

2. Universal Declaration of Human Rights. – Geneva: UN, 2015. – 63 p. – Режим доступу: https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf.

3. Гончаренко О. М. Права людини в Україні: Навчальний посібник для студентів, викладачів ВНЗ. Рекомендовано МОН / Гончаренко О.М. – К., 2008. – 207 с.

4. Закон України «Про Конституційний суд України» від 13 липня 2017 // Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.

5. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. // Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

6. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 350 с.

7. Конституція України. Науково-практичний коментар / редколегія: В. Я. Тацій (голова редколегії), О. В. Петришин (відповідальний секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Національна академія правових наук України. – 2-ге

видання, перероблене і доповнене. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.

8. Кушніренко О. Г. Права і свободи людини та громадянина: навчальний посібник / О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько. – Х.: Факт, 2001. – 440 с.

9. Науково-практичний коментар Конституції України / За ред. В. Мусіяки. – К.: Центр навчальної літератури, 2011. – 544 с.

10. Пейн Т. Права людини / Т. Пейн, І. Савчак (переклад з англійської). – Л.: Літопис, 2000. – 283 с.

11. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України): навчальний посібник / За загальною редакцією проф. Мартиненка П. Ф. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 376 с.

12. Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навчальний посібник / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.

13. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю. Н. Тодыка, О. Ю. Тодыка. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2004. – 368 с.

Додаткова

1. Вавженчук С. Я. Державний захист та охорона конституційних трудових прав працівників державними органами в межах загальних повноважень / С. Я. Вавженчук // Форум права. – 2010. – №2. – С. 70-74.

2. Гусарев С. Д. Теоретичні аспекти забезпечення правового статусу особистості в Україні / С. Д. Гусарев // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. – 2010. – № 1. – С. 39-44.

3. Данильян О. Г. Роль місцевих органів державної влади і органів місцевого самоврядування в забезпеченні прав і свобод громадян / О. Г. Данильян // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2015. – № 3 (26). – С. 66-77.

4. Косінов С. А. Омбудсмен як інститут контролю за владою / С. А. Косінов // Теорія і практика правознавства. – 2015. – Вип. 1 (7). – С. 2-12.

5. Лисенков С. Л., Таранов А. П. Гарантії прав та свобод людини і громадянина // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К., 1998. – Т. 1: А-Г. – С. 555.

6. Негодченко О. В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ України: монографія / Негодченко О. В. – Дніпропетровськ: Поліграфіст, 2002. – 414 с.

7. Нелін О. Конституційний механізм захисту основних прав і свобод людини і громадянина в правовій доктрині України / О. Нелін // Юридична Україна. – 2016. – № 5-6. – С. 9-14.

8. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: Монографія. / А. Ю. Олійник – К.: Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. – 153 с.

9. Прієшкіна О. В. Права людини в Україні: проблеми та перспективи розвитку / О. В. Прієшкіна // Правова держава. – 2017. – № 26. – С. 33-40.

10. Савенко М. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина / М. Савенко // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 1. – С. 68-83.

11. Шило С. М. Механізм захисту прав і свобод людини і громадянина як гарантія забезпечення законності та дисципліни в діяльності органів внутрішніх справ / С. М. Шило // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2013. – Випуск 22. – Частина 1. – Том 2. – С. 269-273.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ № 8. Обмеження прав та свобод людини і громадянина. 2 год.

План

- 1. Загальні засади обмеження прав та свобод людини і громадянина.**
- 2. Обмеження прав та свобод людини з метою забезпечення національної безпеки, громадського порядку, здоров'я населення, екологічного благополуччя та громадської моралі.**
- 3. Механізм обмеження прав людини в умовах воєнного стану.**
- 4. Механізм обмеження прав людини в умовах надзвичайного стану.**
- 5. Особливості механізму обмеження окремих видів прав та свобод людини і громадянина.**

1. Загальні засади обмеження прав та свобод людини і громадянина.

Стаття 21 Конституції України проголошує, що права людини є невідчужуваними і непорушними. Частина 2 статті 22 Конституції України зазначає, що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. Тобто за загальним правилом права та свободи людини і громадянина є невідчужувані, непорушні та гарантуються державою. Однак, у суспільстві можуть виникати ситуації, коли проголошені Конституцією України права та свободи можуть та навіть мають бути обмежені з причин належного забезпечення функціонування держави та суспільства. Стаття 29 Загальної декларації прав людини передбачає можливість такого обмеження, встановлюючи при цьому, що при реалізації своїх прав і свобод людина повинна піддаватися тільки тим обмеженням, які встановлені законодавством з метою забезпечення визнання і поваги до прав та свобод інших і задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві.

Сучасна наука розглядає обмеження прав та свобод, насамперед, як порушення гарантованої автономії особи з вагомих для суспільства та держави причин:

– обмеження щодо реалізації прав і свобод людини – це передбачений законом захід тимчасового характеру, що застосовується до особи з боку держави з метою захисту суспільних цінностей, є необхідним у демократичному суспільстві і полягає в неможливості здійснення особою певного суб'єктивного права (І. Дахова);

– обмеження прав і свобод людини – це втручання публічної влади у сферу приватної автономії індивіда виключно на підставі закону, яким запроваджуються певні заходи, спрямовані на забезпечення балансу

приватних і публічних інтересів з метою захисту національної безпеки, громадського порядку, життя і здоров'я інших людей, авторитету правосуддя (М. Савчин);

– обмеження прав і свобод – це законодавче звуження змісту та (або) обсягу прав і свобод людини щодо її можливостей мати, володіти, користуватися й розпоряджатися соціальними цінностями, свободою дій і поведінки з метою захисту суверенітету і територіальної цілісності або громадського порядку, забезпечення економічної й інформаційної безпеки, охорони здоров'я, суспільної моралі й забезпечення захисту прав і свобод людини та є показником державних стандартів рівня життя людини (О. Осинська);

– обмеження прав і свобод – правомірне, цілеспрямоване кількісне та (або) якісне применшення у процесі правореалізації тих можливих моделей поведінки (правомочностей), які складають основне право особи, з боку інших осіб (А. Стрекалов).

Зауважимо, що оскільки права та свободи людини є невідчужуваними та непорушними, то обмеженню підлягає не саме право, а його реалізація. На це вказується й у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка в статтях 8, 10, 11 закріплює положення, згідно з якими здійснення прав особи не підлягає жодним обмеженням, крім тих, які передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки і суспільного спокою, з метою попередження злочинів, захисту здоров'я і моральності або захисту прав і свобод інших осіб.

Із зазначеного вище можемо визначити *ознаки обмеження прав та свобод людини та громадянина* як юридичного механізму забезпечення функціонування суспільства та держави:

– встановлюється виключно міжнародними нормативно-правовими актами та законами України;

– направлене не на саме право, яке є непорушним та невідчужуваним, а на механізм його реалізації;

– захід має виключно тимчасовий характер;

– заходи обмеження мають бути пропорційними та співрозмірними тим суспільними цінностями, які захищаються шляхом здійснення такого обмеження.

Також варто зауважити, що обмеження окремих прав та свобод також встановлюється законодавством України щодо окремих категорій громадян зумовлюються особливостями їх посадового статусу. Такі обмеження стосуються, наприклад, Президента України, народних депутатів України,

державних службовців, представників правоохоронних органів, військовослужбовців, суддів тощо.

Законодавчою базою обмеження прав та свобод людини та громадянина виступає Конституція України також низка важливих законів: «Про правовий режим надзвичайного стану» (2000 р.), «Про правовий режим воєнного стану» (2015 р.), «Про судоустрій і статус суддів» (2016 р.), «Про державну службу» (2015 р.), «Про Національну поліцію» (2015 р.), «Про Службу безпеки України» (1992 р.), «Про прокуратуру» (2014 р.) та ін.

Види обмежень прав та свобод громадян за законодавством України:

– обмеження загального характеру, які стосуються конституційного статусу усіх громадян та вводяться в інтересах національної безпеки і суспільного спокою, з метою попередження злочинів, захисту здоров'я і моральності або захисту прав і свобод інших осіб;

– обмеження прав та свобод, які застосовуються в умовах надзвичайного чи воєнного стану;

– обмеження прав та свобод для осіб зі спеціальним статусом (обмеження права займатися підприємницькою діяльністю, бути членом політичної партії, реалізовувати право на мирні зібранні тощо) і направленні на недопущення використання спеціального статусу для власних інтересів, у політичних цілях, боротьбу з корупцією тощо.

Інститут обмеження прав охоплює норми конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного, трудового та інших галузей права. Обмеження основних прав здійснюється як шляхом прямих заборон, так і вилученням тієї чи іншої правомочності зі змісту конкретного права, а також шляхом встановлення спеціального порядку реалізації такого права.

Стаття 64 Конституції України визначає, що конституційні права та свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Проте, стаття одночасно вказує, що не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції. До цих прав та свобод належать:

– право громадян на рівні конституційні права і свободи та рівність перед законом;

– право громадян України на неможливість бути позбавленим громадянства і права змінити громадянство;

– право кожної людини на невід'ємне право на життя;

– право кожного на повагу до його гідності;

– право кожної людини на свободу та особисту недоторканність;

- право усіх направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів;
- права кожного на житло;
- право на рівність дітей незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним;
- право людини і громадянина захищати свої права та свободи судом;
- права кожного на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень;
- права кожному на гарантування права знати свої права і обов'язки;
- на не зворотність дії в часі Законів та інших нормативно-правових актів, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи;
- права кожного на професійну правничу допомогу;
- на не зобов'язаність особи виконувати явно злочинні розпорядження чи накази;
- на неможливість особи бути двічі притягнутою до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення;
- право особи вважатися невинуватою у вчиненні злочину і неможливість бути підданою кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду;
- відсутність відповідальності особи за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

2. Обмеження прав та свобод людини з метою забезпечення національної безпеки, громадського порядку, здоров'я населення, екологічного благополуччя та громадської моралі.

Права та свободи громадян і людей є найвищою цінністю для демократичної та правової держави. Розділ II Конституції України встановив перелік прав та свобод, які за своїм змістом та формами здійснення відповідають основоположним міжнародним нормативно-правовим актам у сфері закріплення прав людини. Поряд з тим, саме міжнародні нормативні акти визначають можливість обмеження прав та свобод громадян у випадках, коли є загроза правам та свободам громадян. Стаття 29 Загальної декларації

прав людини встановлює, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права прямо допускає обмеження окремих прав та свобод громадян, встановлюючи конкретні підстави. Так, Пакт у статті 18, гарантуючи кожному право на свободу думки, совісті і релігії, у частині 3 статті допускає обмеження, які можуть бути встановлені законом і які є необхідними для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само як і основних прав та свобод інших осіб. Право кожної людини безперешкодно дотримуватися своїх поглядів може бути пов'язане з певними обмеженнями, які, однак, мають встановлюватися законом і бути необхідними: а) для поважання прав і репутації інших осіб; б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення. Право на мирні збори (стаття 21) може обмежуватися відповідно до закону лише у випадках необхідності дотримання в демократичному суспільстві інтересів державної чи суспільної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб.

Законодавство України щодо підстав обмеження конституційних прав та свобод України у цілому відповідає міжнародному законодавству. Так, Конституція України допускає такі обмеження у статтях 29, 30, 31, 34, 35, 37, 39, 41 тощо. Так, згідно з Основним Законом України в інтересах національної безпеки допускається обмеження таких конституційних прав і свобод людини і громадянина: право на особисте та сімейне життя (стаття 32); право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (стаття 34); право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (стаття 36); право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (стаття 36); право на страйк (стаття 44). Оскільки забезпечення національної безпеки включає також протидію злочинам проти її основ, з метою їх попередження можуть бути обмежені такі права, встановлені в Конституції України: право на свободу та особисту недоторканність (стаття 29); право на недоторканність житла (стаття 30); право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (стаття 31).

Питання обмеження конституційних прав та свобод громадян встановлено в законах України. Так, Закон України «Про друковані засоби

масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 р. у статті 2 зазначає, що свобода слова і вільне вираження у друкованій формі своїх поглядів і переконань гарантуються Конституцією України і відповідно до цього Закону означають право кожного вільно і незалежно шукати, одержувати, фіксувати, зберігати, використовувати та поширювати будь-яку інформацію за допомогою друкованих засобів масової інформації, крім випадків, визначених законом, коли обмеження цього права необхідно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Стаття 3 Закону наголошує на неприпустимості зловживання свободою діяльності друкованих засобів масової інформації. Забороняється використання друкованих засобів масової інформації для: закликів до захоплення влади, насильницької зміни конституційного ладу або територіальної цілісності України; пропаганди війни, насильства та жорстокості; розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі; розповсюдження порнографії, а також з метою вчинення терористичних актів та інших кримінально караних діянь; пропаганди комуністичного та / або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки; популяризації або пропаганди держави-агресора та її органів влади, представників органів влади держави-агресора та їхніх дій, що створюють позитивний образ держави-агресора, виправдовують чи визнають правомірною окупацію території України; втручання в особисте і сімейне життя особи, крім випадків, передбачених законом; заподіяння шкоди честі і гідності особи; розголошення будь-якої інформації, яка може призвести до вказання на особу неповнолітнього правопорушника без його згоди і згоди його законного представника.

Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 р. забороняє виробництво та розповсюдження продукції, а отже обмежує свободу слова і вільне вираження у друкованій формі своїх поглядів і переконань, якщо продукція: пропагує війну, національну та релігійну ворожнечу, зміну шляхом насильства конституційного ладу або територіальної цілісності України; пропагує фашизм та неофашизм; принижує або ображає націю чи особистість за національною ознакою; пропагує бузувірство, блюзнірство, неповагу до національних і релігійних святинь; принижує особистість, є проявом знуцання з приводу фізичних вад (каліцтва), з душевнохворих, літніх людей; пропагує невігластво, неповагу до батьків;

пропагує наркоманію, токсикоманію, алкоголізм, тютюнопаління та інші шкідливі звички.

Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р. у статті 3 допускаються обмеження у здійсненні свободи сповідувати релігію або переконання, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України.

Право громадян на мирні зібрання може бути обмежене тільки судом, який може скористатися ними відповідно до Конституції лише в інтересах національної безпеки й громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, охорони здоров'я населення та захисту прав і свобод інших людей.

Закон України «Про політичні партії» від 5 квітня 2001 р. не допускає створення політичних партій та членство у них іноземцям та особам без громадянства, а також встановлює обмеження щодо утворення і діяльності політичних партій. Так, утворення і діяльність політичних партій забороняється, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на: 1) ліквідацію незалежності України; 2) зміну конституційного ладу насильницьким шляхом; 3) порушення суверенітету і територіальної цілісності України; 4) підрив безпеки держави; 5) незаконне захоплення державної влади; 6) пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі; 7) посягання на права і свободи людини; 8) посягання на здоров'я населення; 9) пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їх символіки. Політичні партії не можуть мати воєнізованих формувань. Діяльність політичної партії може бути заборонена лише за рішенням суду.

3. Механізм обмеження прав людини в умовах воєнного стану.

Механізм обмеження прав людини в умовах воєнного стану визначено Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове,

зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Для правового режиму воєнного стану характерні певні ознаки:

- воєнний стан – це особливий правовий режим, який встановлюється в державі або в окремих її територіях;

- особливі повноваження органам державної влади, військовому командуванню, органам місцевого самоврядування потрібні для відвернення загрози або відсічі збройної агресії проти України;

- уведення правового режиму воєнного стану не означає оголошення війни;

- уведення правового режиму воєнного стану передбачає тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень;

- відповідно до сучасного міжнародного права введення воєнного стану державою, яка стала жертвою агресора, не буде перешкоджати наданню їй військової й інших видів допомоги;

- з уведенням правового режиму воєнного стану (наряду з мобілізацією) у державі настає особливий період.

Пропозиції щодо введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях на розгляд Президентові України подає Рада національної безпеки і оборони України.

У разі прийняття рішення щодо необхідності введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях Президент України видає указ про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях і негайно звертається до Верховної Ради України щодо його затвердження та подає одночасно відповідний проект закону.

Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України, підлягає негайному оголошенню через засоби масової інформації або оприлюдненню в інший спосіб.

У разі оголошення указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях Верховна Рада України збирається на засідання у дводенний строк без скликання та розглядає питання щодо затвердження указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у порядку, встановленому Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України.

У разі оголошення указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях керівники органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності зобов'язані сприяти негайному прибуттю народних депутатів України на засідання Верховної Ради України та здійсненню їхніх повноважень.

Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України, офіційно оприлюднюється разом із законом щодо затвердження такого указу Президента України та набирає чинності одночасно з набранням чинності таким законом.

В Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, такі заходи правового режиму воєнного стану:

1) встановлювати посилену охорону важливих об'єктів національної економіки та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, і вводити особливий режим їхньої роботи;

2) запроваджувати трудову повинність для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення і не заброньованих за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, які виникли в період дії воєнного стану, та залучати їх в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт, що виконуються для задоволення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та системи забезпечення життєдіяльності населення і не потребують, як правило, спеціальної професійної підготовки осіб;

3) використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їхньої роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю;

4) примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, державних

господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка;

5) запроваджувати комендантську годину (заборону перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень), а також встановлювати спеціальний режим світломаскування;

6) встановлювати особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів;

7) перевіряти документи у осіб, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України;

8) забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів;

9) порушувати у порядку, визначеному Конституцією та законами України, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських об'єднань, якщо вона спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення;

10) встановлювати заборону або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан;

11) регулювати роботу підприємств телекомунікацій, поліграфічних підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та засобів масової інформації, а також використовувати місцеві радіостанції, телевізійні центри та друкарні для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед військ і населення; забороняти роботу приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та передачу інформації через комп'ютерні мережі;

12) у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян телекомунікаційне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку;

13) забороняти торгівлю зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами, а також алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі;

14) встановлювати особливий режим у сфері виробництва та реалізації лікарських засобів, які мають у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори, інші сильнодіючі речовини, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;

15) вилучати у підприємств, установ і організацій навчальну та бойову техніку, вибухові, радіоактивні речовини і матеріали, сильнодіючі хімічні та отруйні речовини;

16) забороняти громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку у Міністерстві оборони України, Службі безпеки України чи Службі зовнішньої розвідки України, змінювати місце проживання (місце перебування) без дозволу військового комісара або керівника відповідного органу Служби безпеки України чи Служби зовнішньої розвідки України; обмежувати проходження альтернативної (невійськової) служби;

17) встановлювати для фізичних і юридичних осіб військово-квартирну повинність з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ;

18) встановлювати порядок використання фонду захисних споруд цивільного захисту;

19) проводити евакуацію населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю, а також матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення, згідно з переліком, що затверджується Кабінетом Міністрів України;

20) запроваджувати у разі необхідності нормоване забезпечення населення основними продовольчими і непродовольчими товарами, лікарськими засобами і виробами медичного призначення;

21) усувати з посад керівників підприємств, установ і організацій за неналежне виконання ними визначених цим Законом обов'язків та призначати виконувачів обов'язків керівників зазначених підприємств, установ і організацій;

22) вживати додаткових заходів щодо посилення охорони державної таємниці;

23) інтернувати (примусово оселяти) громадян іноземної держави, яка загрожує нападом чи здійснює агресію проти України;

24) здійснювати обов'язкову евакуацію затриманих осіб, що перебувають в ізоляторах тимчасового тримання; підозрюваних, обвинувачених осіб, щодо яких застосовано запобіжний захід – тримання під вартою, що перебувають в слідчих ізоляторах; етапування засуджених осіб, які відбувають такі покарання, як арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк та довічне ув'язнення, з установ виконання покарань, розташованих у місцевостях, наближених до районів, де ведуться бойові дії, до відповідних установ, які розташовані в безпечній місцевості.

4. Механізм обмеження прав людини в умовах надзвичайного стану.

Механізм обмеження прав людини в умовах надзвичайного стану визначено Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 р. Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Метою введення надзвичайного стану є усунення загрози та якнайшвидша ліквідація особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізація обстановки, відновлення правопорядку при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, для відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства.

Режиму надзвичайного стану притаманна низка ознак, які відповідають його основним характеристикам, серед яких можна виділити найголовніші:

– надзвичайний стан за своєю формою – це надзвичайний державно-правовий режим, що здійснюється в певних межах;

– ґрунтується на Конституції України як акті найвищої юридичної сили та загальноприйнятих принципах і нормах міжнародного права, що гарантують демократичність і справедливість застосування заходів надзвичайного впливу;

– метою введення надзвичайного стану є попередження або усунення загрози для нормального функціонування держави або її наслідків, захист прав і свобод, засад конституційного ладу, інтересів суспільства й держави, відновлення правопорядку.

Надзвичайний стан може бути введений в разі:

1) виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення;

2) здійснення масових терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням особливо важливих об'єктів життєзабезпечення;

3) виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

4) виникнення масових безпорядків, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їх права і свободи;

5) спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства;

6) масового переходу державного кордону з території суміжних держав;

7) необхідності відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади.

Надзвичайний стан в Україні або в окремих її місцевостях вводиться Указом Президента України, який підлягає затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення Президента України.

Надзвичайний стан в Україні може бути введено на строк не більш як 30 діб і не більш як 60 діб в окремих її місцевостях.

У разі необхідності надзвичайний стан може бути продовжений Президентом України, але не більш як на 30 діб. Указ Президента України про продовження дії надзвичайного стану набирає чинності після його затвердження Верховною Радою України.

Указом Президента України про введення надзвичайного стану в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням або кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей на період надзвичайного стану можуть запроваджуватися такі заходи:

- 1) встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, а також обмеження свободи пересування по території, де вводиться надзвичайний стан;
- 2) обмеження руху транспортних засобів та їх огляд;
- 3) посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення та народного господарства;
- 4) заборона проведення масових заходів, крім заходів, заборона на проведення яких встановлюється судом;
- 5) заборона страйків;
- 6) примусове відчуження або вилучення майна у юридичних і фізичних осіб.

У разі введення надзвичайного стану з підстав особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення, крім заходів, передбачених статтею 16 цього Закону, можуть також здійснюватися такі заходи:

- 1) тимчасова чи безповоротна евакуація людей з місць, небезпечних для проживання, з обов'язковим наданням їм стаціонарних або тимчасових жилих приміщень;
- 2) встановлення для юридичних осіб квартирної повинності для тимчасового розміщення евакуйованого або тимчасово переселеного населення, аварійно-рятувальних формувань та військових підрозділів, залучених до подолання надзвичайних ситуацій;
- 3) тимчасова заборона будівництва нових, розширення діючих підприємств та інших об'єктів, діяльність яких не пов'язана з ліквідацією надзвичайної ситуації або забезпеченням життєдіяльності населення та аварійно-рятувальних формувань;
- 4) встановлення карантину та проведення інших обов'язкових санітарних та протиепідемічних заходів;
- 5) запровадження особливого порядку розподілення продуктів харчування і предметів першої необхідності;
- 6) мобілізація та використання ресурсів підприємств, установ і організацій, незалежно від форми власності, для відвернення небезпеки та

ліквідації надзвичайних ситуацій з обов'язковою компенсацією понесених втрат;

7) зміна режиму роботи підприємств, установ, організацій усіх форм власності, переорієнтація їх на виробництво необхідної в умовах надзвичайного стану продукції, інші зміни виробничої діяльності, необхідні для проведення аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт;

8) усунення від роботи на період надзвичайного стану, в разі неналежного виконання своїх обов'язків, керівників державних підприємств, установ і організацій, від діяльності яких залежить нормалізація обстановки в районі надзвичайного стану, та покладення тимчасового виконання обов'язків зазначених керівників на інших осіб.

З метою ліквідації особливо тяжких надзвичайних ситуацій у мирний час може здійснюватися цільова мобілізація, обсяги і строк проведення якої визначаються в Указі Президента України про введення надзвичайного стану.

Одночасно із встановленням обмежень Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» статтею 21 визначає також гарантії законності в умовах надзвичайного стану. Так, в умовах надзвичайного стану забороняються: зміна Конституції України; зміна Конституції Автономної Республіки Крим; зміна виборчих законів; проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування; проведення всеукраїнських та місцевих референдумів; обмеження прав і повноважень народних депутатів України.

5. Особливості механізму обмеження окремих видів прав та свобод людини і громадянина.

За законодавством України обмеження прав та свобод людини і громадянина також можливе під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства. На роз'яснення щодо застосування обмежень у цих випадках Пленум Верховного суду України оприлюднив постанову від 28 березня 2008 р. № 2 «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства».

Так, постанова зазначає, що обмеження зазначених конституційних прав і свобод людини і громадянина під час проведення оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства допускається лише за вмотивованим рішенням суду (крім випадку, передбаченого частиною третьою статті 30 Конституції України) і мають винятковий та тимчасовий

характер. До порушення кримінальної справи вони застосовуються з метою запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо. Надання дозволу на проведення оперативно-розшукових заходів після порушення кримінальної справи не залежить від тяжкості злочину.

Відповідно до пунктів 7, 9 частини 1, частини 2 статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», пункту 6 частини 2 статті 7 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність», статті 15 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» за вмотивованим рішенням суду можуть бути застосовані такі обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених статтями 30, 31, 32 Конституції України:

- негласне проникнення до житла чи до іншого володіння особи;
- зняття інформації з каналів зв'язку;
- контроль за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією;
- застосування інших технічних засобів одержання інформації.

Кримінально-процесуальним кодексом України передбачено можливість застосування таких обмежень зазначених конституційних прав і свобод людини і громадянина:

- огляд та обшук житла чи іншого володіння особи;
- примусова виїмка із житла чи іншого володіння особи;
- арешт на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку;
- огляд і виїмка кореспонденції та дослідження інформації, знятої з каналів зв'язку.

Суди не вправі надавати дозволи на проведення оперативно-розшукових заходів, якими тимчасово обмежуються конституційні права і свободи людини і громадянина, якщо стосовно особи не заведено оперативно-розшукову або контррозвідувальну справу чи немає даних, які б свідчили, що отримати інформацію в інший спосіб неможливо.

Обсяги надання матеріалів справи визначаються суддею. Невиконання законних вимог судді може бути підставою для відмови в задоволенні подання.

При розгляді подань суди повинні звертати особливу увагу на строки, протягом яких планується обмежити права людини. У будь-якому разі ці строки не можуть перевищувати строки ведення конкретної оперативно-розшукової справи (стаття 91 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»).

Тимчасові обмеження прав та свобод громадян у оперативно-розшуковій діяльності регламентує також постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку отримання дозволу суду на здійснення заходів, які тимчасово обмежують права людини, та використання добутої інформації» від 26 вересня 2007 р. Порядок чітко встановлює, що заходи, що обмежують права та свободи громадян, можуть застосовувати лише ті підрозділи, яким законом надано право на провадження оперативно-розшукової діяльності.

Закон України «Про національну поліцію» (2015 р.) у розділі V *Поліцейські заходи* визначає, що поліцейський захід – це дія або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень. Застосування поліцейського заходу має превентивно-примусовий характер, що обмежують особисту свободу та застосовуються з метою запобігання подальшого порушення закону.

Поліція може застосовувати такі превентивні заходи:

- 1) перевірка документів особи;
- 2) опитування особи;
- 3) поверхнева перевірка і огляд;
- 4) зупинення транспортного засобу;
- 5) вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території;
- 6) обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю;
- 7) проникнення до житла чи іншого володіння особи;
- 8) перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ;
- 9) застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;
- 10) перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб;
- 11) поліцейське піклування.

Серед поліцейських заходів є ті, які в більшій або меншій мірі обмежують конституційні права та свободи громадян. Так, причиною застосування превентивного заходу «Опитування особи» є існування достатніх підстав вважати, що вона володіє інформацією, необхідною для виконання поліцейських повноважень. Причинами застосування превентивного заходу «Проникнення до житла чи іншого володіння особи» є:

рятування життя людей та цінного майна під час надзвичайних ситуацій; безпосереднє переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні злочину; припинення злочину, що загрожує життю осіб, які знаходяться в житлі або іншому володінні.

Відповідно статті 9 «Основ законодавства України про охорону здоров'я» (1992 р.) можливі обмеження прав громадян, пов'язані із станом їх здоров'я. На підставах і в порядку, передбачених законами України, громадяни можуть бути визнані тимчасово або постійно не придатними за станом здоров'я до професійної або іншої діяльності, пов'язаної з підвищеною небезпекою для оточуючих, а також з виконанням певних державних функцій.

Застосування запобіжних заходів до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, примусових заходів медичного характеру стосовно осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, примусового лікування до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, обмеження прав інших громадян у вигляді примусового лікування, примусової госпіталізації або у зв'язку із встановленням карантину допускаються виключно з підстав і в порядку, передбачених законом.

Рішення про обмеження прав громадян, пов'язані із станом їх здоров'я, можуть бути оскаржені в судовому порядку.

Основні поняття лекції: обмеження прав та свобод громадян, національна безпека, громадський порядок, здоров'я населення, екологічне благополуччя, громадська мораль, воєнний стан, надзвичайний стан, поліцейські заходи.

Контрольні питання:

1. Дайте визначення поняття обмеження прав та свобод людини і громадянина.
2. Охарактеризуйте загальні засади обмеження прав та свобод людини і громадянина.
3. Розтлумачте поняття механізм обмеження прав та свобод людини і громадянина.
4. З яких причин можливе обмеження права громадян на зібрання?
5. Вкажіть на особливості механізму обмеження прав та свобод людини і громадянина за станом їх здоров'я.

Витяги з джерел:

Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.

Стаття 29.

1. Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи.

2. При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р.

Стаття 18.

1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір і свободу сповідувати свою релігію та переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно чи приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів та вчень.

...

3. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише обмеженням, які встановлено законом і які є необхідними для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само як і основних прав та свобод інших осіб.

...

Стаття 19.

1. Кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів.

...

3. Користування передбаченими в пункті 2 цієї статті правами накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність. Воно може бути, отже, пов'язане з певними обмеженнями, які, однак, мають встановлюватися законом і бути необхідними:

а) для поважання прав і репутації інших осіб;

б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення.

Стаття 21.

Визнається право на мирні збори. Користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які накладаються відповідно до закону і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи суспільної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб.

Конституція України від 28 червня 1996 р.

Стаття 30. Кожному гарантується недоторканність житла.

Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку.

Стаття 31. Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Стаття 34. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Стаття 35. Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р.

Стаття 9. Обмеження прав громадян, пов'язані із станом їх здоров'я.

На підставах і в порядку, передбачених законами України, громадяни можуть бути визнані тимчасово або постійно не придатними за станом здоров'я до професійної або іншої діяльності, пов'язаної з підвищеною небезпекою для оточуючих, а також з виконанням певних державних функцій.

Застосування запобіжних заходів до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, примусових заходів медичного характеру стосовно осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, примусового лікування до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, обмеження прав інших громадян у вигляді примусового лікування, примусової госпіталізації або у зв'язку із встановленням карантину допускаються виключно з підстав і в порядку, передбачених законом.

Рішення про обмеження прав громадян, пов'язані із станом їх здоров'я, можуть бути оскаржені в судовому порядку.

Література:

Основна

1. Human Rights. Handbook for Parliamentarians N 26 / Inter-Parliamentary Union and the United Nations (Office of the High Commissioner for Human Rights). – Geneva: Courand et Associés, 2016. – 235 p. – Режим доступу: <https://www.ohchr.org/documents/publications/handbookparliamentarians.pdf>.

2. Universal Declaration of Human Rights. – Geneva: UN, 2015. – 63 p. – Режим доступу: https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf.

3. Гончаренко О. М. Права людини в Україні: Навчальний посібник для студентів, викладачів ВНЗ. Рекомендовано МОН / Гончаренко О.М. – К., 2008. – 207 с.

4. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 350 с.

5. Конституція України. Науково-практичний коментар / редколегія: В. Я. Тацій (голова редколегії), О. В. Петришин (відповідальний секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Національна академія правових наук України. – 2-ге видання, перероблене і доповнене. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.

6. Кушніренко О. Г. Права і свободи людини та громадянина: навчальний посібник / О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько. – Х.: Факт, 2001. – 440 с.

7. Науково-практичний коментар Закону України «Про Національну поліцію» / Т. П. Мінка. – Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. – 480 с.

8. Науково-практичний коментар Конституції України / За ред. В. Мусіяки. – К.: Центр навчальної літератури, 2011. – 544 с.

9. Науково-практичний коментар Конституції України / За ред. В. Мусіяки. – К.: Центр навчальної літератури, 2011. – 544 с.

10. Пейн Т. Права людини / Т. Пейн, І. Савчак (переклад з англійської). – Л.: Літопис, 2000. – 283 с.

11. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України): навчальний посібник / За загальною редакцією проф. Мартиненка П. Ф. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 376 с.

Додаткова

1. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія / М. В. Савчин. – Ужгород: РІК-У, 2018. – 440 с.

2. Осинська О. В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Київ, 2010. – 20 с.

3. Стрекалов А. Є. Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – Харків, 2010. – 20 с.

4. Дахова І. І. Обмеження реалізації прав та свобод людини: конституційне регулювання та практика європейського суду з прав людини / І. І. Дахова // Форум права. – 2018. – № 4. – С. 17-25.

5. Фігель Ю. О. Класифікація обмежень прав людини / Ю. О. Фігель // Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки. – 2016. – Вип. 3. – С. 79-87.

6. Фігель Ю. О. Теоретичні аспекти обмеження прав людини / Ю. О. Фігель // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2016. – № 837. – С. 357-361.

7. Колінко Я. А. Надзвичайний стан як особливий державно-правовий режим: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Я. А. Колінко. – Х., 2011. – 20 с.

8. Ковалів М. В., Рутар А. І., Павлишин Ю. В. Порядок і підстави введення правового режиму надзвичайного стану / М. В. Ковалів, А. І. Рутар, Ю. В. Павлишин // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2015. – № 2. – С. 182-188.

9. Лобко М. М., Семененко В. М., Фучко А. Й. Деякі аспекти правового режиму воєнного стану в Україні: порядок введення та припинення дії / М. М. Лобко, В. М. Семененко, А. Й. Фучко // Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони імені Івана Черняхівського. – 2019. – № 2. – С. 6-13.

10. Ірха Ю. Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в інтересах національної безпеки України в сучасних умовах / Ю. Ірха // Вісник Конституційного Суду України. – 2015. – № 5. – С. 78-87.

11. Шапірко П. М. Права людини в оперативно-розшуковій діяльності: теоретичні проблеми / П. М. Шапірко // Юридичний електронний науковий журнал. – 2015. – № 2. – С. 248-251.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ № 9. Міжнародна система захисту прав та свобод людини і громадянина. 2 год.

План

- 1. Права людини в історії міжнародних відносин.**
- 2. Міжнародно-правові механізми захисту прав та свобод людини і громадянина.**
- 3. Європейська система захисту прав людини.**
- 4. Порядок звернення фізичних осіб до Європейського суду з прав людини.**

1. Права людини в історії міжнародних відносин.

М. Антонович, аналізуючи систему захисту прав людини, висвітлює три основні точки зору щодо місця прав людини в міжнародних відносинах. Традиційний підхід передбачає, що права людини є справою суверенної державної юрисдикції і продовжують бути другорядним об'єктом міжнародних відносин. Таким чином, жодна міжнародна організація не має права діяти в ім'я прав людини. За космополітичною моделлю – тиск на державу з метою захисту прав людини чинять окремі індивіди, неурядові організації та глобальне політичне співтовариство. І зрештою, третя модель – інтернаціональна передбачає, що міжнародна спільнота є спільнотою держав, до яких входять неурядові організації та індивіди, і саме ця спільнота держав визначає межі міжнародної правозахисної діяльності.

Поняття індивідуальних прав у міждержавних відносинах відоме з найдавніших часів. Зокрема воно стосувалося надання політичного притулку біженцям. У період діяльності Ліги Націй зародилися одні з найважливіших принципів прав людини, включаючи заборону рабства. Захист прав меншин посередництвом прийняття міжнародних договорів також було ініціативою Ліги Націй. Однак говорити тоді про існування загальної системи міжнародного захисту прав і основних свобод людини було ще зарано. Панував традиційний підхід, за яким заяви про порушення прав людини в інших країнах могли бути розцінені як посягання на суверенітет і втручання у внутрішні справи.

Друга світова війна стала своєрідним каталізатором формування міжнародної системи захисту прав людини. Однак остаточного закріплення поняття прав людини у правових нормах набуло лише після прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Загальної декларації прав людини у грудні 1948 р. У преамбулі Статуту Організації Об'єднаних Націй проголошується рішучість в утвердженні віри в основні права людини, гідність та цінність людської особистості, рівність чоловіків і жінок та рівність прав великих і

малих націй. У преамбулі Загальної декларації прав людини було проголошено як високе прагнення людини – створення такого світу, в якому люди будуть мати свободу слова та переконань і будуть вільні від страху.

Практично усі нормативно-правові акти з прав людини містять посилання на Загальну декларацію прав людини. На її основі були прийняті документи, що є обов'язковими для держав-членів ООН: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права.

Новий етап у процесі закріплення в міжнародній практиці поняття прав людини розпочався зі створення та підписання Гельсінських домовленостей у 1975 році. Заключний акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі закріпив політичні і територіальні підсумки Другої світової війни та встановив принципи взаємовідносин між державами-учасницями.

2. Міжнародно-правові механізми захисту прав та свобод людини і громадянина.

XX ст. стало часом формування потужної універсальної міжнародної системи захисту прав та свобод людини і громадянина. У цей час вона набула розгалуженого та складного характеру. На сьогодні до неї належать наступні органи та механізми: Генеральна Асамблея ООН, Рада ООН з прав людини, Рада Безпеки ООН, Економічна і соціальна рада ООН, Верховний комісар ООН з прав людини, Комісія зі становища жінок, Постійний форум ООН з питань корінних народів, Секретаріат ООН, Міжнародний Суд ООН, спеціалізовані установи ООН (Міжнародна організація праці та ін.), тимчасові та спеціальні механізми захисту прав людини, договірні органи з прав людини.

Варто також зазначити, що крім універсальних механізмів захисту прав людини активного розвитку набули регіональні механізми. Регіональний міжнародний захист прав людини здійснюється у межах міжамериканської, європейської та африканської систем. Питаннями захисту прав людини активно займається Рада Європи та Європейський суд з прав людини, Міжамериканська комісія з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини, Африканська комісія з прав людини і народів, Африканський суд з прав людини та народів, Арабська комісія з прав людини, Міжурядова комісія з прав людини АСЕАН тощо.

За однією із поширених в науковій літературі класифікацій, серед міжнародних механізмів захисту прав людини виділяють: міжнародні органи, які у своїй діяльності не виходять за межі угод з прав людини, приймають загальні рекомендації і складаються з представників урядів або з незалежних експертів; міжнародні несудові органи, які здійснюють контроль за

дотриманням угод щодо прав людини, приймають конкретні рекомендації та складаються з експертів (фахівців); міжнародні юрисдикційні органи несудового або судового характеру щодо захисту прав людини, які виносять обов'язкові рішення і можуть забезпечити їхнє виконання.

Міжнародно-правова система захисту прав людини є динамічною і перебуває у постійному розвитку. Так, у 1993 р. було запроваджено посаду Верховного Комісара ООН з прав людини. Свою роботу він розпочав з 1994 р. Перелік повноважень Верховного Комісара передбачав наступне: розвиток і вдосконалення механізмів захисту прав людини; координація діяльності всієї системи прав людини ООН; розслідування найбільш серйозних порушень прав людини та ін.

На думку М. Антонович, міжнародна система захисту прав людини – це поєднання всесвітніх та регіональних договорів в межах міжнародного права з прав людини, міжнародного гуманітарного та кримінального права; відповідних контрольних і правозахисних органів та міжнародних політичних норм щодо прав людини.

Україна як член міжнародної системи захисту прав людини зобов'язана дотримуватися міжнародних стандартів у цій сфері. Відповідно до частини 4 статті 55 Конституції України кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

3. Європейська система захисту прав людини.

Європейський Союз був створений як економічне і політичне об'єднання, без повноважень у сфері захисту прав людини. Однак в процесі свого еволюційного розвитку все більше уваги в програмах ЄС приділяється правам людини. Однією з умов вступу до ЄС майбутніх держав-учасниць є діюча система охорони прав і свобод.

З регіональних систем захисту прав людини, європейська система вважається найбільш досконалою. Вона ґрунтується на положеннях Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

7 грудня 2000 р. на засіданні Європейської ради була прийнята Хартія основних прав Європейського Союзу, яка стала правовим документом з найбільш повним переліком громадянських, політичних, економічних, соціальних та культурних прав.

Сьогодні серед основних органів Європейського Союзу найважливішу роль у сприянні забезпеченню та захисту прав людини відіграє Рада Європи. Вона є політичною міждержавною організацією, головною сферою діяльності

якої є саме захист прав і свобод людини. Статутними органами Ради Європи, які діють у сфері захисту прав людини є Комітет міністрів та Парламентська асамблея

Постійним органом Ради Європи, який розглядає скарги на порушення статей Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є Європейський суд з прав людини.

Європейська система захисту прав людини передбачає також функціонування інституту Комісара Ради Європи з прав людини. Резолюція Комітету міністрів Ради Європи щодо цього питання була прийнята 7 травня 1999 р. У ній було визначено повноваження та функції Комісара. У статті 1 зазначається, що він покликаний сприяти реалізації інформаційно-просвітницької діяльності у сфері прав людини і формуванню поваги до прав людини. Важливі положення щодо діяльності Комісара містяться у статті 3 Резолюції. У ній зазначається, що комісар сприяє ефективному дотриманню та практичній реалізації прав людини у повному обсязі; консультує та інформує щодо питань захисту прав людини і запобіганню їх порушення; підтримує діяльність національних омбудсменів; визначає можливі недоліки у законодавстві та практичній діяльності держав-членів щодо дотримання прав людини; сприяє ефективному дотриманню закріплених у документах Ради Європи стандартів і заохочує їх імплементацію у національне законодавство держав-членів; подає Комітету міністрів або Парламентській асамблеї та Комітету міністрів доповідь, щодо конкретних, визначених ним, питань; готує щорічну доповідь; співпрацює з іншими міжнародними установами у сфері дотримання і захисту прав людини.

Повноваження Комісара та функції Європейського суду з прав людини чітко розмежовані. Комісар не може розглядати індивідуальні скарги фізичних осіб, оскільки в таких випадках передбачена можливість звернення до механізму Європейського суду з прав людини. Водночас він може аналізувати законодавство та правозастосовну практику держав-членів Ради Європи. Це повноваження якого позбавлений Європейський суд з прав людини, оскільки його механізм починає діяти лише після надходження звернення про порушення прав людини.

4. Порядок звернення фізичних осіб до Європейського суду з прав людини.

Європейський суд з прав людини – це міжнародний суд, який може розглядати лише заяви від осіб, організацій та підприємств, які стверджують, що їхні права, гарантовані Європейською конвенцією з прав людини, були порушені.

Уряди держав, які підписали Конвенцію зобов'язалися забезпечувати визначені у ній та додаткових Протоколах фундаментальні права. Задля виконання сторонами взятих зобов'язань власне самою Конвенцією було передбачено створення Європейського суду з прав людини.

У статті 35 Європейської конвенції з прав людини від 4 листопада 1950 р. визначено умови прийнятності, які визначають коло повноважень Європейського суду.

Суд може розглянути справу лише за наступних умов:

- якщо було вичерпано всі національні засоби правового захисту, згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні;
- якщо скарги стосуються порушення одного чи декількох прав, викладених у Конвенції та Протоколах до неї;
- скарги спрямовані проти держави, яка ратифікувала Конвенцію чи відповідний Протокол;
- скарги стосуються фактів чи подій, які мали місце після дати ратифікації державою Конвенції чи відповідного Протоколу;
- порушення основоположного права стосується особисто і безпосередньо особи, яка подала скаргу;
- скарги базуються на достовірних фактичних даних;
- предметом скарги є невинуватене втручання у фундаментальне право;
- скарги раніше не були розглянуті Європейським судом або іншим міжнародним органом.

Вимоги до оформлення заяви викладені у статті 47 Регламенту Суду. Усі шаблони доступні на інтернет-сайті Суду. Офіційними мовами Суду є англійська і французька. Однак допускається звернення та кореспонденція на початковому етапі провадження офіційною мовою однієї з країн, які ратифікували Конвенцію.

Заяви до Суду необхідно надсилати поштою у паперовій версії з оригіналом підписів за вказаною адресою.

У разі належного оформлення формуляру та супровідних документів Суд відкриває досьє за заявою, до якого надалі долучатимуться усі надіслані листи та документи. Розгляд справ є безкоштовним. Суд своєчасно повідомляє про винесене ним рішення.

Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» виконанням рішень Європейського суду у справах щодо України є:

- виплата відшкодування, присудженого Європейським судом;

- вжиття додаткових заходів індивідуального характеру, спрямованих на усунення конкретного порушення, визначеного в рішенні Європейського суду;
- вжиття заходів загального характеру.

Основні поняття лекції: міжнародні відносини, механізм захисту прав людини, Ліга Націй, конвенція, ООН, Рада Європи, Комісар Ради Європи з прав людини, Європейський суд з прав людини.

Контрольні питання:

1. Назвіть органи та механізми універсальної системи захисту прав людини.
2. Які структури здійснюють регіональний міжнародний захист прав людини?
3. За якої умови громадянин України може звернутися за захистом своїх прав до міжнародних судових установ?
4. Перерахуйте умови прийнятності скарг до Європейського суду з прав людини.
5. Коли було запроваджено інститут Комісара Ради Європи з прав людини?

Витяги з джерел:

Європейська конвенція з прав людини від 4 листопада 1950 р.

Стаття 1. Зобов'язання поважати права людини.

Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.

Розділ I. Права і свободи.

Стаття 2. Право на життя.

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;
- б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;

с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Стаття 3. Заборона катування.

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Стаття 4. Заборона рабства і примусової праці.

1. Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані.

2. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю.

3. Для цілей цієї статті значення терміна «примусова чи обов'язкова праця» не поширюється:

а) на будь-яку роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного згідно з положеннями статті 5 цієї Конвенції тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення;

б) на будь-яку службу військового характеру або - у випадку, коли особа відмовляється від неї з мотивів особистих переконань у країнах, де така відмова визнається, - службу, яка вимагається замість обов'язкової військової служби;

с) на будь-яку службу, що вимагається у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, яке загрожує життю чи благополуччю суспільства;

д) на будь-яку роботу чи службу, яка є частиною звичайних громадянських обов'язків.

Стаття 5. Право на свободу та особисту недоторканність

1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом:

а) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;

б) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;

с) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;

д) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу;

е) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних

захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;

f) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.

2. Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього.

3. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судове засідання.

4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування.

Стаття 6. Право на справедливий суд.

1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або - тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, - коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою

про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

b) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

c) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або - за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника - одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

e) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, - одержувати безоплатну допомогу перекладача.

Стаття 7. Ніякого покарання без закону.

1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення.

2. Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.

Стаття 8. Право на повагу до приватного і сімейного життя

1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 9. Свобода думки, совісті і релігії.

1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно.

2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в

демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 10. Свобода вираження поглядів.

1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду.

Стаття 11. Свобода зібрань та об'єднання.

1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави.

Стаття 12. Право на шлюб.

Чоловік і жінка, що досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, які регулюють здійснення цього права.

Стаття 13. Право на ефективний засіб юридичного захисту

Кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

Стаття 14. Заборона дискримінації

Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має

бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою - статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.

Стаття 15. Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації.

1. Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом.

2. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від статті 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, і від статей 3, 4 (пункт 1) і 7.

3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, використовуючи це право на відступ від своїх зобов'язань, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення Конвенції знову застосовуються повною мірою.

Стаття 16. Обмеження політичної діяльності іноземців.

Жодне з положень статей 10, 11 і 14 не може розглядатись як таке, що забороняє Високим Договірним Сторонам встановлювати обмеження на політичну діяльність іноземців.

Стаття 17. Заборона зловживання правами.

Жодне з положень цієї Конвенції не може тлумачитись як таке, що надає будь-якій державі, групі чи особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, визнаних цією Конвенцією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції.

Стаття 18. Межі застосування обмежень прав.

Обмеження, дозволені згідно з цією Конвенцією щодо зазначених прав і свобод, не застосовуються для інших цілей ніж ті, для яких вони встановлені.

Резолюція про Комісара Ради Європи з прав людини від 7 травня 1999 р.

Стаття 1.

1. Комиссар занимает несудебный пост и призван содействовать осуществлению информационно-просветительской деятельности в области прав человека и уважению прав человека в том виде, в каком они

предусмотрены в документах Совета Европы по правам человека.

2. Комиссар уважает полномочия контрольных органов и выполняет функции, отличные от функций, выполняемых контрольными органами, учрежденными в соответствии с Европейской конвенцией о правах человека или в соответствии с другими документами по правам человека Совета Европы. Комиссар не принимает к рассмотрению жалобы отдельных лиц.

Статья 2.

Комиссар выполняет свои функции в независимом качестве и беспристрастно.

Статья 3.

Комиссар:

a. Содействует осуществлению информационно-просветительской деятельности в области прав человека в государствах-членах;

b. Содействует эффективному соблюдению и реализации на практике прав человека в полном объеме в государствах-членах;

c. Консультирует и информирует по вопросам защиты прав человека и предотвращения нарушения прав человека. В своей работе с общественностью Комиссар там, где это возможно, прибегает к помощи и сотрудничает со структурами по правам человека в государствах-членах. Там, где такие структуры отсутствуют, Комиссар будет поощрять их создание;

d. Оказывает содействие деятельности национальных омбудсменов или аналогичных институтов в области прав человека;

e. Выявляет возможные недостатки в законодательстве и практике государств-членов, касающихся соблюдения прав человека, предусмотренных документами Совета Европы, содействует эффективному соблюдению государствами-членами закрепленных в этих документах стандартов и оказывает им, с их согласия, помощь в усилиях по устранению таких недостатков;

f. Представляет в соответствующих, по его мнению, случаях Комитету министров или Парламентской ассамблее и Комитету министров доклад, касающийся конкретных вопросов;

g. Реагирует соответствующим, по его мнению, образом на просьбы Комитета министров или Парламентской ассамблеи, с которыми они обращаются, в связи со своей задачей обеспечивать соблюдение стандартов Совета Европы в области прав человека;

h. Представляет Комитету министров и Парламентской ассамблее ежегодный доклад;

i. Сотрудничает с другими международными учреждениями в деле содействия соблюдению и защите прав человека, избегая при этом ненужного

дублирования в работе.

Статья 4 Комиссар принимает во внимание мнения, высказанные Комитетом министров, Парламентской ассамблеей Совета Европы в отношении деятельности Комиссара.

Статья 5.

1. Комиссар может принимать меры в отношении любой информации, касающейся функций Комиссара. Это, в частности, касается информации, направляемой Комиссару правительствами, национальными парламентами, национальными омбудсменами или аналогичными институтами в области прав человека, а также отдельными лицами и организациями.

2. Сбор информации, касающейся функций Комиссара, не влечет за собой возложение на государства-члены обязанности вводить какую-либо общую систему отчетности.

Статья 6.

1. Государства-участники содействуют независимому и эффективному осуществлению Комиссаром его или ее функций. В частности, они содействуют Комиссару в установлении необходимых контактов, включая его поездки, в связи с выполнением им своей миссии и своевременно предоставляют запрошенную им информацию.

2. Комиссар в ходе выполнения своих функций пользуется привилегиями и иммунитетами, предусмотренными статьей 40 Устава Совета Европы, а также в соответствии с соглашениями, которые были заключены впоследствии на его основе.

Статья 7.

Комиссар имеет возможность обращаться непосредственно к правительствам государств-членов Совета Европы.

Статья 8.

1. Комиссар может давать свои рекомендации, заключения и представлять доклады.

2. Комитет министров может санкционировать публикацию любой рекомендации, заключения или доклада, которые были направлены в его адрес.

Література:

Основна

1. Human Rights. Handbook for Parliamentarians N 26 / Inter-Parliamentary Union and the United Nations (Office of the High Commissioner for Human Rights). – Geneva: Courand et Associés, 2016. – 235 p. – Режим доступу:

<https://www.ohchr.org/documents/publications/handbookparliamentarians.pdf>.

2. Universal Declaration of Human Rights. – Geneva: UN, 2015. – 63 p. – Режим доступу: https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf.

3. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини: Монографія. – К.: Видавничий дім «KM Academia», 2000. – 262 с.

4. Бисага Ю. М., Палінчак М. М., Белов Д. М., Данканич М. М. Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина. – Ужгород, 2003. – 57 С.

5. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 350 с.

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 // Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>.

7. Конституція України. Науково-практичний коментар / редколегія: В. Я. Тацій (голова редколегії), О. В. Петришин (відповідальний секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Національна академія правових наук України. – 2-ге видання, перероблене і доповнене. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.

8. Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник / І. А. Шуміло. – Київ: ФОП Голембовська О. О. – 168 с.

9. Науково-практичний коментар Конституції України / За ред. В. Мусіяки. – К.: Центр навчальної літератури, 2011. – 544 с.

10. Пейн Т. Права людини / Т. Пейн, І. Савчак (переклад з англійської). – Л.: Літопис, 2000. – 283 с.

Додаткова

1. Донеллі Дж. Права людини у міжнародній політиці. – Львів: Кальварія, 2004. – 280 с.

2. Мезяев А. Б. Африканская и Азиатская системы обеспечения безопасности и защиты прав человека // Универсальные и региональные системы защиты прав человека и интересов государства / Под ред. Г. И. Курдюкова. – Казань, 2002. – 228 с.

3. Миронов Н. М. Межамериканская система защиты прав человека: генезис и основные институты / Н. М. Миронов // Международное публичное и частное право. – 2009. – № 5. – С. 29-41.

4. Основные международные договоры по правам человека. – Женева: ООН, 2006. – 242 с.

5. Толкачова Н. Б. Система захисту прав людини в Європейському Союзі / Н. Б. Толкачова // Часопис Київського університету права. – 2009. – №4. – С. 346-350.

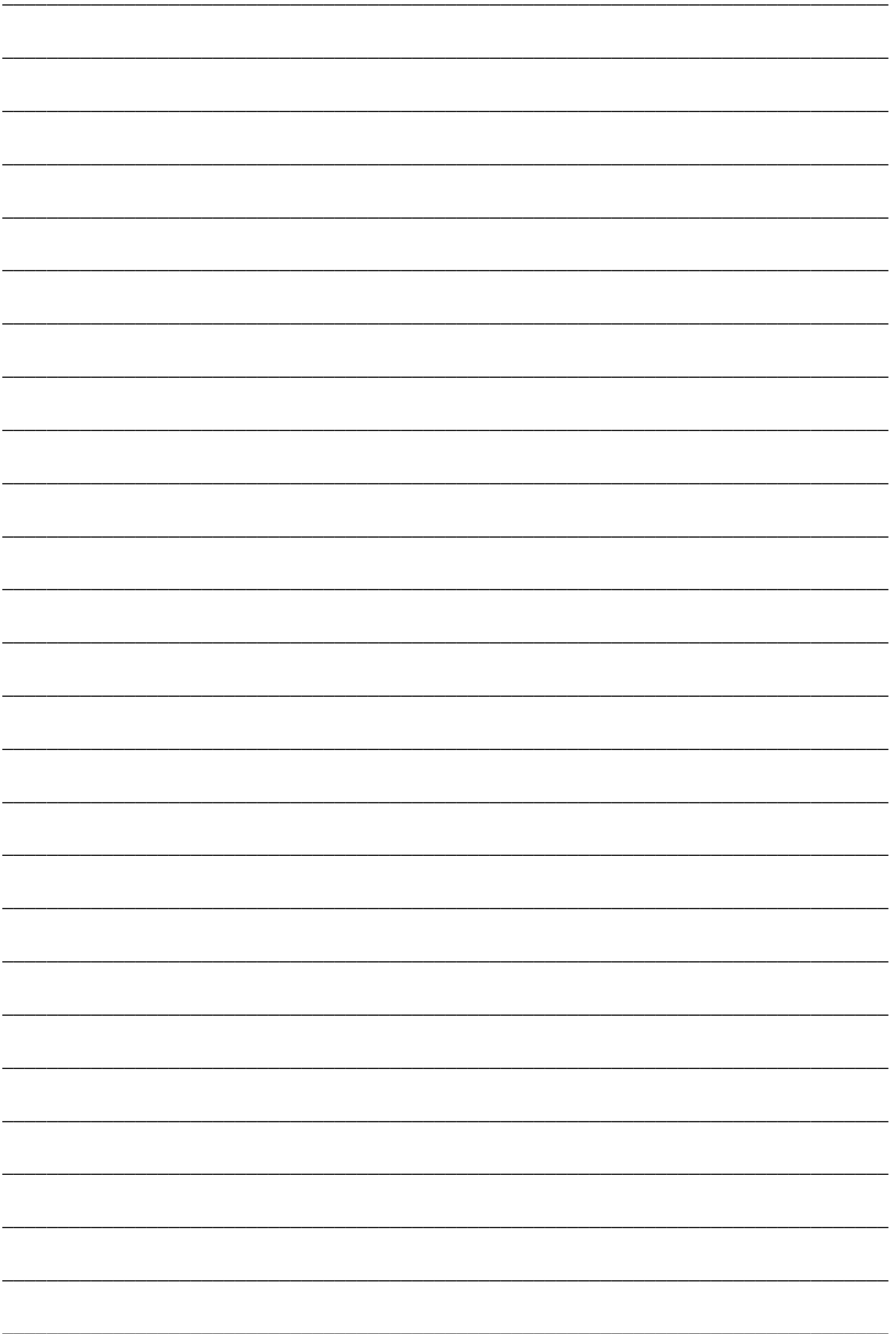
6. Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека / Руководитель авторского коллектива и ответственный редактор проф. Л. М. Этнина. – 2-е издание, пересмотренное и дополненное. – М.: Норма, 2007. – 301 с.

7. Конституційні акти Європейського союзу. Частина 1. – К.: Видавництво «Юстиніан», 2005. – 512 с.

8. Шишкова Н. Хартія основних прав Європейського Союзу і проблеми її конституційного розвитку / Н. Шишкова // Юридичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 67-69.

Зміст

1. Передмова.....	3
2. КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ №1. Поняття та генезис прав людини.....	5
3. КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ №2. Особисті права та свободи людини і громадянина.....	19
4. КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ №3. Політичні права та свободи людини і громадянина.....	38
5. КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ №4. Основні соціально-економічні, екологічні права і свободи людини та громадянина і права у сфері культури.....	54
6. КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ №5. Правовий статус іноземців і біженців в Україні.....	81
7. КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ № 6. Правовий статус національних меншин в Україні.....	108
8. КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ №7. Основні гарантії і механізм захисту прав та свобод людини і громадянина в Україні.....	128
9. КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ №8. Обмеження прав та свобод людини і громадянина.....	143
10. КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ №9. Міжнародна система захисту прав та свобод людини і громадянина.....	166

Здано в набір 23.03. 2021 р. Підписано до друку 23.03.2021 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура Arial/ Ум. др. арк. 10,04
Тираж 300 примірників.

Видавець та виготовлювач ТОВ «Друк»
м. Вінниця, вул. 600-річчя, 25
тел.: (0432) 46-51-17
E-mail: ua.druk2015@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК No 1077 від 25.04.2007 р.